حکومەتی هەرێمی کوردستان . عێراق
وەزارەتی رۆشنبیری (٨)

وشەو زاراوەکانی
بابا تاهیرو
بەراورد کردنیان لەگەڵ
شێوەکانی زمانی کوردیدا

دکتۆر
محمد نوری عارف

١٩٩٧

وشەو زاراوەکانی
بابا تاهیرو
بەراورد کردنیان لەگەڵ
شێوەکانی زمانی کوردیدا

د. محمد نوری عارف

- ١٩٩٧ -

حکومەتی هەرێمی کوردستان- عیراق
وەزارەتی رۆشنبیری
بەڕێوەبەرایەتی گشتی رۆشنبیری و هونەر
لیژنەی چاپەمەنی
ژمارە(٨)

ناوی کتێب: وشەو زاراوەکانی باباتاهیرو بەراورد کردنیان لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردیدا
ناوی نووسەر: د. محمد نوری عارف
دەرهێنانی هونەری: عوسمان پیرداود
هەڵەچن: جەلال زەنگابادی
تیراژ: ١٠٠٠ دانە
چاپخانە: چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری- هەولێر

روون کردنەوەیەک

گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق-دەستەی کورد، بەپێی نامەی ژمارە(٣٠)، ڕۆژی ١٩٨٧/١/١٣، بڕیاری لەچاپدانی لێکۆڵینەوەی«وشــەو زاراوەکــانی باباتاهیــرو بەراوردکردنیان لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردیدا »دا. سەرەنجام لەبەرگی ١٦و١٧ی ١٩٨٧دا بلاویان کردەوە، بەلام چۆن بلاوکردنەوەیەک!! بەجۆرێکی ناتەواو، نزیکەی نیوەی لێکۆڵینەوەکەیان چاپ کردو لە تیپی «ش»دا قرتانیان، بێ ئەوەی پەراوێزەکانی لەکۆتاییدا چاپ بکەن، وەهەروەها بێ ئەوەی کە لەسەرەتادا بنووسن بەشی یەکەم، لەکــۆتاییدا بنووسن، مــاوێتی. ژمــارەی ئەو پــەراوێزانەی کــە لەم بەشــەدا هــاتووە لەلاپەڕە (٣٢٧-٣٧٤) بریتییە لە (٩٩) نەوەدونۆ ژمــارەی پەراوێز، بەبێ ئەوەی کــە لەکــۆتاییدا روونکرابنەوە، یان ناویان هاتبێ، بەجــۆرێ کــە هەر خــوێندەوارێکی ئاسایی بیــخوێنێتــەوە ئەزانێ کــە مەسەلەکە چییە.... لەئەنجامدا کۆڕی زانیاری دانیان بەو کردەوە نارەوایەدانا کە کردوویانەو بەڵێنیــاندا کە لەژمارەی داهاتوودا تێبینییەکی لەسەر بنووسنو بەشە چاپ نەکراوەکەو پەراوێزەکانو سەرچاوەکانی بخەنە سەر، بەلام ساڵ تەواو بوو، ژمارەیەکی تر دەرچوو، بێ ئەوەی کە بەڵێنەکەیان بەجێ بهێنن، بەشەکەی تری چاپ نەکرا.... وەکو مەبەستیــان بوو هەروا بەوجۆرە مایەوە، منیش داوای پاکنووسی لێکۆڵینەوەکەم لێ کردن، بەلام بۆیان نەگەڕاندمەوە. تەنها گۆڤارێکی تری کوردی هەبوو بۆ چاپکردنی لێکۆڵینەوەو ئەویش (ڕۆشنبیری نوێ)بوو، دانەیەکی فــۆتۆکــۆپی کــراوم بۆ نــاردن، لەئەنجــامدا ئەوانیش کــارێکی ئەوتۆیان کرد، کــێــتــر بڕیارمدا واز لە چاپدانی بهێنم، تا ئەو کاتەی کە هەلێکی لەبارم بۆ ئەرەخسێ. دوای ئەوە ئەمــینداریی گشــتی ڕۆشنبیــریو لاوان لە هەولێر بڕیاری لە چاپدانیدا، بەلام پێش ئەوەی کــە بخــرێتــە ژێرچاپ، ئەم جــارە گــوم بوو لەپاش مــاوەیەک برای بەڕێز مــامۆســتــا جــەلال زەنگابادی دۆزییــەوەو بۆی هێنامــەوە، زۆر ســوپــاسی ئەکــەم، هــیــوادارم وێنەی ئــەم جــۆرە کــەســانــە زۆربێ، بۆ خــزمــەتی نەتەوەکەمانو، هەمیشە سەرکەوتوو بێت.

ڕۆژگار هاتو ڕۆژگارچوو، دوای ئەو هەموو کردەوە نابەجــێیانەی کە بەرامبەر بەم لێکۆڵینەوەیە کرا، ئینجا شتــێکی تری بۆ داتاشرا، ئەویش ئەمــەبوو: لەڕۆژنامەی (ئاســۆ)ی ژمــارە (٥٢)ی شــەممەی ١٩٩٠/٧/٢٨دا، وتارێ لەژێر نــاونیــشـــانی:

(لەپێناوی پاراستنی شکۆمەندی ئەدەبی کوردیو بەرگرتن لە کاری نارەوا -نووسینی: «گوشاد حەمەسعید».) بڵاوکرایەوە، ئینجا لێرەدا کارەکەیان بەجۆرێکی تر هەڵگەڕاندۆتەوە، نووسەری ناوبراو وای پیشان داوە کە کاری نارەوا من کردوومە، ئەوەک (دەستەی کورد)ی گۆڤاری کۆڕ، نووسەر هاتۆتە مەیدانەوەو گوایا شکۆمەندی ئەدەبی کوردی ئەپارێزیّو بەخەیاڵی خۆی دزی گرتووەو بۆ ئەم مەبەستە وای دەرخستووە کە بەڵگەی زانستی هێناوەتەوە، و هەموو بەڵگەیەکیشی ئەوەیە کەمن ناوی هیچ سەرچاوەیەکم نەهێناوە، بەڵام ڕادەی خوێندەواری‌یەکەی ئەوەندەیە کە نازانێ ژمارەی پەراوێز چی‌یە؟!!!، (۹۹) ئەوەدو نۆجار ژمارەی پەراوێز بەژێر چاوەکانی‌دا تێپەڕ بووەو نەیزانیوە کەچین!!!!. بێجگە لەوە نیشانەکانی تری لێکۆڵینەوەکە (با.ژ.ل)ە، وەکو لەلاپەڕە (۳٤٥)ی گۆڤاری ناوبراودا بەم جۆرە هاتووە: (با.ژ.ل): لەناو کەوانەدا لەکۆتایی هۆنراوەکانی باباتاهیرەوە نوسراون بۆ ئەم مەبەستانە: با=باباتاهیر. ژ= ژمارەی چوارینەکانی باباتاهیر، کەلە: (شرح دو بیتی های باباطاهر عریان -بکوشش دکتر جواد مقصود.) وەرگیراوە. ل:لاپەڕەی هەمان سەرچاوە. کە ئەمانە لەلێکۆڵینەوەکەدا (۱٦۹)جار هاتوون، واتە (۱٦۹)جار ناوی سەرچاوەو هەمووی بەیەکەوە ئەکاتە: ۹۹+۱٦۹=۲٦۸ دووسەدو شەستو هەشت جار، کە ئەمانە ژمارەن بۆ ناوی سەرچاوە، و کەنووسەر نازانێ چینو دوای ئەو هەموو قسە ناشرینانە ئەڵێ: ناوی هیچ سەرچاوەیەکی نەهێناوە.!!

بێجگە لەوانە لە لاپەڕەی (۳٤۳)ی گۆڤارەکەدا نووسراوە: (بنچینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر کتێبی «شرح احوال واثار دوبیتی های باباطاهر عریان -بەکوشش دکتر جواد مقصود -چاپ دوم ۱۳٥٤ خورشیدی.) دیسان لەلاپەڕەی (۳٤٤)ی گۆڤارەکەدا نووسراوە: (وەکو باس کرا بنچینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر کتێبی: «شرح احوال واثار دوبیتی‌های باباطاهر عریان...)ە، بەڵام نووسەری ناوبراو بەوجۆرە شکۆمەندی ئەدەبی کوردی پاراستووەو بەرگرتن لەکاری نارەوا ئەکات، وەکو کورد ئەڵێ: (لەبێ خەبەران کەشکەک سەڵەوات.). سەرەنجام لەو بارەیەوە ڕوونکردنەوەیەکم نووسی بۆ «ڕۆژنامەی ئاسۆ»و ئەوانیش وەکو گۆڤاری کۆڕ بەڵێنیان داو بڵاویان نەکردەوە !!! ڕۆژنامەی هاوکاریش بۆی بڵاو نەکردەوە !!! گۆڤاری کاروان ویستی بۆم بڵاو بکاتەوە، بەڵام لەڕاپەڕینەکەدا گوم بوو! وا لێرەدا چەند ڕستەیەکی وتارەکەی کاکی نووسەر (گوشاد حەمەسعید) ئەخەمە ڕوو کە ئەفەرموێ»: (ویژدان مردوو.... زۆر بۆگەن.... ڕێزی تایباتیم هەیە بۆی....

حەزلەوەناکەم زویر بێ یان بەهیچ شێوەیەک هەڵچێ چونکە هەڵچوونو دڵشکان دادنادا.... دەبێ ئەوە بزانێ هیچ عوزرو لایەنگرێکم قبووڵ نییە.... بەشێکی دیکەی ئەم لێکۆڵینەوەی لە گۆڤاری رۆشنبیری نوێ بڵاوکردۆتەوە.... لەهەلێکی دیکەشدا بەراوردی وتارەکەی ناو گۆڤاری رۆشنبیری نوێ دەکەین.... لەداهاتوویشدا زۆرشتی دزراوی دیکە بۆ خاوەنو سەرچاوەکانیان دەگەڕێنینەوە.)

ئەوەی کە لەگۆڤاری رۆشنبیری نوێ، لەژێر ناونیشانی: (باباتاهیری هەمەدانی)دا، بڵاوم کردۆتەوە، لێکۆڵینەوەیەکی ترەو بەشێک نییە لەم لێکۆڵینەوەیە وەکو «گوشاد» ئەڵێ. دیارە لەمەیشدا هەر ئەوەندە لێی تێگەیشتووە وەکو باسمان کرد.

بۆ دەرخستنی درۆو ڕاستی تکایە بەوردی گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٠٨)، ساڵی ١٩٨٥، ل١٠٩-ل١٢٨ بخوێنەرەوە.

خوێنەری بەڕێز ! ... لەپاش نزیکەی (١٠)دە ساڵ هەوڵو کۆشش لەپێناوی چاپ نەکردنی ئەم بەرهەمەدا بەوجۆرەی کە باس کراو دۆزینەوەی یەکێکی وەکو «گوشاد» بۆ شێواندنو تێکدانی ڕاستیی لێکۆڵینەوەکە بەوجۆرەی کە خرایە روو. لەئەنجامدا وەزارەتی رۆشنبیری بڕیاری لەچاپ دانی داو ئێستاکە بەتەواوی لەبەر دەست دایە، داوا لە ڕەخنەگرانی بەڕێز ئەکەم، ئەو بەشەی کە بەبێ پەراوێزو سەرچاوە کۆڕی زانیاری دەستەی کورد چاپی کردووە با وشە بەوشە بەراوردی بکات لەگەڵ ئەم چاپەدا، ئینجا تا کۆتایی با هەمووی بخوێنێتەوە.

خۆ ئەگەر تەنها جۆری ئامادەکردنو نووسینی لێکۆڵینەوەکە لەژێر ناونیشانی (لێکۆڵینەوە لە وشەو زاراوەکانی باباتاهیر) بخوێنێتەوە لەهەمان چاپی کۆڕی زانیاری لەبەرگی شازدەهەمو حەڤدەهەمی ساڵی ١٩٨٧دا، لەلاپەڕە (٢٤١-٢٤٥) لەگەڵ نووسینە ناوبراوەکەی «گوشاد»دا، هەموو شتێکی بۆ ڕوونو ئاشکرا ئەبێت.

پێش ئەوەی کەبچینە ناو باسەکەوە، لەبارەی: (ژیانی باباتاهیرو سەردەمەکەیو ئەدەبی سەردەمو هاوچەرخەکانی باباو زانایانو سۆفییەکانی سەدەی پێنجەمو چوارینەکانی باباو چاپە جۆربەجۆرەکانیو دەستنووسەکانی چوارینەکانی باباتاهیر)ەوە دواوین، هەرچەندە ئەمانە پەیوەندی راستەوخۆیان نییە بەباسەکەوە، بەڵام کۆمەڵە زانیارییەکی زۆر گرنگو بەکەڵکن لەبارەی باباتاهیرەوە، بۆ رووناکبیرانو ئەدەب دۆستانو لێکۆڵەرانی کورد، کە بەم شێوەیە تائێستا لەسەرچاوە کوردییەکاندا باس نەکراوە.

گەلێ لەمێژوو نووسانو نووسەرانی کورد هەر لە ئەمیر شەرەف خانی بدلیسی‌یەوە تا ئەمڕۆ (لوڕی)یان بەیەکێ لە شێوەکانی زمانی کوردی داناوە، بەڵام ئەوەی شایانی باسە، بەشێکی زۆری ڕۆژهەڵات ناسەکانو زانا ناودارەکانی زمانە ئێرانی‌یەکانو بەشێکی زۆر لەلوڕەکان خۆیان، بەتایبەتی ڕووناکبیرەکانیان، لایان وایە کە (لوڕی) زمانێکی سەربەخۆیە، ئێمە لێرەدا کە وشەو زاراوەکانی باباتاهیرمان بەراورد کردووە لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردیدا، هەوڵو کۆششێکە بۆ هەنگاونانێکی زانستیانە، بۆ چوونە ناو مەیدانی ساغکردنەوەی ئەوەی کە (لوڕی) یەکێکە لەشێوەکانی زمانی کوردیو هیوادارم کە شارەزایانی زمانی کوردی لەم بارەیەوە لێکۆڵینەوە بنووسن.

محمد نوری عارف

ژیانی باباتاهیری هەمەدانیو سەردەمەکەی

زۆربەی کەشکۆڵە بەناوبانگەکانی ڕۆژهەڵاتو ئەو سەرچاوانەی کە ژیانو بەسەرهاتی ناودارانی تیا کۆکراوەتەوەو هەروەها لەوتاری هەندێ لەڕۆژهەڵاتناسەکاندا بەکورتی یا بەشێوەی بۆچوونی تایبەتی، ناوی باباتاهیری عوریانی هەمەدانی هاتووە. بەڵام بەتەواوی نەزانراوە کە ئەم پیاو چاکە لەچ ساڵێکدا هاتۆتە جیهانەوەو، ئایا شوێنی لەدایک بوونی هەمەدانو ناوچەکانی دەوروپشتی بووە، یالەشوێنێکی تر هاتۆتە دنیاوە؟ دیسان نەزانراوە، کە سەردەمی منالّی چۆن بووەو لای چ کەسێ پەروەردە کراوەو خوێندنی سەرەتایی لەکوێو لای کێ بردۆتەسەر؟ ئایا هەر لەهەمەداندا بووە یا لەتافی لاوێتیدا هاتۆتە ئەم شارەوەو تێیدا جێگیر بووە؟ یا ئەڵوەندی کردووە بەپەناگای خۆی. لەژیانو بەسەرهاتیدا نەنووسراوە کە مامۆستای زانستی شەریعەت وە یا پێشوای تەریقەتی کێ بووە، ئەوەیشی کەبەکورتی لەکەشکۆڵو سەرچاوەکاندا بەدەست هاتووە زۆربەیان لەیەک ئەچنو لەهەندێ سەریشەوە پێچەوانەی یەکترنو هەندێ جاریش تێکەڵ بە ئەفسانەو زیادە ڕەوی بووە. بەم جۆرە هەندێ کەس ساڵی (٣٢٦) کۆچییان داناوە بۆ لەدایک بوونو ساڵی (٤١٠) کۆچییان داناوە بۆ مردنیو بەشێکی تریش ساڵانی (٣٩٠-٣٩١) کۆچییان دیاری کردووە بۆ لەدایک بوونو ساڵی (٤٥٠) کۆچی، یاچەند ساڵێ دوای ئەوەیان داناوە بۆ مردنی. هەندێ لەخاوەن کەشکۆڵەکان بابایان بەهاوچەرخی ئەبوعەلی سینا داوەتە قەڵەم کە ساڵی (٤٢٨) کۆچی مردووەو دەستەیەکی تر بەهاوچەرخی خواجە نەصیریان داناوە، کە لەساڵی (٦٧٢) کۆچیدا ئەم جیهانەی بەجێ هێشتووە.

ئەوەی کە ئاشکرایە، بابا پیرێکی بەویژدانو لەخواترسو زاناو، شارەزای زاراوەکانی صوفیگەری بووەو، بەرهەمیشی بەعەرەبیو فارسی هەیە. بەڵام ڕێبازی دەروێشیو گوێ نەدان بەخۆو پشت کردنە ئەم جیهانەو بایەخ نەدان بەهەموو خۆشییەک، شێوەی هەموو صوفییە ڕاستەکانەو ئەمەیش باباتاهیری دوور خستۆتەوە لە خۆپەرستیو بۆتە هۆی ئەوەی کە هیچ کاتێ گوێ نەداتە کاروبارو بەسەرهاتی خۆیو لەڕاستیدا ئەبێ ئەوە بزانین، کە ئەم خواناسە بالاتر لەبۆچوونی ماددیو چەنوچوونی ئاسایی ڕێگای گرتۆتە بەرو ڕادەی بیرو هۆشیشی بەرزتر

بووە لەهاوشانو دۆستەکانیو، ئەو بەرگەی کە خەڵکی هەوڵی ئەدا لەبەری بکا ئەم لەبەری خۆی دای ئەماڵیو لەبەر ئەوە بوو کە ناوبانگی دەرکرد بەعوریان. بابا هیچ کاتێ گوێی نەداوەتە خۆیو ئەوانەیشی کە پلەو پایەیەکیان داوەتێ، وازی لەوانیش هێناوە، و باشترە کە بڵێین جێگا هەڵبژێری داوێنی ئەڵوەندی هەمەدان، لەشو گیانی نەکــردووە بەمــەنزڵگای خــۆیو لەم هەردووە هاتۆتە دەرەوەو دڵی ئەوانەی کــردووە بەپەناگــایٔ خــۆی، کـــە هۆگــری جــوانیو خــۆشــەویستو ئازادانی پاک نەژادن، بەرهەمەکانی بەشێوەی سادەی لوڕی تینو جۆشو گڕوکڵپەیٔ بەرپاکردووە، لەپەناو ئەشکەوتو شـوێنی دوور دەست ژیاوەو، کـەچـی ناوبانگیـشی گـەیشـتۆتە هـەمـوو گۆشـەو کەنارێ. ئەو چوارینە سادانەی هێناوەتە بەرهەم، بەڵام وردو قـووڵو گران بەها، وتە کورتەکـانی (کلمـات قـصـار)ی نووسیـوە، بەڵام پڕواتای بڵندو پێـویست بەگەلێ لێکدانەوە، ناڵاندوویەتی بەجۆرێکی عاشقانە، خۆشەویستی دەربڕیووە بەڵام ڕاستگۆیانە، شکاتی لەستەمو دوورکەوتنەوەی یارکردووە، ئەمیشیان بەشێوەیەکی ژیرانە، باباتاهیر بەو هەمـوو پلەو گـەورەییەی کـە پـێی گـەیشـتـووە، بەدرێژایی تەمـەنی گۆشـەگیـرو تەنهاێ بووە، ئەمە بۆتە هـۆی ئەوەی، کەناوو نیـشـانێکی تەواو لەپاش خـۆی بەجێ نەهێڵی، بەڵام لەگـەڵ ئـەوەشـدا نزیکەی نۆ سـەدەیە کـە، ئاوازی دڵدارانەو، وتە کـورتە صـوفیـانەکانی، وەکو زەنگێ ئەگاتە گوێی ئەوانەی کە دڵو دەروونیان وریایە.

تائێـستـا لەمە زیاترمـان، لەبارەی ژیانو سەردەمو بەرهەمی باباتاهیـرەوە پێ نەگـــەیشـــتـــووە، بەڵام تا ئەو ڕادەی کـــە لەتوانـادا بووبێ، لەم لاو ئەولای لاپەڕەی کەشکۆڵو ئەو کتێبـانەی، کە لەبارەی ژیانو بەسـەرهاتی کەسانەوە نووسـیویانەو، هەروەها لە گۆڤارەکانیشدا، ئەوەی کە بەدەست گەیشتووە کۆکراوەتەوە.[١٠]

مـــینۆرسکی ڕۆژهـەڵاتناسـی بەناوبـانـگی ڕووسـی ئـەڵێ: بـەپـێی ئەوەی کـــە لەدەستنووسی کـتـێـبی سـەرئەنجـامو سـەرچاوەکـانی تردا هاتووە، هەندێ کـەس باباتاهیر بەهەمەدانیو بەگوێرەی هەندێ بۆچوونیتر، هەندێک بەلوڕستانی دائەنێن. کە ئەڵێن لوڕە تەنها لەبەر ئەوەیە کە ئەدرێتە پاڵ لوڕستان، ئەتوانین بڵێین لەسەدەی یانگزەهەمی زاینیدا کە بەهوامبەری پێنجەمی کۆچییە پەیوەندییەکی زۆر هەبووە، لەنێوان لوڕستانو هەمەدان داو، شاعیر لەم دوو شوێنەدا ژیاوە، ئێستایش لەخوڕەم ئاباد گـەڕەکێ هەیە بەناوی (بابـاتاهیــر)ەوە، هەروەهـا دوور نییە کــەهاوبەشیی بیروڕای لوڕسـتـانییەکان لەمەسـەلەی ئەهلی حـەقـقە لەگـەڵ ئەودا، بووبێـتە هۆی

ئەوەی، کەناوی خۆی بداتە پاڵ لوڕستان... زۆرجار لەچوارینەکانی‌دا ناوی لووتکەی ئەلوەند ئەبات، کە کێوێکە ئەڕوانێ بەسەر هەمەداندا. ئەوەی کەڕوونو ئاشکرایە، ئەوەیە کە باباتاهیر لەهەمەداندا ژیاوەو لەهەمەدانیشدا ئەم جیهانەی بەجێ هێشتووە، ئەوەیشی کە ژیانی بابای لەهەمەداندا ساغ کردۆتەوە، ئەوەیە کە (راوندی) لە (راحە الصدور)دا ئەیگێڕێتەوە: «بیستم کاتێ کە سوڵتان طوغرول بێگ هاتە هەمەدانەوە، سێ کەس لە وەلی‌یەکان کە باباتاهیرو باباجەعفەرو شێخ حمشا....»[2]

وشەی (بابا) لەسەرەتای ناوی باباتاهیرەوە، ناونیشانی تەریقەتی ئەوە، هەروەها بەواتای: باوکو باپیرەو ڕیش سپی‌و گەورەی خێڵو کۆمەڵو سەرۆکی قەلەندەران دێت. هەندێ کەس ئەڵێن (بابا) یەکێکە لەناونیشانە زۆر باشەکانی بەرەی بەکتاشیەو بەم هۆیەوە بابایان داناوە بەیەکێ لەصوفی‌یەکانی بەکتاشیە[3]و دووریان کردۆتەوە لە (ئەهلی حەققە). وە وشەی (عوریان) کە خراوەتە سەر کۆتایی ناوەکەیەوە، بەزۆری بەهۆی ئەوەوە بووە، کە باباتاهیر پشتی کردۆتە هەموو خۆشی‌یەکی ئەم جیهانە، یا بەدرێژایی ژیانی ڕووتەڵەبووە.

هەندێ لەکەشکۆڵ نووسەکانو ئەوانەی، لەبارەی ژیانی کەسانەوە نووسیویانە، ئەڵێن ناوی باوکی باباتاهیر (فەرەیدوون) بووە:

بوره کەز دیده جەیحوونێ بسازیم

بوره لەیلی‌یو مەجنوونی بسازیم

(فەرەیدوون)ی عەزیز ئەز دەستی مو ڕەفت

بوره ئەز نەو (فەرەیدوون)ی بسازیم

* * * *

عەزیزا مەردی ئەز نامەرد نایی

فوغانو نالە ئەز بی دەرد نایی

حەقیقەت بشنەو ئەز پووری (فەرەیدون)

کەشوعلە ئەز تەنووری سەرد نایی

* * * *

خاوەنی (الذريعة) لەبەشی دووەمی جزمی نۆهەم، لاپەڕە(٦٤٢)دا ئەڵێ: «(دیوان طاهر عريان)، وهو باباطاهر الهمداني ابن فريدون كما يظهر من شعره، قال في

(مع ١ص٣٢٦) انه كان حيا فى (٤١٠) وفى شاهد صادق انه مات فى ٤١٠....»[٤]

خوالێخۆش بوو (سەعیدی نەفیسی) لەکتێبی (تاریخ نظم ونثر در زبان فارسی، جلد اول، ص٢٢٤ ئەڵێ:

«کوڕی فەرەیدوون یەکێکە لەشاعیرەکانی کۆتایی سەدەی حەوتەمو سەرەتای سەدەی هەشتەمو لەکوردەکانی فارس بووە، هەندێ لەدوو بەیتی‌یەکانیمان پێ گەیشتووە کەبەزمانی پەهلەوی فارس دایناون»[٥].

لەکۆمەڵە دەستنووسەکەی (نورانی) لەبارەی باباتاهیرەوە ئەمە نووسراوە: تاهیری کوڕی فەرەیدوون کە ناسراوە بە باباتاهیری عوریانو دێوانەی هەمەدان... هەندێ کەس لەو باوەڕەدان کە ئەم بڵندپایەیە خەڵکی دێی سیاوەشانی بەختیاری‌یەو لەنەوەی سیاوەشی کوڕی کەیکاوسە؟! هەندێکیش ئەڵێن لەبەختیاری‌یەکانی (وفس)ە، کە دێیەکە لە (سردرود)ی هەمەدان، لەبەر ئەوەی کەزۆربەی تەمەنی لەداوێنی کێوی ئەڵوەندا بەسەربردووە، ناوبانگی دەرکردووە بەدێوانەی هەمەدانو لەدەوروبەری ساڵانی چوارسەدو چەندی کۆچی‌دا ژیاوە»[٦].

دوکتۆر شەفەق ئەڵێ: باباتاهیری عوریان هەمەدانی بوو، ڕێبازی دەروێشی‌و ژیانە سادەکەی کە تایبەتی‌یە بە صۆفی‌یەکان، بۆتە هۆی ئەوەی کە بەگۆشەگیری‌و گوم ناوی تەمەنی خۆی بباتە سەرو شتێکی وامان لەبارەی ژیانی‌یەوە بۆ بەجێ نەهێڵێ، لەهەندێ کتێبی صوفی‌یەکان‌دا کورتە باسێک نووسراوە سەبارەت بەپلەو پایەو ریاضەتو دەروێشی‌و خواپەرستی‌و بێ نیازی ئەوەوە، ئەوەی کە زانراوە لەبەسەرهاتی باباوە، بەیەک گەیشتنەکەیەتی لەگەڵ طوغرولی یەکەم، پاشای سەلجووقی، لەدەوروبەری ساڵی (٤٤٧) کۆچی‌دا لەهەمەدان داو لەم دەنگو باسە ئەوەمان دەست ئەکەوێ کە سەردەمی ناوبانگی باباتاهیر ناوەڕاستی سەدەی پێنجەمی کۆچی‌و لەوە ئەچێ کە لەدایک بوونەکەیشی کۆتایی سەدەی چوارەم بووبێ. باباتاهیر یەکێ بووە لەنووسەرو شاعیرە دڵ ورياو ئازار چەشتووەکان، ئەو ئاوازانەی کە بەڵگەی سۆزی دەروونی ئەون بەهۆنراو دەربڕیونو هەروەها چەند وردە کتێبێکیشی هەیە بەعەرەبی‌و فارسی. یەکێ لەمانە کۆمەڵێکە لەژێر ناونیشانی (کلمات قصار) بەزمانی عەرەبی، کەبیروڕای صۆفیگەری لەزانستو زانیاری‌و ذیکرو خواپەرستی‌و وەجدو خۆشەویستی، پیشان ئەدات لەڕستە کورتە

کـــاریگەرەکـــانیدا، ناوبانگی بابا بەزۆری بەهۆی دوو بەیتییە شـــیـــرینو دڵرفێنەکانێتی، تایبەتییەکانی ئەم چوارینانە ئەوەیە کە کەمێ جیاوازە لەکێشی چوارینەی ئاسایی‌و هەروەها بەزمانێ دایناوە کە لەلوڕی ئەچێ، و هەر لەبەر ئەوەیە کە لەکتێبە کۆنەکاندا بە(فەهلەویات) ناویان بردووە، لەهەموو چوارینە کاریگەرییە سادەکانیدا باسی جیهانی یەکگرتنو دووری ئادەمیزادو پەرێشانیو تەنهاییو بێ دەسەڵاتیو هەژاری خۆی کردووە، شکات لەدوورکەوتنەوەی ئەکاو جیلوەی داوە بە ئارەزووی مەعنەوی خۆی. باباتاهیر لە هەمەداندا ئەم جیهانەی بەجێ هێشتو لەهەمان شاریشدا نێژراوە«٧».

سەرنجێک لەئەدەبی سەردەمو هاوچەرخەکانی باباتاهیر

بۆ ئەوەی باشتر پلەوپایەی باباتاهیر بناسین پێویستە کورتە سەرنجێک بدەین لەئەدەبی سەردەمی عوریانی هەمەدانیو زانایانو شاعیرانو صوفییەکانیی ئەو سەردەمەو هەروەها کەمێکیش لەپێشو لەدوای ئەوان کە لەزەمانی غەزنەوییەکانو سەلجووقییەکاندا ژیاون، لەم بارەیەوە ئەگەر بەکورتیش ناویان ببەین، زیاتر ئاگادار ئەبین لەبڵندیو مەزنی ئەم پیرە قەڵەندەرە.

ئەتوانین کۆتایی سەدەی چوارەمو هەموو سەدەی پێنجەمو شەشەمی کۆچی دابنێین بەدەوری ڕاپەڕینو بزووتنەوەی ئەدەب، چونکە زانستە جۆربەجۆرەکان بەهەموو بەشەکانییەوە زیاتر بەرەو پێشەوە ئەڕۆیشتنو زانایانو نووسەرانی بەناوبانگ لەو سەدە ناوبراوانەدا پەیدا بوون ئەم گۆڕانە گەورەیەش تا ئەندازەیێ بەهۆی ئەو دەسەڵات دارو وەزیرانەوە بوو کە خۆیشیان زانابوون، وەکو: (اسمعیل صاحب بن عباد) کە لەساڵی (٣٨٥ یا ٣٨٧)دا مردووەو (شمس المعالی قابوس بن وشمگیر) کە لەساڵی (٤٠٣) کۆچیدا کوژرا، و (بونصر مشکان)و...هتد.

لە سەردەمی غەزنەوییەکاندا و بەتایبەتی سوڵتان مەحموود (٣٨٩-٤٢١) کۆچی، زۆر ڕێز لەشاعیرو نووسەرو زانایان ئەگیراو خەڵاتیان پێشکەش ئەکرا، هەر بەو هۆیەوە بوو شاعیرانو زانایانی گەورە هەڵکەوتنو لەدەورەی سەلجووقییەکاندا، هەرچەندە زۆر بایەخ بەشاعیران نەئەدرا، بەڵام زۆر ڕێزیان لە زانایان ئەگرتو، یەکێ لەتایبەتییەکانی سەردەمی سەلجووقییەکان ئەوەبوو کە صوفیگەری پەرەی سەندو گەلێ مەشایخو صوفی هەڵکەوتن، ئەتوانین بڵێین کە درەخشان ترین دەورەی تەصەوف بوو. پاشاکانی سەلجووقی گەلێ بایەخیان بەصوفیگەری ئەدا، بەتایبەتی طوغرول، پاشای سەلجووقیو سوڵتانی بەدەسەڵات، بەرامبەر بە باباتاهیرو دوو صۆفی تر لەشکرەکەی ڕاگرتووەو بەوپەڕی ڕێزەوە لەگەڵ بابادا کەوتۆتە گفتوگۆوە«٨».

زانایانی سەدەی پێنجەم «چەرخی بابا تاهیر»

ئەمانە هەندێکن لەزانا کەورەکانی سەدەی پێنجەمو دەوروبەری:

* بدیع الزمان الهمدانی ابو فضل احمد بن حسن: داهێنەری هونەری مەقامەنووسی لەساڵی ۳۹۸ کۆچیدا مردووە، کەلەگەڵ نووسەرەکانی سەردەمی خۆیو دۆستایەتی هەبووە، وەکو: (ابو حیان توحیدی)و (ابوبکری خوارزمی)و (ابوعلی مسکویە).

* ابوعبدالله فقیە معصومی: کە یەکێ بووە لە شاگردە ناسراوەکانی شێخ الرئیس ابوعلی سینا، کە لەوە ئەچێ لەساڵی (٤٢٠) کۆچیدا کوژرابێ.

* ابوعلی مسکویە احمد بن محمد: کە فەیلەسووفو پزیشکو مێژوو نووس بوو، و لەساڵی (٤٢١) کۆچیدا مردووە.

* ابو علی حسین بن عبدالله بن سینا: بلیمەتو فەیلەسووفی رۆژهەڵات(٣٧٠ کۆچی- ٤٢٨ کۆچی).

* ابو عبید جوزجانی، یەکێکە لەشاگردە تایبەتیەکانی بوعلیو تا ساڵی ٤٢٨ کۆچی زیندوو بووە.

* ثعالبی نیشابوری، ابو منصور عبدالملک بن محمد کە لەساڵی (٤٢٩) کۆچیدا مردووە.

* ابو ریحان بیرونی، محمد بن احمد (٣٦٢-٤٤٠) کۆچی.

* ابو الحسن بهمنیار یەکێ بووە لەقوتابیەکانی بوعلی سینا لەساڵی (٤٥٨) کۆچیدا مردووە.

* ابو الفضل بیهقی، لەساڵی(٤٧٠) کۆچیدا مردووە، دانەری مێژووی ال ناصرە کە سی (٣٠) جزمەو ئێستا چەند جزمێکی ناتەواوی ماوە بەناوی تاریخی مەسعوودی، ناسراو بە مێژووی بیهقی.

* ابو سعید عبد الحی بن ضحاک گردیزی، نووسەری مێژووی گەردیزی ناسراو بە (زین الاخبار).

* کوشیار گیلانی، زانای علوومی هیئتو ئەستێرەوانیو مثلثات.

* ابو الحسن نسوی، زانای زانستی حساب.

* خطیب تبریزی محمد بن عبدالله، کە لە ساڵی(٢٥٢) کۆچیدا مردووە«٩».

(صوفی‌یەکانی سەدەی پێنجەم«سەردەمی باباتاهیر»)

* شێخ ابو علی دقاق، لە ساڵی ٤٠٦ کۆچی‌دا مردووە.
* شێخ ابو علی داستان،لە ساڵی ٤٠٧ کۆچی‌دا مردووە.
* شێخ ابو عبدالرحمن سلمی، لە ساڵی ٤١٢ کۆچی‌دا مردووە.
* ابو منصور اصفهانی،لە ساڵی ٤١٨ کۆچی‌دا مردووە.
* ابو علی سیاە، لە ساڵی ٤٢٤ کۆچی‌دا مردووە.
* ابو الحسن خرقانی، لە ساڵی ٤٢٥ کۆچی‌دا مردووە.
* حافظ ابو نعیم اصفهانی، دانەری کتێبی(حلیة الاولیاء) لە ساڵی(٤٣٠) کۆچی‌دا مردووە.
* شیخ ابو سعید ابو الخیر (٣٥٧-٤٤٠) کۆچی.
* ابو عبدالله شیرازی ناسراو بە بابا کوهی لە ساڵی (٤٤٢) کۆچی‌دا مردووە.
* شیخ ابو القاسم گرگانی، لە ساڵی (٤٥٠) کۆچی‌دا مردووە.
* ابو عثمان نیشابوری، لە ساڵی(٤٥٧) کۆچی‌دا مردووە.
* امام ابو القاسم قشیری، دانەری رسالەی قشیریە، لە ساڵی(٤٦٥) کۆچی‌دا مردووە.
* شیخ ابو الحسن علی، دانەری (کشف المحجوب لأرباب القلوب).
* ابو علی فارمدی، کە مامۆستای غەزالی بووە لە صوفیگەری‌دا لە ساڵی (٤٧٧) کۆچی‌دا مردووە.
* حجة الاسلام امام محمد غزالی، دانەری احیاء العلوم(٤٥٠-٥٠٥) کۆچی[١٠].

صوفی‌یەکانی سەردەمی باباتاهیر کە ئەوانیش(بابا) یان پێ ئەوتن شەش کەس بوون کە ئەمانەن:

١- باباعلی، کە لە دێی باباعلی (لەنێوان رۆژئاواو سەرووی هەمەدان)دا بووە، گۆرەکەیشی لەوێیە دێیەکەیشی بەهەمان ناو ناسراوە.

٢- باباحنجر، کە لە دێی (باباحنجر) لەبەشی میهرەبانی هەمەدان‌دا ژیاوە.

٣- باباشێ الله، لەدێی(اسفند آباد) نێژراوە، کەدوا خاکی هەمەدانەو بەشێکە

لە خاکی کوردستان.

٤- باباپەریشان، کە لە خاکی(گەروس)ـە نزیکی میهرەبانی هەمەدان نێژراو.

٥- بابارود، کە لە خاکی(مەلایر)ـەو گۆرەکەی ناسراوە.

٦- بابانظر، کە گۆرەکەی لە بەشی سەردرودی هەمەدانە، دێی(بابانظر) یش بەوەوە ناسراوە.

ئەڵێن دووبرا کە لە سەییدە ناو دارەکان بوون لەگەڵ بابادا هاوچەرخ بوونو لەدێی (باباکورکور) نێژراونو ناوی یەکێکیان(باباجمال)و ئەوی تریان (باباعلاء الدین) بووە. لەکەشکۆڵی(نورانی) یەو[11].

لێرەدا مەبەست لەناو هێنانی هەندێ لەناودارانی سەدەی پێنجەمی کۆچی ئەوەیە.تاباشتر بزانین کە باباتاهیر لە چ دەورێکی زێرینی زانستدا ژیاوەو هاوچەرخی چ زانایانێکی بەناوبانگ بووە. ئاشکرایە کە ژیانی بابا لە چەرخێکی وادا لەناو زانایانی بەناوبانگدا ئەوەمان بۆ روون ئەکاتەوە، کەخاوەنی پلەو پایەیەکی زۆر بڵند بووەو ناوی ئەویش لەگەڵ زانایانی هەڵکەوتووی وەکو بوعلی سیناو صۆفیانی بەناوبانگی وەکو ابو القاسم قشیریدا لەسەر لاپەڕەکانی مێژوو نووسراوە.

بەنرخترین بەڵگەی مەزنیی باباتاهیر چوارینەکانێتی کەبەو هۆیەوە پێشی شاعیرانونووسەرانو صوفییەکانی هاوچەرخی خۆی کەوتووە، وەکو: (ابو سعید ابو الخیرو خواجە عبدالله انصاری)و هەروەها بەهۆی وەرگێرانی چوارینەکانی بۆ سەر زمانە بێگانەکان ناوبانگێکی تایبەتی دەرکردووە.

لەبارەی مەزنیو بەرزی ئەم صۆفییە هەمەدانییە ئەوەبەسە کە بڵێین بەوهەموو کۆششو هەوڵەی کەداویەتی بۆ ئەوەی کەناوی خۆی گوم بکات، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا دەسەلاتی زانستیو بلیمەتی یەکەی وای لێ کردووە کە ناوی لەدڵی هوشیاراندا بمێنیتەوەو هیچ کاتێ لەناو ناو دارانی هاوچەرخی خۆیدا گوم نەبێ[12].

(چوارینەکانی باباتاهیرو چاپە جۆربەجۆرەکانی)

چوارینەکانی باباتاهیر بەناونیشانی جیا جیای وەکو: چوارینە، دیوان، تەرانە، ئەشعارونەدەبیات، گەلێ جار لە ئێران‌و هەندێ ولاتانی‌تردا چاپ کراوە، لە تاران‌و شارەکانی تری ئێران‌دا چوارینە ناوبراوەکان نزیکەی(٢٩) بیست‌و نۆ جار بەوێنەی ڕەنگاوڕەنگ‌و سادەو سەنگی‌و چاپی ئاسایی بلاو کراوەتەوە.«١٣» لە لاهوورو بومبەی‌و شوێنەکانی تری هیندستان نزیکەی نۆ(٩) جار چاپ کراوە، هەروەها لە ئەستانبول دووجار چاپ کراوە، دوور نی یە لەولاتەکانی تریش‌دا چوارینەکانی باباتاهیر چاپ کرابێ، کە تائێستا ئاگامان لێ‌نیە«١٤».

بەلام بەهۆی زۆری نووسینەوەی‌و دەستکاری کردنی بەپێی ئارەزووی نووسەران‌ولەئەنجامی کاری ڕاستکاران‌و چاپکەران‌دا بەشی زۆری چوارینەکانی بەشێوەی جیا جیا چاپ کراون‌و یان وان لەسەر زمانی خەلکی «١٥».

بۆ نموونە ئەم چوارینەی خوارەوە بەهەمان ڕێنووس ئەخەینە پێش چاو کە بەجۆری جیا جیا نووسراوەتەوە، یا چاپ کراوە.

-١-

اگر دل دلبر دلبر کدومه   اگر دلبر دله دل‌را چه نومه
دل‌و دلبر بهم آمیته وینم   ندونم دل که و دلبر کدومه

«لەنووسراوە تازەکانی ئارامگای باباتاهیر»

-٢-

اگر دل دلبری پس دل چه نامی   اگر دلبر دلی پس دل کدامی؟
دل و دلبر بهم آمیته دیرم   ندانم دل کەو دلبر کدامی

«دەستنووس ئەکادیمی زانستی‌ی سۆڤیەت»

-٣-

اگر دل دلبرو دلبر کدام است   وگر دلبر دلو دل‌را چەنام است
دل‌و دلبر بهم آئینه وینم   ندانم دل کەو دلبر کدام است

«چوارینە ژمارە(٢٧) لە هەلبژاردەکانی فروغی»

-٤-

اگـر دل دلبـرو دلبـرکـدامی | وگــر دلبـر دل دلرا چه نامی
دل ودلبـر بهم آمـیـتـه دیرم | ندانم دل کــەو دلبـر کـدامی

«دەستنووسی خانمی فەرزانە»

-٥-

اگـر دل دلبـرو دلبـر کـدومـه | وگـر دلـبـر دلو دلرا چه نومـه
دل و دلبـر بهم آمـیـتـه وینم | نذونم دل کـەو دلبـر کـدومـه

«تاریخ ادبیات دکتر رضازاده شفق ص ١٠٩و
تاریخ ادبیات درایران، دکتر صفا، ج٢ ص ٣٨٢»

-٦-

اگر دل دلبر دلبرکدام است | وگر دلبر دل و دلرا چەنام است
دلو دلبر بهم آمیـتە وینم | نـذونم دل کەو دلبر کـدام است

«چوارینەی پێنجەمی دیوانی باباتاهیر
ڕاستکردنەوەی وحید دستگردی - چاپی چوارەم»

-٧-

اگر دل دلبری پس دل کـدامی | اگر دلبر دلی دلرا چەنامی
دلو دلبـر بهم آمـیـتـه وینم | ندانم دل کـەو دلبـر کـدامی

«ریاض العارفین - هدایت ص١٦٠»

-٨-

اگر دل دلبر دلبر چەنومە | وگر دلبر دله دل ازچە نومه
دلو دلبر بهم امـیته دیرم | نذونم دل کەو دلبـر کدومە

«یاددشتهای آقای قاسم برنا همدانی»«١٦»

هەروەها لەکۆمەڵە دەستنووسەکانی (نورانی)دا لەبارەی ژمارەی هۆنراوەکانی باباتاهیرەوە نووسراوە: «هۆنراوە ئاوداره‌کانی بەزمانی خۆی فەرمووە، ئەڵێن هەزارویەک (١٠٠١) دووبەیتی‌یە= چوارینەیە، کـە ناسـراوە بە چوارینەکانی باباتاهیر»«١٧».

دوکتۆر صورەتگەر لەبارەی چوارینەکانی باباتاهیرەوە ئەڵێ: دووبەیتی‌یەکانی ئەم پیاوە ئەندێشـە قووڵە ئەوەندە سادەو ڕەوانە کە هەرکەسە بەئارەزووی خۆی،

بەبێ هیچ دوودڵی‌یەک شتێکی لەخۆیەوە خستۆتە سەری‌و تێکەڵی کردووە لەگەڵ قەریحەی درەخشانی ئەوداو ئەویش کە پشتی کردۆتە ماڵی ئەم دنیایە وەکو ئەوە وایە کە سامانی بیرو هۆش‌و چێژی خۆی بەبێ درێغ هەڵڕێژتبێتە بەردەمی خەڵکی. لەبەر ئەوە جیاکردنەوەی، ئەوەی کە زادەی قەریحەی ئەوەو ئەوەی کەبەناوی ئەوەوە دانراوە زۆر سەختە«١٨».

دەستنووسەکانی چوارینەکانی باباتاهیر

گەلێ دەستنووسی دووبەیتی‌یەکانی باباتاهیر لەکتێبخانەکانی ئاسیاو ئەوروپا، بەتایبەتی لەئێران‌و هیندستان‌دا لەگەڵ کتێب‌و نووسراوی تر، یا بەشێوەی سەربەخۆ دەست ئەکەون، کە هەریەکێ لەوانە، کۆمەڵە چوارینەیەکی باباتاهیری تێدایە کەبەشی زۆریان ساڵی نووسین‌و ناوی نووسەرەکەی لەسەر نی‌یەو لێکۆڵینەوە لەو هەموو دەستنووسانە لەوزەی ئەم پێشەکی‌یە بەدەرەو شایانی کتێبێکی سەربەخۆیە، بەڵام بەگوێرەی کورتە ئاگاداری‌یەک کە بەدەست هاتووە، هەندێ لەدەستنووسە باشەکانی چوارینەکانی باباتاهیری هەمەدانی بەپێی بایەخ پێ دانیان، ئەمانەی خوارەوەن:

١- دەستنووسی کتێبخانەی زانستگای «توبینگن»ی ئەڵمانیا **Tubingen** کەپێک هاتووە لەکۆمەڵێ لە چوارینەکانی باباتاهیرو کورتە ژیانێکی ئەو، ئەم دەستنووسە بەپێی قسەی دوکتور (اصغر کاظمی) کە دووساڵ لەزانستگای توبینگن بووە، شەست (٦٠) لاپەڕەیەو ساڵی ڕێکخستن‌و کۆکردنەوەی ئەگەڕێتەوە بۆ دەوروبەری سەردەمی باباتاهیر.

٢- بەشی پێنجەم لەو کۆمەڵەی کە پێک هاتووە لە هەشت کتێب‌و ژمارەکەی (٢٥٤٦)ـەو لەکتێبخانەی موزەی قونیە، (لەسەر گۆڕی مەولانا جلال‌الدین محمد بەلخی ناسراو بەمەلای رومی)، لەتورکیادایە، کە دوو پارچە شیعرو هەشت دوو بەیتی‌یە، بەناوی باباتاهیرەوەیەو ئەم کۆمەڵە، لەساڵی (٨٤٨) کۆچی‌دا نووسراوەتەوە.

٣- نامەی یەکەمی کۆمەڵەی ئەکادیمی زانستی سۆڤیەتی ژمارە **(A.97)**، ئەم دەستنووسە (٣٥) دووبەیتی‌یە، لەتەرانەکانی باباتاهیر، و ئەم کۆمەڵە، کە دوو کتێبە بەفەرمانی حاجی جەعفەرناوێ لەکۆتایی ربیع الثانی ساڵی (١٢٠٤)دا لەکابول نووسراوەتەوە.

٤- نامەی شەشەم لەکۆمەڵە دوانگزە بەشەکەی خانمی مەحبووبە فەرزانە کە بەهۆی عەبدوڵڵا بن ڕەمەزان عەلی هەمەدانی لەساڵی (١٢٣٠)دا بەوردی لەتاراندا نووسراوەتەوەو پێک هاتووە لە سەدوشانگزە (١١٦) چوارینەو یەک غەزەلی هەژدە (١٨) بەیتی باباتاهیر.

٥- نامەی چوارەمی کتێبی دەستنووسی ژمارە (٥١٢٤)ی کتێبخانەی مەرکەزی زانستگای تاران، لەل١٠٦- ل١٠٩، کە لەساڵی (١٢٥٤)دا نووسراوەتەوە، و چلودوو (٤٢) چوارینەی باباتاهیرە.

٦- نامەی چوارەمی دەستنووسی ژمارە (٤٢٤٣)ی کتێبخانەی زانستگای تاران. (ل١٥٩-ل١٦٢) بەخەتی نەستەعلیق لەساڵی (١٢٦٩)دا نووسراوەتەوەو، پێک هاتووە لە بیستوحەوت (٢٧) دووبەیتی باباتاهیر.

٧- نامەی چواردەهەمی کۆمەڵەی ژمارە (٤٩٤٨)ی مەجلیسی شووڕای میللی، کە چلوهەشت (٤٨) چوارینەی باباتاهیرە، و لەپەراوێزی کتێبەکە لە (ل١١٢-ل١١٦)، بەخەتی نەستەعلیقی چەلیپا، لە ربیع الأولی ساڵی (١٣٠٠) وەیا ذیقعدە الحرامی (١٣٠١)دا نووسراوەتەوە.

«فهرست مجلس شورای ملی ج١٤، ص٢٠٨».

٨- نامەی چوارەمی دەستنووسی ژمارە (٢١٩٧)ی کتێبخانەی مەرکەزی زانستگای تاران، (ل١٦٢-ل١٦٥)، بەخەتی نەستەعلیقی بیدل تەبریزی لەساڵی (١٣٠١)دا لەتاران نووسراوەتەوەو، بیستوحەوت چوارینەی باباتاهیری تێدایە.

٩- کۆمەڵە کۆکراوەکەی خوالێخۆش بوو محەمەد عەلی فروغی کەپێک هاتووە لە پەنجاویەک (٥١) چوارینەو یەک غەزەلی هەژدە (١٨) بەیتی باباتاهیری عوریانی هەمەدانی، کە لەسەرەتای سەدەی چواردەهەمی شەمسیدا کۆکراوەتەوە.

١٠- کۆمەڵە پاک نووسی ژمارە (٧٢٠)ی کتێبخانەی سەڵتەنەتی کاخی گوڵستانی تاران (ل٩٦و١١٧) کە بەخەتی شکستەی نەستەعلیقی عالی چەلیپاو موستەقیم، میرزا عەلی نەصغەر هەمەدانی لە ساڵانی (١٢١٢-١٢١٤)دا نوسیویتیەوە، و پێک هاتووە لە هەشت چوارینەی باباتاهیر.

«فهرست ناتمام کتابخانەی سلطنتی، ص٥٤٢»

دەستنووسەکانی تر:

دەستنووسەکانی تری دووبەیتییەکانی باباتاهیر، وەرگیراوە لەو یاداشتانەی کە (احمد منزوی) بۆ بەرگی سێیەمی (فهرست نسخەهای خطی فارسی) ئامادەی کردووە بۆ چاپ، کە ئەمانەن:

١١- نامەی شەشەم، کۆمەڵەی (٥١٢٥)ی کتێبخانەی میللی ملک لەتاران

ل١٠١ر-١٠٤ر) ساڵی ٩٥٧ نووسراوەتەوە.

١٢- نامەی چوارەمی کۆمەڵەی (٥٥١٤)ی کتێبخانەی ملک (ل٧٩ر-٨٢ر) لەساڵی (١٢٦٥)دا نووسراوەتەوە.

١٣- نامەی سێیەم لە کۆمەڵەی (٥٧٩) کتێبخانەی ملک (ل١١٣-١٢٠) لە ٩ی ذیقعدەی (١٢٨١)دا نووسراوەتەوە. [فهرست ملک، مجموعەها: ٨٩].

١٤- نامەی حەوتەمی کۆمەڵەی (٦٠٦) کتێبخانەی ملک (ل٨٠پ-٩٤پ) لەساڵی (١٣١٢)دا نووسراوەتەوە پێک هاتووە لە (٩٤) نەوەدوچوار دووبەیتی.

١٥- نامەی سێیەمی کۆمەڵەی (٥٥٢٦)ی کتێبخانەی ملک (ل١٣٢پ-١٦٢ر)، نووسراوی ع٢، ١٣٣٩) ئەم دەستنووسە سێسەدو بیست (٣٢٠) دووبەتی باباتاهیری تێدایە.

١٦- کەشکۆڵی ژمارە (٤٣٥١)ی کتێبخانەی مەرکەزی زانستگای تاران، کە بەشێکی لەبارەی بابا تاهیرەوەیە. [فهرست کتابخانەء مرکزی دانشگاه، ج١٢، ص٣٣٠٦].

١٧- کەشکۆڵی ژمارە (٤٤٣٠) کتێبخانەی مەرکەزی زانستگای تاران، بەشێکی لەبارەی باباتاهیری عوریانی هەمەدانیو چوارینەکانێتی لە ل١٦٩-ل١٧٤. [فهرست مرکزی، ج١٣، ص٣٣٩٠].

١٨- کەشکۆڵی ژمارە (٢٣٣٥) کتێبخانەی مەجلیسی شوورای میللی، لە ل١٤٧ تا ل١٥٢، چوارینەکانی باباتاهیری تێدایە.

[فهرست مجلس، ج٨، ص٢٤].

١٩- نامەی (٥٧) کەشکۆڵی ژمارە (٥٩٩٦) کتێبخانەی مەجلیس لە (ل١٧٦ تا ل١٨٩)، چوارینەکانی باباتاهیری تێدایە.

[فهرست مجلس، ج١٧، ص٣٧٧].

٢٠- نوسخەی ژمارە (٢ر٤٣٤٣) مەجلیسی شوورای میللی، (برگ ٦-٧).

٢١- نامەی دوانگزەهەمی کۆمەڵەی ٩٦٦ کتێبخانەی میللی تاران (ل٢٥١-٢٧٠) لەسەدەی سیانگزەهەمدا نووسراوەتەوە. [فهرست ملی، ج٢، ص٥١٦].

٢٢- نامەی شەشەمی کۆمەڵەی (١٤٨)، کتێبخانەی مەدرەسەی عالی سپە

سالار، تاران، (ل٥٠-٦٤)، لەساڵی (١٢٧٦) کۆچیدا نووسراوەتەوە. [فهرست سپهسالار ج٤، ص٥٢].

٢٣- نامەی سیوشەشەم، لەکۆمەڵەی (٢٩١٣) کتێبخانەی مەدرەسەی عالی سپهسالار، لەلاپەڕە (٥٥٣)وە. [فهرست سپهسالار، ج٥، ص٢].

٢٤- نامەی دووەم، کۆمەڵەی (١٢١) دوکتۆر مفتاح-تاران، لە ساڵی ١٢٥٨-١٢٥٩ی کۆچی نووسراوەتەوە.

٢٥- نامەی دووەم، کۆمەڵەی ژمارە (٩٣٠) کتێبخانەی رضوی مشهد، لەشعبانی ١٢٢٢دا نووسراوەتەوە.

[فهرست رضوی، ج٧، ص٧٤١].

٢٦- نامەی دوانگزەهەم، کۆمەڵەی (٥٧٤)، هینی حاجی عبدالحمید مەولەوی، لە **مەشهەد، لەساڵی (١٢٦٠)دا** نووسراوەتەوە، [نسخەهای خطی، نشریەء کتابخانەی **مرکزی دانشگاه تهران، ش٥، ص٩٥**].

٢٧- دەستنووسی کتێبخانەی میللی تەبریز، ژمارە (٢٩٠٠)، لەساڵی (١٢٨٠) **کۆچیدا نووسراوەتەوە.**

[فهرست ملی تبریز، ج١، ص٣٦٤]«١٩».

(٢٨، ٢٩، ٣٠) سێ دەستنووس بۆ تەواوکردنی ئەوانەی پێشەوە«٢٠».

٣١- دەستنووسی کتێبخانەی (ڤیەنا) کە لەلاپەڕەی (١٥تا٢٢)ی کۆمەڵەی ژمارە (٦٤٤)ـەو لەساڵی ١٢١٣ کۆچیدا لەلایەن لاهیجی گیلانی نووسراوەتەوە.

٣٢- دەستنووسی کتێبخانەی میللی پاریس، ژمارە (١٠٧٢) کە (١٧٤) چوارینەیە، ساڵی ١٢٦٠ کۆچی نووسراوەتەوە.

٣٣- دەستنووسێکی تری کتێبخانەی میللی پاریس، ژمارە (٢١٨٣) لەساڵی ١٢٧٢ کۆچیدا نووسراوەتەوە«٢١».

دوای ئەوە دوکتۆر جواد مقصود ئەڵێ: دەستنووسی زۆرباشی تر لە هیندستاندا هەیە، بەڵام دەستمان نەگەیشتە هیچ یەکێ لەوانە«٢٢».

(شێوەی لوڕیو زمانی باباتاهیر)

بەشی زۆری ئەو سەرچاوانەی کە لەبارەی شێوەی زمانو زمانی باباتاهیرەوە شتێکیان نووسیوە، دانیان بەوە داناوە کە بابا لوڕ بووەو چوارینەکانی بەهەمان شێوە زمانی خۆی داناوە[٢٣]، لێرەدا بیروڕای (دارمیستەتیر)و (م.کلێمان هوار) ئەخەینە پێش چاو کە ئەڵێن، زمانی ئەڤیستا زمانی مادەکانەو (هوار) شێوەی چوارینەکانی باباتاهیر کە لوڕییە، ئەباتەوە سەر ئەڤیستا. دوای ئەوە، ئەو بیروڕایانە ئەخەینە پێش چاو (لوڕی) یان داناوە بەیەکێ لە شێوەکانی زمانی کوردیو، باسەکەیشمان کە :(وشەو زاراوەکانی بابا تاهیرو بەراورد کردنێتی لەگەڵ شێوەکانی تری کوردیدا)، ئەو ڕاستییە بەبەڵگەوە ئەسەلمێنێو لەجێگای خۆیدا دێت. ئێستا لێرەدا دێینە سەر بیروڕاکان:

دارمیستەتیرDarmesteter بۆ ئەوەی بیرو ڕاکەی خۆی ساغ بکاتەوە کە زمانی ئەڤیستا زمانی مادەکانە، بەڵگەیەک لەبارەی (فقه اللغة)وە دێنێتەوەوئەڵێ: وشەی (سەگ)لەفارسی نوێدا هەمان (سکا)یە،لەفارسی کۆندا. هیرودۆت ئەڵێ: بەزمانی مادەکان بە(سەگ) ئەڵێن (سپاکا)[٢٤] کە بەئەڤیستایی پێی ئەڵێن (سپەن)و لە سانسکریتدا (سڤەن)و لە یۆنانیدا (کوانKuon)[٢٥].

م.کلیمان هوار M.Clement Huart لەسەر بیروڕاکەی (دار میستەتیر) ئەڕواتو هەوڵ ئەدات ئەوە بسەلمێنێ کە چەند شێوەیەک لە شێوە زمانە جیا جیاکان، لەوشوێنە دوورو شاخاویەکانی ئێراندا(بەتایبەتی لە ڕۆژئاوای ئێران واتەماد)[٢٦] بەکارئەهێنرێ لەئەڤیستاوە هاتووەو بەم شێوە زمانانە ئەوترێ (مادی نوێ). (هوار) ئەڵێ: ئەوجیاوازیەی کە هەیە، ڕەگی(کەر)، لەفرمانی (کردن)ـە لەزمانی ئەڤیستایی، کەچی لە فارسیکۆندا فەرمانی (أمر)ی ئەم فرمانە(فعل)ـە، وەکو فارسی نوێ (کُن)ـە. هەروەها ڕەگی فرمانێ کە لەزمانی ئەڤیستادا بەواتای (گفتن)ـە، (واچvach و ئوچ aoj)ـە، کەچی لەفارسی کۆندا(gaub) هاتووە.(وەکو بینیمان فارسی نوێ ئەچێتەوە سەر فارسی کۆن)، لەفارسی نوێدا ئەو فرمانانەی کە بەواتای (کردن) و(گُفتن)ن، داڕشتنی فەرمانی(أمر)ی، ئەمانە(کُن)و(گوی)یە.

لەوشێوە زمانانەی کە (هوار) پێیان ئەڵێ(مادی نوێ) بنجی وشەکە(کەر)ـە لەهەموو شوێنێکدا، وەکو خۆی ماوەتەوە، لەباتی(کنم = کونەم) ئەڵێن (کەرەم)و، بەم

ئەندازەیە ئەپێورێ. ئەو وشانەی کە بەڵگەن بۆ (سخن = سوخەن)و(سوخەن گوفتەن= سخن گفتن)، لە ڕیشەی (واج)ـەوە، وەرگیراوە، یا لەبنەڕەتێکی ترەوە هاتووە، کە بەرامبەرە بە (ئوج = aoj)یا (واچ vach)ی ئەڤیستایی. (هوار)ئەم لێکۆلینەوەی بۆ دابەش کردنی شێوە زمانەکان کردووە، بەم هۆیەوە ئەوە دیاری ئەکات کە کامیان (مادی) وە کامیان (فارسی)یە، بەگوێرەی ئەم بۆچوونە زانستی‌یە، تواناو داهێنانو بۆچوونی وردی (هوار) مان بۆ دەرئەکەوێ، کەهێشتا لە ئێراندا چەندەها شێوە زمان هەیە، زمانی ئەڤیستامان پێ ئەناسێنیو لەوانەیش، شێوە زمانی چوارینەکانی بابا تاهیرە، کە سەرەتای سەدەی یانگزەی زاینی‌یە«٢٧».

دیسان(هوار) ئەڵێ: یەکێ لەو شاعیرانەی کە بەشێکی زۆری لە هۆنراوەکانی بەشێوەی تایبەتی خۆی داناوە، باباتاهیر عوریانە، کەچوارینەکانی بەشێوەی هەمەدانی، یا شێوەی لوڕی داناوە،بەڵام لەم دوو شێوەیە کامەیان بووە، گەڵێ قسەی جیا جیا لەم بارەیەوە کراوە، هەروەها(هوار) چوارینەکانی بابای لە ساڵی ١٨٨٥ زاینی‌دا لە گۆڤاری ئاسیایی Journal Asiatique لەگەڵ وەرگێرانی‌دا بۆ سەر فەرەنسی چاپ کردووە، و باباتاهیری خستۆتە ڕیزی ڕۆبیرت برنز Robert Burns (١٧٥٩تا١٧٩٦زاینی) کەیەکێ‌بوو لە شاعیرە بەناوبانگەکانی سکوتلاندە«٢٨».

دکتور خانلری ئەڵێ: لەوە ئەچێ کە زمانی کوردی بچێتەوە سەر زمانی مادی کۆن«٢٩».

ئەمیر شەرەف خانی بدلیسی، مێژوونووسی بەناوبانگی کورد، کە شەرەفنامەکەی ساڵی(١٠٠٥) کۆچی‌دا تەواوکردووە، کوردی بەگوێرەی زمانەکەی کردووە بەچوار بەشەوە: کرمانج، لوڕ، کەڵهوڕ، گۆران«٣٠».

مێژووی مەردوخ، لەباسی تیرەو هۆزەکانی کورد دا، لەبارەی بەختیاریو لوڕەوە ئەڵێ:(بەختیاری) بەشێکە لە(لوڕی گەورە)و دوو بەشن(چوارلنگ)و(هەفت لنگ).بەشی یەکەم وان لەکرماشانو ئیسفەهانو شووشتەرو زەردکووە، بەشی دووەم وان لە (بروجرد) و (گولپایگان). نزیکەی شەست هەزار خێزانو هەردوو بەشەکە سیوپێنج(٣٥) تیرەن. «بڕوانە: جغرافیای سیاسی ایران ص٧٢». هەروەها دوکتۆر (فریچ) لە کتێبی (کردلر)دا، دانی بەوەوە دانەوە کە بەختیاری‌یەکان کوردن. ڕۆژهەڵات ناسی بەناوبانگ (کیرزن) ئەڵێ: ژمارەی بەختیاری‌یەکان لە ساڵی(١٩١٨)دا (١٧٠،٠٠٠) کەس‌بوون«٣١».

(لوڕ): تیرەیەکی گەورەیە، دووبەشن، (فەیلی)و (مامەسەنی)، هەروەها بەفەیلی

ئەڵێن(لوڕی کوچک)یا (فضلویە). وە مامەسەنی واتە مام حەسەنیو لوڕی گەورەیشی پێ ئەڵێن، هەندێ کەس لوڕیان کردووە بەدوو بەشەوە (پیشکووە)و (پشتکووە). لوڕ بسیتو هەشت(٢٨) تیرەن، لوڕی (پیشکووە) و(پشتکووە) هەشتا هەزار خێزانن و بەشی زۆریان شیعەن.

یاقووتی حەمەوی لە (معجم البلدان)داو، جەودەت پاشا لە مێژووەکەی خۆیدا، لەبەرگی یەکەم لاپەڕەی (٣٤٢)و، دوکتۆر (فریج)لە(کردلر)و(سرمالکوم)و (لوریە)و (هاسل)و (براون)و (ئینسیکلوپیدیای ئیسلام) لەبارەی(لوڕ)و (بەختیاری)ـەوە، بەدرێژی نووسویانەو دانیان بەوەداناوە کە کوردن[٣٢].

مامۆستا خاڵ ئەڵێ: زمانی کوردی بەچواربەش دابەش ئەکرێ:

١- زازا.

٢- کرمانجی دەستە چەپ «شمالی»کە (بۆتانی)و (بادینانی)و (هەکاری)و (بایزیدی)و (شەمدینانی)یە.

٣- کرمانجی دەستە ڕاست کە (سۆرانی)و(بابانی)و (موکریانی)و (ئەردەڵانی)و(کەڵهوڕی)و(گۆرانی)یە.

٤- لوڕی، کە (بەختیاری)و(لەکی)و(فەیلی)یە[٣٣].

لەکتێبی (دستور جامع زبان فارسی- تالیف استاد عبدالرحیم همایونفرخ چاپ دوم- از انتشارات مطبوعات علی اکبر علمی -١٢٣٨، ص٢٩٢)دا نووسەرەکەی دانی بەوە داناوە کە (لوڕی) شێوەیەکی کوردییە، کاتێ کە لێکۆڵینەوەو پشکنینی کردووە لەوشەی (چاق)داو ئەمڕو لەفارسیدا بەواتای (قەڵەو) بەکاردێت، ئەڵێ:

بۆم دەرکەوت ئەم وشەیە لەبنەڕەتدا (کوردی لوڕی)یەو لە (چاک)ەو وەرگیراوەو ئێستایش لوڕەکان بەشێوەیەکی ئاسایی بەکاری ئەهێنن، واتە (باش = چاک).

* وەکو ئەزانین ئەمڕۆیش لای خۆمان، وشەی (چاک) هەمان واتای هەیە.(وەرگێڕ).

(لێکۆڵینەوە لەوشەو زاراوە کانی باباتاهیر)

تائیستا گەلێ جار چوارینەکانی باباتاهیر چاپ کراوە ، لەکۆتایی زوربەی چاپەکاندا، چەند لاپەرەیەک تەرخان کراوە بۆ فەرهەنگۆکی وشەو زاراوەکانیو دانیشیان بەوەداناوە کەبابا، لور، یا لورستانی،یا بەختیاری بووەو، بەشێوەی لوری یان وەکو لوری یا ... هتد هۆنراوەکانی داناوەو ئیتر باسێک لەوەومنەکراوە، کەبەیەکێ لەشێوە زمانەکانی کوردی چوارینەکانی داناوە. ئەو کەسانەی کە دیوانی بابایان چاپ کردووە یان لەوبارەیەوە لێکۆڵینەوەیان هەیە، ئەوەیان خستۆتە پێش چاو، کەبە دریژایی ماوەی سەردەمی بابا، تائەگاتە ئەمرۆ گەلێ گۆرانو دەستکاری رووی داوە لە هۆنراوەکانی دا، هەریەکە لەوکەسانە، بەئارەزوو، و سەلیقەی خۆی، چەند وشەیەکی گۆریوەو لە جیاتیاندا وشەی فارسی داناوە، خوێنەگەر واتای چەند وشەیەکی لوری تێ نەگەیشتبێ، یان بۆی نەخوێندرابێتەوە، ئەوا خۆی چی بۆ هاتووە وچۆنی بۆ سازکراوە، وای لێ کردووە، بۆئەم مەبەستە بروانە : (باباتاهیری هەمەدانی - روشنبیری نوێ - ژمارە (١٠٨) سالی ١٩٨٥ ل ١١٨). لەبەرئەوە گەلێ گۆران هاتووە بەسەر چوارینەکانیدا و زۆر وشەی تایبەتی بەسەردەمی بابا تاهیرمان لەکیس چووە، تەنها رێگای بەدەست هێنانی بەشێکی زۆریان ئەوەیەکە پەنا ببەینە بەر کۆمەلێ لە باشترین دەستنووسە هەرە کۆنەکانی هۆنراوەکانی بابا و ئەو کەشکۆڵانەی کە یارمەتیمان ئەدەن بۆ ئەم کارە، ئەوانەیە کە هێشتا دەستی دەستکاری‌یان نەگەیشتۆتێ وسەدەها ساڵە لەنێوان لاپەرەکانی ئەو دەستنووسانەدا لەگۆشەو کەناری دوور دەست ولەکتێبخانەکانی ئاسیاو ئەوروپادا وەکو خۆیان ماونەتەوە،بێ گومان ئەم کارە زانستی‌یەش پێویستی بەزانایەکی شارەزایە، تابتوانێ بەشێکی زۆر لەوشەو زاراوەکانی بابا ساغ بکاتەوە، بێگومان گەلێ وشەو زاراوەیشی ئەمێنێتەوە کە ناتوانرێ وەکو چۆن بووە لەسەردەمی بابادا بەوشێوەیە بخوێنرێتەوە، چونکە نە فەرهەنگێکی لوری وامان دەست ئەکەوێ کە واتای هەموو وشەکانی بزانینو، نە بە رێنووسێ نووسراوەتەوە کە بتوانرێ بزوێنەکورتەکان یان هەموو دەنگەکان بگرێتەوە. بەلام هەرچۆنێ بێ، ئەتوانرێ بەهۆی بەراوردکردنی لەگەل ئەو هەموو شێوە زمانانەی کە کوردی هەیەتی، لەگەل ئەو هەموو زمانە زیندوو، ومردووانەی کە پێوەندی‌یان پێوە هەیە، گەلێ لایەنی تاریکو نووتک روون بکرێتەوەو پەردە لەسەر زۆر وشەو زاراوە لابدرێ، کە بەدێژایی رۆژگار، یا بەجێ

هێڵراوەو ئیتر بەکار نەهێنراوە، یان بەجۆرێکی تایبەتی بەشێوەکە گۆڕاوەو چۆتە قاڵبێکی ترەوە.ئەوەی کە شایەنی باسە ئەوەیە، کە زۆربەی زۆری ئەوانەی کە نەبارەی شێوەی زمانی باباوە نووسیویانەو بیرو ڕایخۆیان دەربڕیوە، یاهەر کوردی یان نەزانیوە، یا لەوانەیە چەند وشەیەکیان زانیبێ، ئەم کارە زانستییە وردە پڕپێچو پەنایەش بەم شێوەیە چارەسەر ناکرێونایش گاتە ئەنجامێکی تەواو.

هەرکاتێ کە چوارینەکانی بابا تاهیرم ئەخوێندەوە ، گەلێ وشەو زاراوەکانی باباتاهیرم بەر چاو ئەکەوت، کەلە شێوەکانی ئەمڕۆی کوردیدا هەن، هەندێ وشەو زاراوە نەبێ، کەئەتوانم بڵێم تایبەتین بەشێوەی لوڕیو ئەمەیش شتێکی زۆر ناساییە. ئەگەر ئەمڕۆ ئێمە بمانەوێ کارێکی وابکەین، کە هەر شێوە زمانێ لەزمانەکەمان، کۆمەڵە وشەیەکی تایبەتی بەخۆی لێ دەربهێنین، بەمەرجێ لەشێوەکانی تردا نەبێ، ئەوا بەئاسانی ئەم کارە ئەکرێ، مەبەستم لێرەدا ئەمەبوو، ئەو وشەو زاراوانەی کە باباتاهیر بەکاری هێناون بەشێکیان تایبەتین بە شێوەی لوڕیو ئەوانی تریان ئەتوانین لەشێوەکانی تردا بدۆزینەوە، وبەشی زۆریان لەشێوەی کرمانجی خوارووودا هەنو هەر کۆمەڵێکی لە ناوچەیەکدا بەکار ئەهێنرێن، هەندێکیشیان لە شێوەی هەورامیدا بەکاردێنو بەشێکیشیان لە کرمانجی ژووروودا، وئەمانە لە شوێنی خۆیاندا دێن.

بنچینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر کتێبی(شرح احوال و اثار دوبیتی های بابا طاهر عریان- بەکوششی دکتر جواد مقصود- چاپ دوم ١٣٥٤ خورشیدی)یە، کە بێجگە لە دیراسەیەکی دوورو درێژی باباتاهیر سێ سەدوشەستو پێنج (٣٦٥) چوارینەو چەند غەزەلێکی ئەویشی تێدایەو لەگەڵ چەند دەستنووسو چوارینە چاپکراوەکانی بابادا بەراوردی کردوونو دوای ئەوە فەرهەنگۆکێکی بۆ داناوە، لە ژێر ناونیشانی: (هەندێ لەوشەو زاراوەکانی دووبەیتییەکانی باباتاهیر)، لەم فەرهەنگەدا چەند وشەیەکی عەرەبی تێدابوو، لەبەر ئەوەی کەپەیوەندی بەلێکۆلینەوەکەمانەوە نەبوو، جیامان کردنەوە، چەند وشەیەک نەبێ، کەبەپێی دەستوری کوردی بەکار هاتوون وەکو: بەلایە، قەفایە، موبتەلایە ... یان وشەی(سمک = سەمەک) کەعەرەبییە، بەڵام بابا بەواتای(زەوی) بەکاری هێناوە، بەکوێرەی بیروڕای پێشینان لە کوردەواریدا ،بەبەڵگەوە ڕوونم کردۆتەوەو لەشوێنی خۆیدا پێش چاوتان ئەکەوێ.

ئەو وشانەیش کەلەزمانی کوردیو فارسیدا وەکو یەک دەرئەبڕێنو، واتایان

وەکو یەکە، ئەمە شتێکی ئاسایی‌یەو لەگەڵێ زمانی تری هیندۆ ئەورووپی‌دا بەشێکی زۆریان بەکاردێن، لەبەرئەوەی کە لە فەرهەنگۆکی وشەو زاراوەکانی بابادا نەبوون، بەراوردم نەکردن، بۆ نموونە هەندێکیان لێرەدا پیشان ئەدەم:

گول، هەرگیز، شادی، دەریا، دەست، سوود، زیان، یار، ئەگەر، دلبەر، تاریک، دەرد، دەرمـــان، دوست، دوور، ســەر، دەشت، بەهار، باغ، جـــەنگ، گــەرم، بازاڕ، گەوهەر، هیچ، تەخت، فەریاد، خەنجەر، گورگ، نامە، ڕەنگ، بار، هەزاران، خاک، میوە، پیر، تیر، درەخت، تەنگ، تەڕ، مار، لانە، چارە، کەس، دەرویش، هەمیشە، خشت، ئاواز .... هتد.

هەندێ لەوشـــەو زاراوەکـــان کـــوردی پەتین، کـــەچی لەفـــەرهەنگۆکی وشـــەو زاراوەکانی بابادا نەهاتوون، دەرم هێناونو خستوومنەتە ناو وشەو زاراوەکان، بۆ ئەوەی کە دیاربن خەتم بەژێریاندا هێناوەو، واتاکانیانم نووسیوەو نموونەی شیعریم بۆ زۆریان هێناوەتەوە، ئەمانەی خوارەوە هەندێکن لەو وشانە:

بر، کـــر، بەرینـە، بکە، بوو، بوینـە، بوینـی، بیم، چش، ڕۆ، ڕۆچ، زانـی، زوان، سووتەنی، کەرە، لەو، نەسووتە، نەوی، نەوینەم، نەوینە، وا، وابم، وابوو، واجە، یە... هتد.

وشـــەو زاراوەکـانی بابام وەکـو خـۆی نووسـیـوەتەوەو لەدوای نیـشـانەی (=) خـسـتـوومنەتە سـەر ڕێنووسـی کـوردیو، ئەمـڕۆ چۆن ئەخـوێنرێنەوە، بەوجـۆرەم نووسـیـووەتەوەو، واتاکـانیـانم وەکـو خـۆی بەفـارسـی نووسـیـوەتەوەو تیـپی(ف)م لەکـۆتایی‌یاندا دانـاوە لەباتی وشـەی(فـارسـی)و دوای ئەوە وەرم گـێـڕاون بۆ سـەر کوردی، ئەو وشـانەی کـەلەزمـانی کـوردی‌دا واتای‌تر ئەبەخـشن، بەو واتـایانەش لێکم داونەتەوەو، ئەو وشـانەیشی کـە تا ئـەمـڕۆ گـۆڕانیـان بەسـەردا هـاتووە، لەشـوێنی خـۆیاندا ڕوونم کـردوونـەتەوە دوای ئەوە، وشـەو زاراوەکـانی بـابام بەراورد کـردووە لەگەڵ فەرهەنگە کوردی‌یەکاندا.

بۆ هـەر وشـــەو زاراوەیـەک نموونەم لەهـۆنراوەکـــانی بـابا هـێناوەتـەوە، چەند وشـەیەک نەبێ کـەلەچوارینەکـاندا، دەست نەکـەوتن هـەروەها لەغـەزەلەکـانیشدا نەبوون، وەهەندێ لە وشـەکان تەنها لەغەزەلەکاندا هەبوونو کەهـەمووی ئەکاتە چلو پێنج (٤٥) بەیت.

بەشێکی زۆرم لەوشەو زاراوەکانی بابا، لەهۆنراوەکانی شاعیرە کوردەکانماندا دۆزیەوەو بۆ هەریەکێ لەوانە بەیتێکم بەنموونە هێناوەتەوە.

وەکو باسکرا بنچینەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەرکتێبی(شرح أحوال آثار دوبیتی‌های باباطاهر عریان ....)ـەو، هەموو نموونەی هۆنراوەکانی بابام لەمەوە وەرگرتووەو لەکۆتاییاندا ناوی باباو ژمارەی چوارینەو لاپەرەکەیم بەنیشانەی (با،ژ،ل) داناوە.

بۆ وشە هەورامی‌یەکان، وەکو سەرچاوەیەک کەڵکم لە مامۆستا حەمەکەریم هەورامی وەرگرتووەو لەپاڵ ئەو وشە هەورامی‌یانەدا نیشانەی(هە)م داناوە. زۆر سوپاسی مامۆستای ناوبراو ئەکەم.

نیشانەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە

ف :واتای وشەو زاراوەکان بەزمانی فارسی نووسراوە ، لەکۆتایی‌یاندا نیشانەی(ف)م داناوە، کەکورت کراوەی (فارسی)یە، دوای ئەوە کردوومن بەکوردی‌ولەشوێنی پێویستدا سەرنجەکانی خۆمم نووسیوە.

(با.ژ.ل) :لەناوکەوانەدا، لەکۆتایی هۆنراوەکانی باباتاهیرەوە نووسراون بۆ ئەم مەبەستانە: با = باباتاهیر. ژ = ژمارەی چوارینەکانی باباتاهیر،کەلە(شرح دوبیتی‌های باباطاهر عریان- بەکوششی دکتر جواد مقصود) وەرگیراون. ل = لاپەڕەی هەمان سەرچاوە.

پ : پەراوێزی هەمان سەرچاوە.

نخ ف : دەستنووسی دیوانی باباتاهیری(خانم فرزانە). «پەراوێزی هەمان سەرچاوە».

نو : رباعیات باباطاهر ازنسخە مجموعە چاپی ۱۲۷٤ق«پەراوێزی هەمان سەرچاوە».

هرن : رباعیات باباطاهر بتصحیح(هرن الن) بنقل ازوحید دستگردی«پەراوێزی هەمان سەرچاوە».

ش : شمارە، مەبەست ژمارەی چوارینەیە«پەراوێزی هەمان سەرچاوە».

هە : بەرامبەر بەو وشە هەورامی‌یانە نووسراوە کە لە(مامۆستا حەمە کەریم هەورامی)یەوە، وەرگیراوە.

خاڵ: فەرهەنگی خاڵ.

مەردۆخ : فەرهەنگی مەردۆخ.

مەهاباد : فەرهەنگی مەهاباد.

وشەو زاراوەكانی باباتاهیر
و
بەراوردكردنیان لەگەڵ شێوەكانی زمانی كوردیدا

● اجرین = ئاجورین = ئاجەرین: آذرین(ف). ئاگرین، ئاگرین (هە). لەوە ئەچێ كە وشەی(ئاجور)، واتا خشتی سوور، ئەو خشتەی كەلە ناو ئاگردا سوور ئەكرێتەوە، لە وشەی :(ئاگر، ئایر، ئاور)ـەوە هاتبێ.

ئاجور: خشت سوور بووگ.(مەردۆخ)

مەنم ئان(ئاجـرین) مـورغی كـە فـیلحـال

بسـووجـەم عـالـەمی كـەر بەرزەنەم بـال

(با.ژ٨٧ ل ١١٩).

● انرین = ئاذەرین: اتشین(ف). ئاگرین، ئایرین(هە).

تویی لەو شـەككەرینو باسـمین بەر

مـوئان تـەن(ئاذەرین)ـەم دیدەكـان تەڕ

(با.ژ ٥٧ل١١٣).

من ئان شـەمـعـەم كـەئەشكەم(ئاذەرین)بی

كـەسی كـەسـووتە دل ئەشكەش هەمـین بی

(با.ژ٣٢٢ ل١٦٣).

● الاله = ئالالە: لالە، گل شقایق(ف). گوڵاڵە، گوڵاڵێ (هە).

خوڕەم كووهان خوڕەم هامون خوڕەم دەشت

خـوڕەم ئانان كـەئین(ئالالـە)یان كـیـشت

(با.ژ١٠ ل١٠٤).

(ئالالە)ی خوم كەخوش ڕەنگەستو خوشبوو

سـەرفـرازی هەمـەـ(ئالالـە)یـان بـی

(با.ژ ٣١٣ ل١٦١).

● الاوه و الاو= ئالاوە و ئالاو:الو وشعلەو زبانە(ف).

گڕ، گڕسەندنو هەڵگیرسان، كڵپە كردن.

ئەمڕو وشەی(هالاو) هەرچەندە بەواتای هەڵمی گەرم دیت بەزۆری،بەلام لەگەڵ وشەی(ئالاوە، ئالاو)دا یەک ئەگرنەوەو یەک ڕیشەن.

هالاو: تاو.ع- لهیب وهج، شرر، شراره، حراره، شواظ (مەردۆخ)ئالاو: ئالۆزکاو،هالاو(خاڵ).

سەحەرکاهان کە ئەشکەم لاوە کیرە

ز ئاهەم هەفت چەرخ(ئالاوە) کیرە

(با.ژ.٢٤٠ ل ١٤٦).

ز چەشمان ئان قەدەر ئەخگەر ببارەم

کە دنیا سەربەسەر (ئالاوە)کیری

(با.ژ٢٤٤ ل ١٦٨).

● **اماجگە = ئاماجگە:** نشانگاه(ف).

ئاماجگە، شوێنی ئامانج، جێگای ئامانج، نیشانگا.

دەرئین(ئاماجگە)دنیای فانی

یەکی ئەشکەستەتیری بی پەڕەستەم

(با.بەیتی١ ل ١٧٥).

● **امو=** <u>ئامووں:</u> هات.

ئاما(هە).

موسولمانان سێ دەرد(ئاموو) بەیەکبار

غەریبیو ئەسیریو غەمی یار

(با.ژ.٥٠ ل١١٢).

● **امیته = ئامیته :** امیخته(ف)

تێکەڵاو. ئامێتە: شتی تێکەڵ(خاڵ). بەیتێکی فۆلکلۆری:

ئەکەر وەبێ تۆ شایەیم وەدڵ وێ

یاخوا شاییەکەم(ئامێتە)ی کڵ وێ٣٤٠

دڵو دلبەر بەهەم(ئامیتە) وینەم

نەزوونەم دڵ کیو دلبەر کودامەست

(با.ژە ل١٠٣).

مــوســـەلســـەل زولف بەر ڕووو ڕیتــە دیری

کــولو ســـونبـــول بەهەم(ئامـــیـــتـــە) دیری

(با.ژ ۳٤۳ ل۱٦۸).

● اوا = ئاوا: مـــخــفف اواز، بـانگ، ندا، وبمعنی خــواندنو طلبـیــدنو دعــا هم
ـده.(ف) کورت کراوەی ئاواز، بانگ، هاوار، واتای بانگ کردنو خواستنو دوعایش
ـەگەیەنێ.

ســەحـــەر بولبـــول زمنە(ئاوا) بـەکــولبـــون

کـــەهەرکـــە عـــەشق نەدارە مـــوردە ئەولاّ

(با.ژ۳٥ ل۱٦۹).

ز ئاهەم هەفت کـــەردوون پوڕ شـــەرەر بی

ئەگــــەر(ئاوا)کـــــەرەم خـــــوونی جگەر بی

(با.ژ ۳۰۰ ل۱٥۸).

● اوه و اوا = ئاوه و ئاوا: ابواشک چشم (ف).

ئاو وفـرمێـسـک، ،وەکو ئـەڵێن: ئاو لەچاوی هات. یا ئاو بەچاویا هاتەخـوارەوە.
ـەمڕۆ لەکوردیدا بەهەردوو واتاکەی بەکاردێت، هەروەها لەشێوەی هەورامیشدا.

ئاوی(هە)، ئاوەو چەما ئاما. واتە: ئاو لەچاوی‌هات.

زمنـەم ئـەزبـەهـەری یـاری کـــــیـــج و ویـجـی

شـــــەوانـەم(ئاوە)ئـەزچەشـــــمـــــان بریـجی

(با.ژ ۳۳۰ ل۱٦٥).

● اویته = اویخته(ف). هەڵواسراو.

ز جـــــادوونی دەرئان چاهی زمنەخــــــەدان

دلـی هـاروو‌تڕا(ئـــاویـتـــــــــــــــە)دیـری

(با.ژ ۳٤۰ ل۱٦۷).

پەریشـــــان چون کـــەری ئان تاری زولفــــان

بــە هــەر تــای دلــی(ئـاویـتــــــــــــــە)دیـری

(با.ژ۳٤۳ل۱٦۸).

● ایو = ئایوو: اید(ف). دێت.

بی تە کـولشەن بـەچەشـمـەم کـولخـەن(ئایوو)

واتە کـولخـەن بە چەشـمـەم کـولشـەن(ئایوو)

(با.ژ۲۰۷ ل۱٤۰).

● **ابی واجی = ئەبیواجی**: بیابگو(ف). بێ بڵێ. وەرە بڵێ.

بۆ واچە(هە). واتە:وەرە بڵێ.

لەشێوەی لوڕیدا (ئەبی)واتە(بێ)و لەهەورامیدا(بۆ).

(واجی) لەلوڕیدا واتە بڵێولەشێوەی هەورامیدا(واچە).

تەکت مـــوشکینەکـــیـــســـو دەر قـــەفـــایە

(ئەبی واجی)کـــەســـەر کـــەردوون چرایە

(با.پ ل١٥١ هرن).

● **اخگر = ئەخگر** : پاره‌ٔ آتش رخشنده(ف). پشکۆ.

خەلیلی عەشقەحەمدی موستەعیدی سووتنە نەمرووت

چرا نەیویستووە ئەمما لە شوعلەی(ئەخگەر)ی زیاتر[٣٥]

دەر ئین ئالالە دەرکـــوویەش چو کـــولخـــەن

بەداغی دل چو ســووزان(ئەخگەر)ـە ســتـــەم

(با.بەیتی٩ل١٧٥).

● **اخستان** : ئێسقان، ئێسک، ئیستیخوان.

میرزا ئولقادر ئەڵێ:

کـــــــــــــزەی زۆخـــیو زام نـــادیـــاریمـــەن

قـرچەی(ئیـســتـیـخـوان) دەردەکـــاریمەن[٣٦]

● **اشتا و = ئیشتاو**: شتاب(ف). پەلە، خێرا.

وەرینـیتە کـــەمـــیـــهـــر ئەزمـــا ورینی

بەرینە روزکـــار(ئیـــشـــتـــاو)مـــەکـــە

(با.پل ١٤٧ هرن).

● **اشمرت = ئشمورت**: شمرد(ف). ژمارد

هەزاران داغو ریش ئەز سینەم(ئیشـمـورت)

هەمینە شـــمـــورتە ئەز ئشـــمـــورتە ویشی

(با.ژ٢٤٧ ل١٦٩).

● **اشمرته = ئشمورتە**: شمرده و شمار(ف). ژمارده، ژمارە.

هەزاران داغی ویش ئەز ویشـــەم ئشـــمـــور

هەنی نەشـــمـــورتە ئەز(ئشـــمـــورتە)ویشـــە

(با.ژ٢٤٧ل١٤٨).

● افروته = ئەفرووتە: افروخته(ف). داگیرساو.

هەزاران غــــــــەم بەدل ئـەندوو تـە دیـرەم

بەســــــینە ئاتـەشی (ئەفــــرووتە) دیرەم

(با.ژ۱۱۸ ل۱۲٤).

● انبان، انبانه = ئەنبان، ئەنبانە: کیسه چرمی ازپوست دباغی‌شده(ف).

کیسەی چەرمی خۆشەکراو. واتە: هەمانە.

فــــەلەك ئەندەر دلی مــــسکین مـــوونە

ئەز ئین غــــەم هەر چ دەر(ئەنبــــانە) دیری

(با.ژ۲٤۱ ل۱٦۷).

● انداتەن = ئەنداتەن: انداختن(ف) ،هاویشتن، فڕیدان.

بەکــــــەس دەردی دلی مـــــوو واتـەنی‌نە

کــەســەنگ ئەز ئاســمــان(ئەنداتەن)ی‌نە

(با.ژ۲٥٤ ل۱٤۹).

● اندوته = ئەندووتە: اندوخته(ف). کۆکراوە.

هەزاران غــــــەم بەدل (ئـەندووتـە) دیـرەم

بەســــینە ئاتـەشی ئەفــــرووتە دیرەم

(با.ژ۱۱۸ ل۱۱۹).

نەوای نـالـەغـــــــەمی (ئـەندووتـە)دونو

عــــیــاری قـــەلبو خـــالیص بووتە دونو

(با.ژ۲۰٦ ل۱٤۰).

● او= ئەو : ئاو.

کــولی کــیـشــەتەم پەیی ئەلوەند دامـــان

(ئەو)ەش ئەز دیدە دادەم صــوبحوشـامــان

(با.ژ۱۷٦ل۱۳٤).

● اون = ئون: ان(ف). ئەوە. ئونە،یا،ئانە(هە).

مـــەن(ئون)مــسکین بی قــەدرو بەرەســتــەم

من ئان ســووزەندە شـەمـعی بی سەرەســتـەم

نەکــــاری ئاخــــیــرەت نەکـــاری دنیـــا

من (ئون) خـوشکیـدە نەخلی بی بەرەســتـەم

(با.ژ۹۲ ل۱۲۰).

● ای = ئەی: این(ف). ئەی، ئەمە،ئینە(هە). خانا ئەڵێ:

عــەرضی وەصــفی ذات خــتم الانبــیـا

تا بە ئینقـــراض(ئەی) دەورەی دنیـــا[37]

بــورە(ئــەی) ڕوویــی تــەبــاغو بــەهــارەم

خــەیالەت مــوئنیــسی شــەبــهــای تارەم

(با.ژ۱۰۳ ل۱۲۱).

بەشاخی كول سەحەر بولبول هەمی كوفت

كــە(ئەی) كــول بی وەفــابی، بی وەفــابی

(با.ژ۲٦۹ ل۱٥۲).

● **ایمون** = ئیمون: ایمان، هستیم(ف). ئیمان، هەین.

بــەرای خــــاطری یــەك ســــــەبز ڕەنگی

هەمی تەرســەم كــە(ئیــمــون)ــەم بســووزەد

(با.ژ۳۱ ل۱۰۹).

ئەكــەرمــەســتــانی مــەســتــیم ئەزتو(ئیــمــون)

ئەكــەر بی پاو وەدەســتــیم ئەز تو(ئیــمــون)

(با.ژ۱۸٦ ل ۱۳٦).

● **اینه** = ئینە: این است(ف). ئەمەیە. ئینە(هە). صەیدی ئەڵێ:

(ئــیــنــە) تــۆ دەلــیــل كـــــــام دەردەداری

عــەرزەی كــام فــەرهاد بــەشــیــرین مــاری[38]

هــەمی جــورمــــەم كــە مــو تە دوست دیرەم

هــەركــــە ت دوست دیرە حــــالــەش (ئینە)

(با.ژ۲٥۷ ل۱٤۹).

جــــورمــــەم(ئینە) كــــەمــــوتەدوست دیرەم

هــەركــــە تە دوست دیرە حــــالەش(ئینی)

(با.ژ۲٦۱ ل۱٤۹).

● باز : مرغ شكاری ونیز سلاطین انرا شكارنمایند.(ف)
باڵندەی ڕاوەو هەروەها پاشاكان ڕاوی ئەكەن.

جــورە(باز)ی بــودەم ڕفــتــەم بــەنخــجــیــر

ســیـــە چەشـــمی زەدە بــەر بالی مــو تیــر

(با.ژ٥۲ ل۱۱۳).

● باشه: ئەبێ، دێ، باشه.

بیـــــلا ڕەمـــــزی ز بـالایـیـتـه(باشـــــه)

جنون قـــیـــسی ز ســـەودایـیـته(باشـــه)

بەصـــوورەت ئاڤـــەرینەم ئین کـــومـــانه

کـــەپـەنهـــان دەر تەمـــاشـــاییته(باشـــه)

(با.ژ٢٤٥ ل١٤٧).

● باغەوانان: باخەوانان، باغەوانان. هەردی ئەڵێ:

(باخەوان) بۆ ئەو مەبەستە گوڵ ئەلاوێنێتەوە بۆ ئەوەی گەورەی بکاو بۆ پارە بیگۆڕێتەوە «٣٩»

حەمدی ئەڵێ:

[تا] عەرەق ڕێژی خـەجاڵەت کوڵ لەشـەرمی تۆ نەبوو

نەی ئەزانی(باغـەوان) بێ چارەیە باسی کـولاب«٤٠»

لالـەکـــــاران دیگـەر لاله مـــــەکـــــارید

(باغـــبـــانان)دوودەست ئەزکـــول بدارید

(با.ژ٢٧ ل١٠٨).

پل١٠٨ نخف:(باغەوانان)ـە لەباتی(باغبانان).

● بالان: داموتەڵە، بالندە، متحرک(ف).

داووتەڵە،مەل، ئەوەی کەبجووڵێ.

هەزاران قـــەول بامــــەن بیش کـــەردی

هـەمـــــه قـــــــەولانـیـته (بالان)(بـالان)

(با.ژ١٧٤ ل١٣٤).

● ببو: بودە باشد(ف). ببو، ببوایە،بووبوو. ببو(هە) لەشێوەی هەورامیدا، ئەڵێن: ببوو نەبو. واتە: هەبێو نەبێ.

صەیدی ئەڵێ:

یا مـوعـجـزەی دەست مـەسـیـحـای مـەریەم

ئێـشی دیدەی یار ئێـشـــەو(ببـــۆ)کـــەم «٤١»

چ پورسی کـــه چرا قـــەددەت(ببـــو)خـــەم

خـــەمی قـــەددەم ئەز ئان پیچوخـــەمیته

(با.ژ٢١٨ ل١٤٢).

● ببی : باشی(ف). ببی، ببی(هە).

ئەگەرکەوهەر(ببی)خواهون نەداری

هەمین ئین جوونی توکەبی ڕەواج

(با.ژ١٨ل١٠٦).

● بتو بتان = بوتوبوتان: زیباو زیبایان... (ف).

بتوبتان: شۆخو شۆخوشەنگەکان.

بوت(زەمبیحی)

بێخود ئەڵێ:

بێخود بەکردەوەو قسەخاکم بەسەر وەهام

هەر وەك دەمو جنێوی(بتان)نیشەوەهەشم[42]

هەردی ئەڵێ:

دڵێ کوڵزاری دڵداری‌وبەهەشتی خۆشەویستی‌بوو

وەکو بتخانە مەیدانی(بت)ی جوانی بەرستی‌بوو[43]

(بوت)ی‌مەن کەعبەی‌مەن قیبلەیی‌مەن

تەیی هەرسوو نەظەر سوویی تە دیرەم

(با.ژ١١٥ ل١٢٣).

لالەچین کە(بوتان)لالە چینی دل

هەر چ شان واتەیی بەس لالە چینی دل

(با.ژ٨١ ل١١٨).

● بدس = بەدەس: بدست(ف). بەدەس.

دو(دەس) بەرسەر زەنەچون طیفلی بەدخوو

زەهەجرەت رووزو شەو ئینەش مەدارە

(با.ژ٥٢ ل١١٣).

● <u>بر:</u> برد.(کرمانجی ژووروو:بر)

برن : مصدر بمعنی الذهاب بالشیء فعله الحالی (دبه) (الهدیة الحمیدیة)

پەرتو هەکاری ئەڵێ :

وی ژ نو جەذبا ئەڤینێ دل ژ من(بر) دل ژمن

عەشوەیەك وێ حورعینێ دل ژمن (بر)دل ژ من[44]

هەزارەت دل بەغـــــارەت (بر) تەویشـــــە

هەزارانەت جگەر خـــــونکر تەویشـــــە

(با.ژ٢٤٧ ل١٤٨).

● برانن = برانەن: برانند(ف).دەربکەن، لێ خوڕن.

راندن :لێخورین (خاڵ)

هەمـــــەکـــــەرمـــــو(برروونەن) واتە ئایەم

تە ئەز دەرکـــــەر برروونی واکـــــیـــــاشم

(با.ژ١٢٠ ل١٢٦).

پ ل ١٢٦ن‌خ‌ف:(هەمە ئەز دەر برانەن) هاتووە لەباتی

(هەمە گەرمو برروونەن).

● <u>برزی کرك = بەرزی گەرەک یان بەرزیگەرێک</u>:

لەفارسی‌دا(برزی گری)،(ی)ی کۆتایی یەکەی یا بۆ تاکە، یان بۆ نەناسراو، بەوشێوەیەی کە لەپەراوێزدا هاتووە، کە(بەرزیگەرەک یا، بەرزیگەرێک)ـە،تایبەتی یە بەزمانی کوردی، واتا : وەرزێرێک، جووتیارێک. لەمەتنەکەدا ئەڵێ :

یەکی (بەرزیـگەری) نـالان دەرئـین دەشت

بەچەشمی خون فشـان ئالالە میکیشت

(با.ژ١٤ ل١٠٥).

لە: پ ل١٠٥ ن خ ف : برزی گرک= (بەرزیگەرەک =بەرزیگەرێک).

● برکیاشم = بەرکیاشم :نزد چەکسانی بروم یاباشم (ف)

بۆلای چ کەسانێ برۆم یالای چ کەسانێ بم.

کیا: واتە چ کەسانێ . پێک هاتووە لە: کی +ا (کی)=کێ.وە(ا)بۆکۆیە. ئەمرۆ لە کوردی‌دا، لەشێوەی هەورامی (ئەلف) ئەچێتە سەرناو وکۆی ئەکاتەوە.

بەئین بی ئاشنایی (بەرکـــــیـــــاشم)

بەئین بی خـــــانمانی(بەرکـــــیـــــاشم)

(با.ژ١٣٠ ل١٢٦).

● برنائیم = بورنائیم: جوانیم(ف). گەنجێتیم، لاوێتیم.

وابیـــــدم پیـــــرو(بورنائیم)نەمـــــونده

بەتەن تووش‌و تەوانائیم نەمـــــونده

(با.ژ٢٨ ل١٤٤).

● بریجم = بریجەم: بریزم(ف). برێژم.

ئەگەر دەستەم رەسەد خوونەت(بریجەم)

بوینەم تاچ ڕەنگی ئەی دل ئەی دل

(با.ژ۸۰ ل۱۱۸).

● برینه = بەرینە: پانە، فراوانە، دوورو درێژە.

هەمی خواهی کە میهر ئەز مو ببەری

(بەرینە) روزگار ئیشتاب مەکەرە

(با.ژ۲٤۲ ل۱٤۷).

● بساجه: بسازێ، ئەسازێ.

دلی عاشق بە پەیغامی (بساجە)

خەمار ئالوودە باجامی (بساجە)

مەرا کەیفییەتی چەشمی تو کافیست

قەناعەت کەر بە بادامی (بساجە)

(با.ژ۲۲ ل۱٤۳).

● بساژم = بساژەم: بسازم(ف).بسازێم، ڕێک بکەوم.

بیا دەردی کەداری بەردلەم نی

بمیرەم یا بسووزەم یا (بسازەم)

(با.ژ۱۲۵ ل۱۲۵).

لەباتی (بسازەم) لە:پ ل ۱۲۵ هەرن: (بساژەم)ـە.

● بسه = بەسە: بس است(ف). بەسە.

مەلاوەسمان ئەڵێ:

لەخوشکیو سەردی تەبعە وا لەزلکاودا زەل و ژووژی

(بەسە) ڕووزەردی خۆ تۆ سەبزەپۆشی قەت درۆ ناکەی[٤٥]

بشەم ئەز حاجیانی حەج بیورسەم

کەئین دیری(بەسە) یادیر تەرشەم

(با.پ ل ۱۲٦ هەرن).

● بشم = بشەم یا بشم : بشوم، بروم(ف).

ببم، بڕۆم، بچم. لەشێوەی هەورامیدا (بشمێ) واتە بڕۆین، بچین.

صەیدی ئەڵێ:

ئێـــــــــــەو دڵ هـەردوو بـەزاری ولاڵان

با(بشـمێ)وسـەیر بارکـەی عـەوداڵان[46]

(بشـــەم) واشـــەم کـــە تا یاری کـــەرە دل

بە بەخـــتـــەم کـــریەوزاری کـــەرە دل

(با .ژ٨٢ ل١١٨).

(بەشـــەم) ئالالـە زاران دل کـــەرمم شـــاد

دیم ئـــالالـــە هـــەم داغـــی تـــە دیـــرە

(با .ژ٢٣٩ ل١٤٦).

● بشن = بەشن : قەدو بالاو بدنوتن، سەروبن و اطراف هرچیزی(ف).

بەژن‌و بالاو لەشوتەن، سەروبن‌و دەوروپشتی هەرشتێ.

مـو ئان ئیـسـپـیـدە بازەم سـینەسـووهان

چرا گـاهی مـوبی سـەر(بەشن)ی کـووهان

(با .ژ١٨٢ ل١٣٥).

● بشیم = بشویم، برویم (ف). ببین، برۆین، بچین.بشیەیمێ(هە).

(بشـیم) بابولبـولی شـەیدا بەکـولشـەن

ئەگـــەر بولبـــول نەنالە مـــا بنالیم

(با .ژ١٧٠ ل١٣٣).

● بکە : ئەمرۆیش بەهەمان شێوەو هەمان واتا بەکار دێ.

دڵدار ئەڵێ:

دەسا بیرێ لە حاڵی خوت (بکە)وهەستێ بەزیللەت کە

بەڵێ دوێنێکە ڕاوکەر بوویو ئێستـاکە بەخـۆت ڕاوی[47]

(بکە) ئەندیشـــە ئەی بیـــداد پیـــشـــە

کـــەئاهەم تیـــر بـوو نالە کـــەمـــانەم

(با .ژ١٤٨ ل١٢٩).

● بلایە = بەلایە :بلایست(ف). بەلایە، بەلان(هە).

سالم ئەڵێ:

بەئومێدی وەفای گوڵ بلبلی مسکین چ سوودی بوو

(بەڵایە) ڕامی عـاشق کـەی ئەبێ مـەعشـووقی بێ پەروا[48]

(بـــەلایـــە) دل(بـــەلایـــە)دل(بـــەلایـــە)

کـونەهە چەشـمـون کـەرون دل مـوبتـەلایە

(با.پ ل١٥٥ هرن).

● بلابی = بەلابی: بەڵابوو، بەڵابی.

(بـەلابـی) دل خـــــــــودایـا دل(بـەلابـی)

کـونـەهە چەشـمـان کـەرو دل مـوبتـەلابی

(با.ژ٢٨٣ ل١٥٥).

● بمو = بەمو : بما(ف). بەئێمە، لەگەڵ ئێمە، لەکەڵ من.(مو)ل. من (خاڵ)

مـــەکـــەر شـــیـــرو پـلـەنـگـی ئـەی دل ئـەی دل

(بەمـــو) دایم بە جـــەنـگی ئـەی دل ئـەی دل

(با.ژ٨٠ ل١١٨).

● بنوشه = بەنەوشە : بنفشـە (ف) بەنەوشە. ونەوشە.وەنەوشـە(هە).بەنەوش = وەنەوش (مەردۆخ)

ئـالالـەی کـــوهـســـاران هـەفـــتـــەیی بـی

(بەنـەفـشـە)ی جـوکـەنـاران هەفـتـەیی بی

(با.ژ٢٧٧ ل١٥٣).

لەباتی وشەی (بەنەفشە) لە:پ ل١٥٣ هرن و ن خ ف وشەی (بەنەوشە) هاتووە.

● بو = بوو : بود، باشد (ف).بوو، ئەبێ. بی (هە).

گۆران ئەڵێ:

وێنـەی ئـەو، جـــــوامـــــێـــــر (بـوو)

بـەرامـــبـــەر دوژمـن شـــێـــر (بوو)«٤٩»

حـــرامـــەم بی تە(بوو) ئـالالـەو وکـــول

حـــرامـــەم بی تە(بوو) ئـاوازی بلـبـــول

(با.ژ٨٦ ل١١٩).

هـەرکـــە ڕازی دلـەش واجـــە بـەمـــردوم

یا ئـەز دیوانـەکی (بـوو) یا ز کـــیـــجـی[؟]

(با.ژ٣٢٠ ل١٦٩).

● بو = بوو، بۆ. لەم بەیتەی خوارەوەدا ئەتوانرێ بۆ هەردوو مەبەستەکە بەکار بهێنرێ.

نەپەنداری کـە بوسـتـان خـوشـتـەرمم بی

سەرمم(بوو) کووی مەیدان خوشتەرمم بی

نەپەنداری کـە بوسـتـان خـوشـتـەرمم بی

سـەرمم (بۆ) کوی مـەیدان خـۆشـتـەرمم بی

(با.ژ۳۰۹ ل۱۶۰).

لێرەدا مەلاوەسمان ئەڵێ:

زوڵفت کـە لە ڕووی روخـا شـامێکە لە سەر صـوبحـە

(بۆ) شـامی غـەریبـانـە مـەیلی وەطەنم سـەردە[50]

● بواج = بگوید(ف). بڵێ. واچە(هە)ووتە(خاڵ)

(بـواج) ندمم کـــــە تـو شــــووری نـداری

ســـــەراپا شـــــوور دارمم شـــــەڕ نەدارمم

(با.ژ۱۱۰ ل۱۲۲).

● بوتە = بووتە، بۆتە. بۆتە(هە).

حاجی قادر ئەڵێ:

خـالیصـە سیککەیی ئیخـلاصی دڵی مـوخلیصـی من

بیخـە نێو(بۆتە)چ حـاجەت بەمە بیدەی لەمەحەك[51]

ز عـــیـــشـــقـــەت ئاتەشی دەر(بووتە) دیرمم

دەرئان ئاتەش دلو جـــان ســـــووتە دیرەمم

(با.ژ۱۱۹ ل۱۲٤).

نـەوای نـالـە غـــــــەمی ئەندووتە دوو نـو

عـــیـــاری قـــەلبوخـــالیص (بووتە) دوونو

(با.ژ۲۰٦ ل۱٤۰).

● بورە: بیا(ف). وەرە، بێ، بەو.

زۆر جار لە شێوەی کرمانجی خوارووا تیپی(ب) ئەکەوێ.(بورە) بووە بە(وەرە). بو،بۆرە(هە)

زۆر جـار کـە تیـپی(ب)ئەکـەوێ، تیـپی(و) جـێگای ئەگرێ. وەکـو لەم بەیتـە فۆلکلۆرییەدا دەرئەکەوێ:

وە قـــــوروانـت وم کـــــەلـەکـــــە باریك

مـــــــردوویەنی تۆ لـە قـــــەوری تـاریك[52]

لەهۆنراوەی سەرەوەدا وشەی:(وە، قوروانت، وم،قەور = بە،قوربانت،بم، قەبر).هەروەها وشەی(بێرۆ)و (بێره)،لەشارەزووردا لەباتی(وەره) بەکاردێت. وەک:

(بێرۆ) بابیکەین کەمەی منالّی

ژن پیاوی پیربێ خوا بیوڕێ حالّی[٥٣]

(بێره) یانەکەم ساحێو یانە نیم

خزمی خۆتانم خۆ بێگانە نیم[٥٤]

(بوره) (بوره) کە جانانەم تویی تو

(بوره) (بوره) کە سولطانەم تویی تو

تەخود زوونی کە غەیرمز تو نەزوونەم

(بوره) (بوره) کە ئیمانەم تویی تو

(با.ژ.٢٠٠ ل١٣٩).

● بوم = بووم: جغد، سرزمین(ف). کونەبەبوو، زەوی

بووم(هە) = کونەبەبوو. بووم(هە): زەوی ڕەق کە بەکەڵکی کێڵان نەیەت.

بووم: خاکو زەوی‌وزار.(خاڵ)

بووم:نیشتمان، خاک،زەمین.(مەردۆخ)

خانای قوبادی ئەڵێ:

دەستەماڵی زەرباف تافتەی ئەرمەنی

گوڵ قرمز (بووم) زەرد سەرگوڵ سۆسەنی[٥٥]

وشەی (بووم) لێرەدا واتە: زەمینە، تەخت، بۆ پارچەو قوماش بەکاردێت، ئەڵێن: ئەم پارچەیە، یا ئەم قوماشە، تەختەکەی زەردە، یان سەوزە یان..هتد، هەرچەندە، هەمان وشەیە بەڵام لێرەدا بۆ مەبەستێکی تر بەکار ئەهێنرێ.

وشەی (بووم) بەواتای کونەبەبوو، عەرەبی‌یە.

لەکرمانجی خوارووداکە ئەوترێ (بوومەلەرزە) واتا (زەمین لەرزە)و (بووم) لێرەدا بەواتای (زەوی) دێت، هەروەها لە وشەی (بەروبووم)دا، وشەی(بووم) بەواتای زەوی‌و زار دێت کە ئەڵێن (بەروبووم)، واتە (بەری بووم). ئەو (و)ە کە کەوتۆتە نێوان (بەر-بووم)، لێرەدا بۆ (اضافە) بەکارهاتووە، وەکو لەوشەی (قەتڵوعام)، هەردوو وشەی (قەتڵ، عام) بە(و)ی اضافە بووە بە (قەتڵوعام) واتە (قەتڵی عام)، کوشتنی خەڵکی بەکۆمەڵ، قرکردن، هەندێ جار، لەشێوەی هەورامی‌دا بۆ (اضافە) لەباتی (ی)، پیتی (و) دێ، وەکو: باغ و میری.

واتە: باغی میر. نانو گەنمێ. واتە: نانی گەنم.
لێرەدا بابا (بووم) بەواتای زەوی، زەمین بەکاردەهێنێ:

موئان میحنەت کەشی حەسرەت نەصیبەم
کە دەرهەم مولکو هەر (بووم)ی غەریبەم

(با.ژ۹۰ ل۱۱۹).

(بووم) بەواتای کونەبەبوو:

غەم ئەندەر سینەیی مو خانە دیری
چو ویرانە کە (بووم) ئاشانە دیری

(با.ژ۲٤۱ ل۱٦۷).

هەروەها بابا لێرەدا (بووم و بەر)ی لەباتی (بەروبووم) بەکارهێناوە:

بەدل چون یادەم ئەز (بووم و بەر) ئایو
سریشکەم بیخود ئەز چەشمی تەڕ ئایو

(با.ژ۲۰۹ ل۱٤۰).

● بوە = بووە: بود(ف). بووە. بیەن(هە).
مەلا وەسمان ئەڵێ:

کەتانی تەن لەدەوری ماهی رووت چاک
(بووە) پیراهەنی یەعقووبی غەمناک«٥٦»
شەوان ئەستارەکان یەك یەك شومارەم
(بووە) نیمە شەبان کووش واتەدارەم

(با.ژ۱۰٤ ل۱۲۱).

● بوین: ببین(ف). ببین، ببینە. زۆرجار لەشێوەی کرمانجی خوارووا پیتی(ب،و) جێگای یەکتری ئەگرن. وەکو لەناوچەی شارەزووردا ئەڵێ: بوین، بوینە. وەکو:

هەرکالاّ (بوین) سفید جەمینەن
حاشییەش سیابیم چەند شیرینەن «٥٧»
دەمی بورە (بوین) حالەم تە دلبەر
دلەم تەنگە شەبی بامو بەسەر بەر

(با.ژ٥٥ ل۱۱۳).

مەیەم خون، کریە ساقی، نالە موطریب
موصاحیب ئین سێ دیرەم بورە (بوین)

(با.ژ۱۹۰ ل۱۳۷).

● <u>بوینه</u>: ببینێ.

طەبیـــبـــەم چون (بوینە) بەرمـــوی زار

کـــەرە دەرمـــوونـی دەردەرا بەنـاچار

(با.ژ٥٦ ل١١٣).

● <u>بوینی</u>: ببینی، بوینی، ببینێ، بوینێ.

بەیتێکی فۆلکلۆری:

وەرکـــێـــرە جـــەرە بلە ئاوبارە

با(بوینی) بالاَت ئازیز جـــارجـــارە«٥٨»

بەقـەبرسـتـون کـوزەرکـون تا (بوینی)

کـەدنیـا با رەفـیـقـوونەت چ کـەردە

(با.ژ٢٢٥ ل١٤٤).

● بوینم = بوینەم: ببینەم(ف). ببینم، چاوم پێ بکەوێ، بوینم، وینووش (هە).

مەنصوور خان ئەڵێ:

مـــەر قـــاتر بزای کـــێکف بگرێ بەر

ئەوســـا (بوینم) بالاَی شـــاپەروەر«٥٩»

ئەگـەر دەسـتـەم ڕەسەد خـوونەت بریجـەم

(بـویـنـەم) تـا چ ڕەنـگـی ئـەی دل ئـەی دل

(با.ژ٨٠ ل١١٨).

شـــەوی نایە کـــەمـــو خـــوابەت (بوینەم)

بە بەخـتـی مـــو بە چەشـــمـــەم لالە نائی

(با.ژ٢٧٠ ل١٥٢).

● بی: بود(ف). بوو، بێ. بی(هە)

مەلاپەریشان ئەڵێ:

ژ نووری حـوسـەین بەهەشت کـەرد بینا

جـیلوەگـەر (بی) نوور بەتوول عـەزرا«٦٠»

چون کـە ڕەوشـەن کـەرد کـوللی مـاسـیـوا

مـولەقـقـەب (بی) وەو زوهـرەیی زەهرا«٦١»

حـــەرامـــەم(بی) ئەگـــەر بیـتە نشـــینەم

کـەشـەم دەریای کـولبـون ساغـەری مـول

(با.ژ٨٦ ل١١٩).

ز مـوشكی چین سـیـەهـتـەر سـونبـولـەت(بی)

هـەزاران دل بـە قـــەیدی كـــاكـــولـەت (بـی)

(با .ژ۸۷ ل۱٥٥).

● بیدەم: بووم.

وا (بـیـــدەم) پـیـــرو بوڕنائیم نـەمـــونـده

بـەتـەن تـووشـو تـەوا نـائـیـم نـەمـــــونـده

(با .ژ۲۸۸ ل۱٤٤).

● بیم: بووم.

میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

هـەتا چـەنی بەخت ســـەعـــادەت یار (بیم)

جـــــــەلای ئـەو نـازار دایم نـازار (بـیـم)«٦٢»

ز حـالی خـویشـتـەن مـو بی خـەبەر(بیم)

نەزوونەم [نەذوونەم] دەرسەفەر یا دەر حـەضـەر(بیم)

فـوغـان ئەز دەسـتی تو ئەی بی مـرووەت

هەمین [هەمی] زوونەم [نوونەم] كەعومری دەربەدەر (بیم)

(با .ژ۱٦٥ ل۱۳۲).

● پالاو پالائیدن = پالاو پالا ئیدەن: زیاد كـردن، پرنمودن وافزون گشتنو صـاف شدن(ف).

زیاد كـردن، بڕكـردنو زۆربوونو سـاف بـوونو پاڵاوتن. لەوە ئەچێ كـە (پالا) بەواتای (باڵا)یش هاتبێو وشـەی (پالائیدەن)یش چاووگـەو ڕەگـەكـەی (پالا)و (ن)ی چۆتە سەرو حاڵەت پیشان ئەدا، بووە بە(پالان) لەنیوەبەیتی دووەمدا.

دلـەم ئـەز دەســـــــــتـی تـە نـالانـە نـالان

دەروونی دل ز خـــوونەم كـەشـتـەـ(پالا)ن

(با.ژ۱۷٤ ل۱۳٤).

دوچـەشـم را تـەخـــــون (پـالا)كـــــونی تـە

كـــولاهی عـــەقلەم ئەز ســـەرواكـــونی تـە

(با .ژ۲۲۰ ل۱٤۲).

● تاو: تاب(ف). تـین، تاو، گـەرمی. تـاو(هـە) = تینو گـەرمـی، هەروەها بـەواتای گرژ كرنو لوول كردنو توند كردنیش دێت.

بەواتای تینو گەرمایی، نالی ئەڵێ:

فەصلی هاوینی جەهەننەم، فەصلی ئیستای زەمهەریر

زەمهەریر کەی وا بەتەئثیرەو، جەهەننەم وابە(تاو)«٦٣»

بەواتای گرژیو لوولی، عەلی کەمال باپیر ئەڵێ:

دڵی زویرم لەحەلقەو پێچو (تاو)ی زوڵفی زنجیرا

خەلاصی بوو کەچی دوایی بەقولاپی مژەت گیرا«٦٤»

دیسان بەواتای گرژو لوولی دێت:

پەریشان سونبولان پوڕ (تاو) مەکە

خومارین نیرگسان خوناو مەکە

(با.پ ل١٤٧ هرن).

● **تزرو = تەذرو:** مرغ صحرائی شبیە بەخروس کە اورا قراقاولو.. نیزگویند(ف).

باڵندەیەکی بیابانی‌یە وەکو کەڵەشێرە، کە خەراقاولو.. پێ ئەڵێن.

موئان مسکین (تەذرو)بی پەرستەم

موئان سوزندە شەمعی بی‌بەرستەم

(با.بەیتی١ ل١٧٦).

● **تلواسە = تەلواسە:** بیقراری واضطراب، میل مفرط (ف)

بێ ئارامیو شێوان، ئارەزووی زۆر.

ئەمرۆ لەکوردی‌دا بەشێوەیەکی کورت کراوە بەکار ئەهێنرێو بەهەمان واتا. وشەی (تاسە) لەناوچەی شارەزووردا واتە ئارەزووی زۆر. هەروەها: تاسە (هە).

تاسە: بیرو ئارەزوی شت.

تاسەکردن: ئارەزووکردنی شتێک. (خاڵ)

هۆرێزا مەجنوون وە پای نەجدا

جە (تاسە)ی لەیلێ دڵ وە وەجدا«٦٥»

بی تە (تەلواسە) دیرەم بورە بوین

زەهر دەرکاسە دیرەم بورە بوین

(با.ژ.١٩٠ ل١٣٧).

● **تە:** تو (ف). تۆ، تە. تە:ز. تۆ (خاڵ)

خانی ئەڵێ:

هەرچی کــــو (تە) چێکر ئەی نیکوکـــــار

هەریەك دحــــەددێ خـــومدا ســـزاوار «٦٦»

صەیدی ئەڵێ:

مــیــان باغو بســتـــان ئانچـــە ســروند

فــــــدیۆ بـالأو (تـە) بـۆ بـالأ بـولـندێ «٦٧»

(تە) دووری ئەز بەرمم دل دمربـەرمم نیــــست

هەوایی دیگەری ئەندەر ســـەرمم نیـــست

(با.ژ۹٦ ل١٠٤).

ســەرمم ســـەودایی کــیــســـوویی (تە) دارە

دلەم مــیـــهــری مـــەهی ڕوویی (تە) دارە

(با.ژ۲۳۳، ل١٤٥).

● **تو:** تب (ف). تـا، تەو. واتە: بەرزبوونەوەی پلەی گــەرمی لـەش‌و تێـپـەڕبـوونی لەڕادەی ئاسایی خۆی.

تەو (مەهاباد).

(نەتەب دیرمم ناجـــایەم مـــیکونەد دەرد)

هەمــیـــدوونەم کــە نالوونەم شـــەوو ڕووز

(با.ژ٦٦ ل١١٥).

لەباتی نیوبەیتی یەکەم لە (پ ل ١١٥ هرن)دا، بەم جۆرە هـاتووە:

[نە (تەو) دیرەم نەجانەم میکەرەد دەرد]

● **توش** = **تووش:** تاب‌و طاقت‌و زور و قدرت (ف).

تین‌و وزەو هێزو توانا.

هـەروەها بەواتای بـەیەک گەیشتن دێت، وەکو ئەڵێن: تـووشی فـلان بووم. دیسـان بەواتای گیرۆدەبوون دێت، وەکو: باش تووش بووم

لەم دوو بەیتەی خوارەوە بێکەس بۆ هـەردوو واتاکە بەکاری هێناوە:

(تووش)ی لافــاوی عــیلم بـووم‌و بەڵام زوو دەربـەڕیم

سـواری وابۆڕی جـەهل بووم‌و بەناویا تێ پەڕیم «٦٨»

خـۆشـە سـەرخـۆشی ئەگەر تووشی ڕەفـیـقی (تووش) نەبی

ڕابوێری هەر بەگـۆرانی‌و قـســەی عــەنتـیکەوە «٦٩»

هەروەها بەواتای سـەختی‌و ناخـۆشی دێت، لەسـەرمادا، کاتێ کە دنیا سـاردەو

باران نەبارێ، ئەڵێن: تەڕوتووشی‌یە.
تووش (هە) = سەخت، پەرێشان.
تووش: گیانداری چەتوون، ڕۆژی سەرماو سۆڵە، ڕێو بانی سەخت. (خاڵ).
تووش: سەخت، توند (مەردۆخ).

وابیـــدمم پیـــرو بـوڕنـائیم نـەمــــونده
بـەتـەن (تـووش)و تـەوانـائیـم نـەمــــونده

(با.ژ۲۲۸ ل۱٤٤).

● **توه = تەوە: تبەو** تباه و ضایع شدەو نابود گردیدەو...(ف)
بەدو خراپو گوم بوو و لەناوچوو.
تەوا: زایە، لەگڵ کەوتوو، نابوو، واتە «ضایع و لەکەڵک کەوتوو فەوتاو» (مەردۆخ)

سیـەه بەخـتـەم کـە بەخـتـەم سـەرنگوون بی
(تەوە) ڕۆژمم کـــــە ڕۆژمم واژگــــوون بی

(با.پ ل١٦٣ هرن).

● جره = جوڕە: چستو چالاک، تیزو تند (ف)
چستو چالاک، تیژوتوند.
ئەمڕۆ لەکرمانجی خوارووا بۆ هەمان واتا وشەی (جیڕ) بەکاردێ. جڕ (هە): توندوگیر.
جوڕە = نێرە (مەردۆخ).
● جرەباز = جوڕەباز : باز سپید نر(ف).
بازی سپی نێر.
جوڕەباز: بازی نێر (مەردۆخ).
جوڕە: باڵندەیەکی بۆرە لەچۆلەکە بچووکترە. جۆرە دەنگێکە وەک جیڕەی دەرگا. (خاڵ).
لەکرمانجی خوارووا (جوڕە) بەجۆرە باڵندەیەک ئەوترێ، کە کەمێ لەچۆلەکە گەورەترە، و ڕەنگی بۆرەو کەمێ کونج کونجە، لەچاو بچووکی خۆی‌دا بەهێزەو کە ئەفڕێ دەنگی باڵەکانی دێت.

(جـوڕەباز)ی بودمم ڕەفـتـەم بەنەخـجـیـر
سـیـــەه چەشـــمی زەده بەر بالی مــو تیـر

(با.ژ۲٥ ل١١٣).

● چاوش: نقیب قافلەو لشکر(ف). قافڵەچی، سەرقافڵە، سەرلەشکر.
چاوش: نقیب القافلە، نقیب الفوج (مەردۆخ).
خانا ئەڵێ:

جــەودمــا صــەدای زومــرەی (چاوش)ان
و یەرد نەسـارای کـۆهی کـەهکەشـان «٧٠»
صـــــەدایی (چاوش)انی مــــوردە ئایە
بـەکـــــــــــووش ئـاوازە .... ئـایــە

(با.ژ٢٥٨ ل١٥٠).

● <u>چارو = چاروو:</u> چوارت.

شـــــــەوی تـارمت بـوینـەم تـاری تـاروو
گــرفـــتــــە ظولمەتەش هەر بورج و باروو
خـــــودایا ڕەوشـــــەنائی بەردلەم دە
کــەتاوینەم جــەمــالی هەشتو (چاروو)

(با.ژ٢٠١ ل١٣٩).

لەوە ئەچێ کە وشەی (تاروو، چاروو) بەم جۆرە بن:
تاروو = تار + وو. چاروو = چار + وو
تار: واتە تاریک چار: واتە چوار
لەهەردوو وشـەکـەدا (وو) راناوەو بەواتای (ت)ی ڕانـاو دێت واتە تۆ. وەکـو چۆن ئەڵێ: تارت، واتا تاریکت، چارت: واتە چوارت. لێکدانەوەی چوارینەکەی سەرەوە بەم جۆرەیە:
شـەوی تاریک تاڵی زوڵفی تاریکت، واتە زوڵفی ڕەشت ئەبینم، **تاریکی و ڕەشی**. ئەو زوڵفە هەموو بورج و قەڵایەکی داپۆشیوە، ئەی خوایە ڕۆشنایی بدە بەدڵم، **تاوەکو** جوانی هەشتو چوارت واتە دوانزە ئیمامت ببینم.
هەروەها بابا ئەڵێ:

خــــوداوەندا بەحــــــەقی (هەشتو چارت)
ز مــــــو بـگوذەر شـــــوتر دیدی نەدیدی

(با.ژ٣٢٥ ل١٦٦).

لەبەیتی ســەرەوەدا (هەشتو چارت)ی بەکــار هێناوە، دیارە، چ (وو)و، چ (ت) هەردووکی ڕاناوی لکاوەو بۆ یەک مەبەست بەکار هاتوون، و واتە (تۆ).

ئەمڕۆیش لەکوردەواریدا بەهەمان شێوە ئەو ڕاناوی لکاوە بەکاردێت، وەکو: باوکوو، دایکوو. واتە: باوکت، دایکت.

● چرە = چەرە: چرد (ف). ئەلەوەڕێ، بلەوەڕێ، بخوات.

لەکوردەواریدا، ئەوەی شەوان دوای نان خواردن ئەخورێ پێی ئەوترێ (شەوچەرە) وەکو گوێزو مێوژوو برێشکەو..هتد.

چرابوون: فێربوونی ساوا بۆ خواردنی لەوەڕ. (خاڵ).

بورە غافل مەچەر دەر چەشمە ساران

هەر ئان غافل (چەرە) غافل خورمتیر

(با.ژ٥٢ ل١١٣).

● چرایە: چرا هست (ف). بۆچی هەیە، بۆچییە، بۆچی.

تەکت مشکینە کیسو دەرقەفایە

ئەبێ واجی کەسەر کەردوون (چرایە)

(با.پ ل١٥١).

● <u>چش</u>: ڤیروسیا، لەکاتێکدا ئەم زاراوەیە بەکار ئەهێنرێ، کە هیوات بەشتێ نەمێنێو ئیتر گوێش نەدەیتە ڕوودانەکەی.

چش: چاوپۆشین، چشی لێ بکە = وازی لێ بێنە (مەردۆخ).

هەمە وا ژەن بەمو بی نامو نەنگی

کەسی کە عاشقە (چش) نام و (چش) نەنگ

(با.ژ٧٣ ل١١٦).

● چنو = چونو: چطورو چگونە (ف). چۆن، چلۆن، چ جۆرێ.

مەنو واجەن کەیارمت خوابی نازە

(چونو) خوا بەکەبیداری نەدارە

(با.ژ٣٤ ل١٠٩).

● چنون = چونون: چنان (ف). بەو جۆرە، بەو شێوەیە.

هەمە شەو سووجەم کریەم هەمە رووز

ز تە شامەم (چونان) رووزم چونین بی

(با.ژ٣٢٢ ل١٦٣).

لەجیاتی (زتەشامەم چونان) لە (پ ل ١٦٣ هرن)دا، :(زتەشامەم چونون)ـە.

● چیناد : جذبو جمع نمایدو...(ف). ڕایبکێشیو کۆی بکاتەوە، بی چنێتەوە.

چنینەوە: کۆکردنەوەی شتی ڕژاو و دەنک دەنک (خاڵ).

دو چەشمەم دەردی چەشموونی تو (چیناد)

نەوا دەردی بەچەشمــوونەت نشــیناد

(با .ژ۲۱ ل۱۰٦).

● خان : خانەو سراو کاروانسرا (ف).

ماڵو سەرا (خانووی گەورەو کۆشک)و کاروان سەرا .

خان (هە). خان: ماڵ، خانو (مەردۆخ).

شێخ یوسف ئەڵێ:

خانەیی وێرانە ئەم وەك (خان)و مانی عەنکەبووت

رزقی ڕۆژم تاشەوێ وەڵڵاهی قووتی لایەمووت«۷۱»

مــو ئان ڕەندەم کــە نامــەم بی قــەلەندەر

نە(خــان) دیرەم نەمـــان دیرەم نە لەنگەر

(با .ژ۸ ل۱۱۲).

● خاور = خاوەر: مشرق‌و...(ف) ڕۆژهەڵات.

خاوەر: مشرق (مەهاباد). خاوەر: خۆرهەڵات (مەردۆخ).

قەیس، حەیرانی ڕەنگ شەمسی (خاوەر) بێ

جــەســۆزی دەروون دەرش بەتەربێ«۷۲»

ڕوخەش تاکەردە دەر دل جیلوە ئەزمیهر

بەخــووبی ئافــتــابی (خــاوەر)ەستــەم

(با .بەیتی۱۱ ل۱۷٤).

● خنیاکر: خونیاگەر: خوانندە، سازندە (ف).

گۆرانی بێژ، ئەو کەسەی کەشتێ بەجێ بهێنێ یا سازی بکات.

بەیەك نالە بســووجــەم هەردوو عــالەم

کە ئەز سووزی جگەر (خونیاکەر)ەستەم

(با .بەیتی۱۲ ل۱۷۳).

● خوبون : خووبون: خوبان (ف).

جوانەکان، شۆخ‌و شەنگەکان، باشەکان.

دلا (خــووبون) دلی خــوونین پەســەندەند

دلا خوون شەو کە (خووبون) ئین پەسەندەند

(با .ژ٤۲ ل۱۱۱).

● **خور**: خورشید (ف). خۆر، هەتاو، ڕۆژ.
وەر(هە) = خۆر. وەرەتاو (هە) = خۆرەتاو.
میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

زەمین من پەی تۆ صـــەد دەلیل مـــاروون
ستـارەی شـەریف مـاە و (خـۆر) داروون[73]

ز عـیـشـقـەت سـەرفـەرازان کـام یابەند
کـە (خـور) ئەوومل بەکـوهسـاران بەرایو
(با.ژ۲۱۱ ل۱٤۱).

ز چ خـــالی ڕوخـــەت زوونی ســیـــاهە
هەر ئان نەزدیکی (خـور) بی سـووتە تەربی
(با.ژ۲۹٤ ل۱٥۷).

● **خورە**: خورد (ف). ئەخوات، ئەیخوات.
خورە: جۆرە برینێکە بەهەر شوێنێک بگا دای ئەوەشێنێ (خاڵ).
بێ گومان ئەچێتەوە سەر هەمان وشە. مەبەستی خورە وەکو باس کرا ئەو برینەیە کە تووشی هەر شوێنێک بێت ئەیخواتەوەو دای ئەوەشێنێ.
مەبەستی بابا لەم بەیتەی خوارەوە ئەوەیە کە ئەڵێ:
خورەتیر = تیرئەخوا، واتە تیری بەر ئەکەوێ.

بورە غـافل مـەچەر دەر چەشـمـە سـاران
هەر ئان غـافل چەرە غـافل (خــورە تیــر)
(با.ژ٥۲ ل۱۱۳).

● **خۆم** : خودم (ف). خۆم.
مەلا وەسمان ئەڵێ:

بەبادەی مەعریفەت مەخمووررو عومری (خۆم) بەبا نادەم
لەشوربی غەیری مەی نادەم ئەگەرچی کەوثەرو زەمزەم[74]

کـــولی کـــە (خـــوم) بدادەم پیچو تابەش
بـەئـابـی دیـدەکـــــــانـەم دادەم ئـابـەش
(با.ژ۷۱ ل۱۱٦).

ئالالەی (خوم) کە خوش ڕەنگەست و خوشبو
ســـەرەفـــرازی هـەمـــە ئالالـیـــان بی
(با.ژ۳۱۳ ل۱٦۱).

● خون : خان (ف). خانو، ماڵ.

نه (خون) دیرمم نەمون [مان] دیرمم نەسامون

دەمی مـــوردەن پەڕوباڵەم کـــەفـــەن بی

(با.ژ ۲۱۹ ل۱٦۲).

● خوناو = خووناو: خوناب (ف). خووناو، خوێناو. وناو (هە) = خوێناو

مـوسـەلسـەل کـیـسـوان پوڕ تاب مـەکـەرە

خـومـارین نـیرکـسـان (پوڕخـواب) مـەکـەرە

(با.ژ ۲٤۲ ل۱٤۷).

لە (پ ل ۱٤۷ هرن)دا بەم جۆرە هاتووە:

پەریشـــان ســـونبـــولان پوڕتاو مـــەکـــە

خـومـــارین نیـرکـــســـان (خـــووناو) مـــەکـــە

● خوی : بروزن (می)، عـرق انسـان و حـیوانات. دیگر بروزن (مـوی) بەمـعنی عادت و طبیعتو...(ف).

لەسـەر وەزنی (می)«٧٥»، عـەرەقی ئادەمـیـزادو گـیـان لەبەران هەروەهـا لەسـەر وەزنی (مووی) واتا (خوو)، وسروشتو...

(خوە)با. ئارەقی ئەندام: من (خوە) دایە، واتە: ئارەقم کردۆتەوە.(خاڵ).

(خوو): العادە، الصرع (مەهاباد).

(خوویە): عرق (مەهاباد).

(خوو): ڕەوشتێکە کە گیاندار هۆگری بووبێ (خاڵ).

مەولەوی ئەڵێ:

شـــەوقی زەرقو بەرق فـــەرق زەڕکـــڵاو

ورشـەو پرشـەی (خـوی) کـوڵمی بۆ کـوڵاو«٧٦»

ز خـــوونی ئەز حـــەیا (خـــوی) ریتـــە دیری

دو مـــوژکـــانی بەزەهر ئامـــیـــتـــە دیری

(با.ژ ۳٤۰ ل۱٦۷).

● خین : خون(ف). خوین. خێن: دم (مەهاباد).

بەیتێکی فۆلکلۆری:

ڕوومـــــــەتـی تـۆیـە، کـــــــــووره

لـە (خـین)ێی ســـــــۆر کـــــــردیـیە«٧٧»

● دنگ = دەنگ: نافشیارو احمق، صدای بەم خوردن دوچیز (ف).
گێژو نەزان، دەنگی بەیەکا کێشانی دووشت. ئەمڕۆ لەکرمانجی خوارروودا بەگێژو نەزان ئەڵێن: دەبەنگ.

دلا (دەنـــگ)ەم دلا (دەنـــگ)ەم دلا (دەنـــگ)
ز دەســتەم شـیـشـەیی نامـووس بەرسـەنگ

(با .ژ٧٣ ل١١٦).

دلـــی دیـــرەم دلـــی دیـــوانـــەو و (دەنـــگ)
نەزوونـەم مـــــوکـــــە دیـرەم نام یا نـەنگ

(با .ژ٧٤ ل١١٧).

● دوتە = دووتە: دوختە (ف). دووراو.
ئەگـەر چەشـمـەم بـدووزی (دووتە) خـواهەم
وەگەر جـیـسـمـەم بـسـووزی سووتە خـواهەم

(با .ژ٦١ ل١٣٢).

● دیر : دور (ف). دوور.
چ (دیـر)ە ئـین کـــــــــە دارەش ئـاذەریـنـە
چ دەشـتــە ئین کـە خـونخـوارەش زەمـینە

(با .ژ٢٥٦ ل١٤٩).

● دیر: واتە دار، ئەو وشـەیە ئەمڕۆ لەکرمـانجی خوارروودا ئـەم پاشگرانەی چۆتە سەر بەم جۆرانەی خوارەوە:
دیر+ ەک، دیر + گە، دیر + ەگ، دیر + ەگە
هەموویشـیان یـەک واتایان هـەیەو ئەویش ئەو دارەیە کە بەزۆری لەلادێدا بەکار دێتو ئەخرێتە ژێر ئەو داری بنمیچەی کە درزی بردووە یا بێهێزە، بۆ تونگـو تۆڵی.
(دیرەک) و (دیرگـە) لەناوچەی دەوروپشـتی سلێـمـانـیدا بەکـار دێتو (دیرەگ) لەناوچـەی دەوروپشـتی کـەرکـووکـو (دیرەگـە) لەدەوروپشـتی هەولێـردا بەکـاردێن. لەگەلێ لە دیوانە چاپکراوەکـانی بابا تاهـیردا وشـەی ناوبراو هاتووە، هـەرچەندە لە مەتنەکەدا وشەی (دار)ە، بەم جۆرە:

سـریشکەم گـەر بومد خـــوونین عـەجــەب نی
مـوئان (دار)ەم کـــە دەرخـــوون ڕیشـــەئەم بی

(با .ژ٢٠٨ ل١٦٠).

بەڵام لەپەراوێزی هەمان لاپەڕەدا لەباتی وشەی (دار) وشەی (دیر) هاتووە، بەم جۆرە:

هرن: مو ئان (دیر)ەم.

● دیرمم[٧٨]: دارم (ف). هەمە.

بەدل (دیرمم) تەمـــەننایی کـــەســـانی

کــــە ئەندەر دل تەمــــەنناەی تودیرمند

(با.ژ٣١ ل١٠٩).

باغـبـــان دید کــە مــو کــول دووست (دیرمم)

هەزاران خـــار بەرکـــول پاســـبـــان کـــەرد

(با.ژ٣٥ ل١١٠).

● دیرن = دیرمن: دارند (ف). هەیانە.

هەمــــە مـــاران و مـــووران لانە (دیرمن)

مــــــــــەنـی دیوانـەرا ویـرانـەیـی نـە

(با.پ ل١٤٨)

● دیرو: هەیە، ئەکا.

دلەم مـــــەیلی کـــــولی بـاغی تـە (دیرو)

ســــەراســــەر ســــینەئەم داغی تە (دیرو)

بـشــــــــــەم ئـالالـە زاران لالـە چـیـنـەم

دیم ئــالالــــە هـــەم داغـــی تـــە (دیـــرو)

(با.ژ١٨ ل٩٢٠).

● دیرە: هەیەتی، هەیە.

دلەم مـــــەیلی کـــــولی بـاغی تـە (دیرە)

ســــەراســــەر ســــینەئەم داغی تە (دیرە)

بشــــەم ئالالـەزاران دل کــــەرمم شــــاد

دیم ئـــالالــــە هـــەم داغـــی تـــە (دیـــرە)

(با.ژ٢٣٩ ل١٤٦).

● دیری: داری (ف). هەتە، هەیە.

غـــەم ئەندەر ســــینەیی مـــو خـــانە (دیری)

چو ویـرانە کـــــە بوم ئـاشــــــانە (دیری)

فـــەلەك ئەندەر دلی مـــسكینی مـــونە

ئەز ئین غـــەم هەرچ دەرئەنبـــانە (دیری)

(با.ژ٣٤١ ل١٦٧).

● دیرتر: دیرتەر: دورتر (ف). دوورتر.

بشـــەم واشـــەم ئەزئین عـــالەم بەدەر شـــەم

بشـــەم ئەز چینو مـــاچین (دوورتەر) شـــەم

(با.ژ١٣٢ ل١٢٦).

لەباتی وشەی (دوورتەر)، لە: (پ ل١٢٦ هرن و برون)دا وشەی (دیرتەر) هاتووە.

● دیل: دل (ف). دڵ.

دلا پووشـــەم ز دەســـتـــەت جـــامـــەیی نیل

نەهەم داغی غـــەمـــەت چون لالە بەر (دیل)

(با.ژ٧٧ ل١١٧).

● دیم: دیدم (ف). دیم، چاوم پێ کەوت. دیم(هە).

میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

بـــەڵام ئـــەی یـــاران دۆســـــــــــان دڵـداران

عـــەجـــەب كـــارێ (دیم) جـــە روزگـــاران[٧٩]

بشـــــــەم ئـالالـە زارانْ دل كـــــــەرمم شـــــاد

(دیم) ئـــالالـــە هـــەم داغـــی تـــە دیـــرە

(با.ژ٢٣٩ ل١٤٦).

● ذانم: ذانەم: دانم (ف) ئەزانم.

● ذانو: ئەزانێ. ذا نۆ (هە) = ئەزانێ.

خـــودا (ذانو) كـــە جـــوز تە دەرســـەرمم نـی

بەغـــەیرەز عـــیـــشـــقی تە دەر پەیكەرمم نـی

(با.ژ٢٧ ل٩٢٢).

● ذونم = ذوونەم: دانم (ف) ئەزانم.

ئەگـــەر یەك لەحظە ئەم بی غـــەم ببـــینی

یەقین (ذوونـەم) كـە ز ین غـەم سەرنگون شی

(با.ژ٣٤٦ ل١٦٨).

● ذونە = ذوونە: بدانە (ف). بزانێ، ئەزانێ. زانە(هە) = بزانە.

خــــودا (ذوونـه) کـــــه دەردنیـــایی فـــانی

بەغـــەیری عــیـــشـــقی تەکـــاری نەدارەم

(با .ژ۱۰۳ ل۱۲۱).

مـــەرا ســــووزوکـــودازە تـا قـــیـــامـــەت

خــودا (ذوونه) قــیــامـــەت تابەکـــەی بی

(با .ژ۲۲۳ ل۱٦۳).

● ذونی = ذوونی: دانی (ف) ئەزانی.

تە کـــە (ذوونـی) بە مـــو چارە بیـــامـــووز

کــە ئین تیـــرە شـــەوان واکی کـــەرمم رووز

ئیـــلاهی کـــەر بواجــــەم ومر نەواجــــەم

تو (ذوونی) حـاجـەتەمرا مـو چ ساجـەم

(با .ژ۹۸ ل۱۲۱).

● رسه = ڕەسە: رسد (ف). ئەگات.

رەســـەد ئاخـــر بەدەرمـــان دەردی هەرکـــەس

دلی مـــــابی کــــــە دەرمـــــانـەش بەلا بی

(با .ژ۲۸٦ ل۱٥٥).

لە: (پ ل۱٥٥هرن)دا، نیوەبەیتی یەکەم بەم جۆرەیە:

ز دەردی ما (ڕەسە) ئاخر بە دەرمون.

● رو: ڕۆژ، لەکرمـانجی خـواروودا، کـە ئەوترێ: نیـمـە ڕۆ، یا نیـوەڕۆ، بەشی دووەمی کـە (ڕۆ)یە، واتا، ڕۆژ، لەشـێوەی هەورامـیدا (ڕۆ)، بەواتای ڕۆژ بەتەنهـایی بەکار دێ، هەروەها، نیوەڕۆو، نیمە ڕۆیش بەکار ئەهێنرێن.

ڕۆ = ڕۆژ (هـ) (خاڵ)

خانای قوبادی ئەڵێ:

جــە مــەدداحی ذات شـــای خـــیـرالبــشـــر

شـەفاخـوای ئوممەت (ڕۆ)ی دەشـتـی مـەحشـەر«۸۰»

رووزم ئەز شــەو شــەومم ئەز (رو) بەتەربی

بەخـــتی ئاشـــوفـــتـــە ئەم زیروزەبەر بـی

(با .ژ۲۸۸ ل۱٥٦).

● روته = ڕووتە: روفته (ف). ماڵڕاو، گسک دراو.

سەکەت کەر پا نەهەد بەرچەشمەم ئەی دووست
بەمووژگان خاکی ڕاهەش (ڕووتە) دیرمم
(با.ژ١١٩ ل١٢٤).

● **ڕوج**: ڕۆژ.
(ڕۆجیار)د. ڕۆژگار، ڕۆچیار = ڕۆژگار.(خاڵ)
ڕۆجیار: خۆر، خۆرەتاو. (مەردۆخ)[٨١]

بورە یەك دمم بنالیەو بسووجیم
ئەزئان رووئی کە هەردوو تیرە (روج)یم
تەبولبول حاش للە میثلی مونی
نبوجوز دمردو غەم یەك عومر (روج)یم
(با.ژ١٦٦ ل١٢٣).

● ڕوود = ڕوود: مانندعود، فرزند، پسر، دختر (ف).
وەك عوود، فەرزەن، کوڕ، کچ.

ئەمڕۆ لەکرمانجی خوارووو هەورامیدا ئەوترێ (ڕۆڵە)و، وشەی (ڕۆڵە)یش ئەچێتەوە سەر وشەی (ڕوود)و، پاشگری (ڵە) یان (ۆڵە)ی چۆتە سەر کەبۆ خۆشەویستی بەکار دێتو بەدرێژایی ڕۆژگار پیتی (د)ی کەوتووەو سوواوە بووە بە (ڕۆڵە)[٨٢]

بەر ئون پیری همینالەم دمرئین دمشت
کە (روود)انی جەوونەش موردە باشەند
(با.ژ٤٣ ل١١١).

● ڕۆژ: روز (ف). ڕۆژ.
ڕەنجووری ئەڵێ:

فەردی بێ شەریك واقیف بەهەر حاڵ
کەڕانندەی دمور (ڕۆژ)و ماه و ساڵ[٨٣]

سیەە بەختەم کە بەختەم سەرنگون بی
تەوە (روژ)مم کە (روژ)مم واژگون بی
(با.پ ل١٦٣ نوسخەی هرن).

تە کە نوونی بە موچارە بیاموز
کە ئین تیرە شەوان (واکی کەرمم رووز)
(با.ژ٦٤ ل١١٥).

لەپەراوێزی هەمان لاپەڕەدا لەباتی (واکی کەرەم ڕووز) لەنوسخەی: (ن خ ف)دا (باکی کەرەم روژ) هاتووە.

● ریتە: ریختە (ف). ڕژاو.

ڕێتن و ڕییتن : ڕشتن (خاڵ) و(مەهاباد).

وەفایی ئەڵێ:

خوێنی دڵی (ڕیتم) لەهەوا دڵ نەبووخاڵی
عاشق بەخودا وایە وەکوو من بەوەفایی[84]

ز خوونی ئەز حەیا خوی (ریتە) دیری
دو موژکانی بەزمەر ئامیتە دیری
(با.ژ٢٤٠ ل١٦٧)

موسەلسەل زولف بەڕوو (ڕیتە) دیری
گول و سونبول بەهەم ئامیتە دیری
(با.ژ٢٤٣ ل١٦٨).

● ریجە: ریزد (ف). ئەڕژێ.

ریجە: ڕێژە. (مەردۆخ).

ریجە: د. ریژە. (خاڵ).

دلم ئەز عیشقی خووبان کیج و ویجە
موژە بەرهەم زەنەم خوونابە (ریجە)
دلی عاشق میثالی چووبی تەڕ بی
سەری سووجە سەری خوونابە (ریجە)
(با.ژ٢٢٤ ل١٤٣).

● ریژە: ریزد (ف). ئەڕژێ.

ڕێژ: لێوان لێو، پڕ، سەرشار (مەردۆخ).

(دڵزار) ئەم بەیتەی بابای گۆڕیوە:

لەعەشقی جوانان دڵ کێژو وێژە
برژانگ کەلێک دەم خووناوە (ڕێژە)[85]

دلەم سووجە ز غوصە ومر بە (ریژە)
جەفای دووسترا خواهان تەرستەم
(با.بەیتی٦ ل١٧٥).

جگە ئەز شـــــەوقی لەعلـەت ریژ ریژە
ز چەشـــمـــانەم ئەزان خـــوونابە (ریژە)
(با.ژ۲۱ ل۹۲۱).

● **زانی**: ئەزانی. زانی (هە).
کـــــەرمم رانی وەرمم خـــوانی تە(زانی)
وەرمم ئاخـــــر بســـــوزانی تە (زانی)
وەرمم بەرســـەر نەهی ئەلوەندو مـــەیمەنەد
نەمـــــیـــوازەم خـــودا (زانی) تە (زانی)
(با.ژ۳۵۱ ل۱٦۹).

● زنار = زوننار: رشته ایست که ترسایان وبت پرستان بر خود بندند (ف).
پشتێنێکە کە مەسیحی‌یەکان‌و بت پەرستەکان ئەیبەستن.
زوننار: کەمەربەن، ئەو پشتوێنەیە کە مەسیحی‌یەکان ئەیبەستن (مەهاباد).
حاجی قادر ئەڵێ:
لەنەشئەی دیدەیی مەستی هەموو مەیخانە وێرانن
هەموو کەس بەستە (زوننار)ە لەسەودای زوڵفی تاتاری«۸٦»
مـــوکـــە دوور ئەز تو ئەم (زوننار) بەندەم
یەهوودو بوت پەرســـتـــەم کـــە بخـــەندەم
(با.ژ۱۰۰ ل۱۲۱).

● زەندەوابی = زیندەوابی: زەندەشد (ف). زیندووبووەوە. وازیندوو بووەوە.
ئیـلاهی کـەردەنی کـەردوون شـەوەد خـورد
کەفـەرزەندی جیـهـانرا جـوملەگی بورد
یـەکی نـایـە فـــــــولانـی (زینـدەوابـی)
هەمی کـوویەند فـولانی بنی فـولان مـورد
(با.ژ۳۰ ل۱۰۸).

● **زوان**: زمان، زوان.
زوان، زمان، زبان (هە).
زوان: زمان (مەردۆخ).
زووان: زبان (خاڵ).
بەیتێکی فولکلۆری:

ئاخ لەیلو داخ لەیل، لەیل هاتە باوان
وە (زوان)ی شیرین، کۆریەی ئەلاوان[٨٧]
بەجوز ذیکری تەنی ویردی (زوان)م
بەجوز فیکری تو ئەندەر خاطیرم نی
(با.ژ٢٧ ل٩٢٢).

● ژاله: شبنم، تگرگ، باران(ف).
شەونم، تەرزە، باران.
مەلاخاکی ئەڵێ:
لەلالەی ڕووی خۆیو سەبزەی سەحابەی (ژاله) ساپر ژێ
هەزاری وەک منو تۆ بین هوزاری ئەو گولستانە[٨٨]
هەروەها وشەی (ژاڵە) لەکوردیدا: جۆرە درەختێکی هەمیشە سەوزەو گەڵاکانی وەکو گەڵای بی وایەو ئەستوورترەو تامێکی زۆر تاڵی هەیەو گوڵی ڕەنگاورەنگ ئەکات.
حەمدی ئەڵێ:
بەرەنگو بۆ نییە ئیحسانی دنیا هەر بەرێکەوتە
لەنەی شەککر ئەبارێ (ژاڵە) بەو شیرینییە تاڵە[٨٩]
بەسوویی باغو بوستان لالەوابی
هەمە مووها میثالی (ژاله) وابی
(با.ژ٢٨٥ ل١٥٥).

ز دل بیرون بە بەختەم نالە نائی
ژ موژکانی تەری مو (ژالە) نائی
(با.ژ٢١٨ ل١٥٢).

● ساغر = ساغەر: پیالەو شرابو..(ف)
پێک و شەراب و...
حەمدی ئەڵێ:
کەهێ سەرمەستی نەشئەی (ساغەر)ی یاقووتی لێوانە
کەهێ زنجیرەیی ساقی ملی مینایە ئەو زلفە[٩٠]
ز دەوران گەرچی بوڕ بی جامی عەیشەم
وەلی بی دووست خوونین (ساغەر)ە ستەم
(با.بەیتی١١ ل١٧٥).

● سایە: سایست (ف).

سێبەرە، سێبەر، سایە.

سایە: سێوەر (مەردۆخ).

شێخ عومەر ضیائوددین ئەڵێ:

لە (سایە)ی نەخلی میحنەتدا شەرابی عەیشی من کوانی

لەنەخلی خیللەتی جانان خودا تەقدیری واهانی«٩١»

کلش در زیری سونبول (سایە) پەرومر

نیهالی قامەتەش نەخلی ئەست نەوبەر

(با.ژ٥٨ ل١١٤).

● <u>سربشن</u> = سەربەشن: سەرلووتکە.

بەشی دووەمی وشەکە، کە (بەشن) واتە، بەژن، بالا، لووتکە، بەرزایی.

موئان ئیسپیدە بازمم سینە سووهان

چرا کاهی موبی (سەربەشن) کووهان

(با.ژ١٨٢ ل١٧٧).

● سنبل = سونبول: گلی خوشبووی‌و نوعی از زنبق‌و..(ف)

گوڵێکی بۆن خۆشەو جۆرێکە لە زەمبەق

سونبول: زەر ازرق طیب الرائحە (الهدیە الحمیدیە- ضیاءالدین باشا الخالدی- بیروت ١٩٧٥).

لەهۆنراوەی کوردی‌دا ئەوەندە زوڵف‌و پرچ چوێنراوە بە (سونبول)، وای لێ هاتووە وشەکە خۆی، بەواتای زوڵف‌و پرچ هاتووە، وەکو لەم بەیتەدا، بابا ئەڵێ:

کولەش دەر زیری (سونبول) سایە پەرومر

نیهالی قامەتەش نەخلیست نەوبەر

(با.ژ٥٨ ل١١٤).

بورە بورە کە دیداری تە وینەم

کول و (سونبول) زدیداری تەچینەم

(با.ژ١٥٥ ل١٣١).

● سمك = سەمەك: ماهی‌و..(ف). ماسی‌و...

بەڵام لێرەدا مەبەست زەوی‌یە، ئەمەیش ئەگەڕێتەوە بۆ بیروڕای پێشینان کە وتوویانە: (ئەرز لەسەر بەردی‌یە، بەرد لەسەر جووتی‌یە، گاجووت لەسەر ماسی‌یە،

ـسی لەسەر ئاوی‌یە...)[92]

حاجی قادری کۆیی بۆ هەمان مەبەست وشەی (سەمەک)ی بەکارهێناوە لەم ـەیتەی خوارەوەدا، کە ئەڵێ (لەسەما تا بەسەمەک) واتە: لەئاسمان تا زەوی:

تابڵێی فەرقی هەیە میهری منو ماهی فەلەک

لەئەراتا بەثورەییا لەسەماتا بە (سەمەک)[93]

هەروەها بابایش بۆ هەمان مەبەست وشەی (سەمەک)ی بەکارهێناوە:

دەمـــادەم دوودی ئاهەم بەر ســـەمـــابی

پەیاپەی ئەشکی چەشـمەم بەر (سـەمـەک)بی

(با.ز.٣٠٦ ل١٦٠).

● **سمندر** = سەمەندەر: جانوری ذوحیاتین شبیه بەچلپاسەو بطور افسانە، گویند ـر اتش زندگی می کند (ف).

گیان لەبەرێکە لەئاوو وشکایی‌دا ئەژی‌و وەکو مارمێلکە وایەو، بەشێوەیەکی ـەفسانەییش، ئەڵێن لەناو ئاگردا ئەژی.

سەمەندەر: گیان لەبەرێکە لەناو ئاگردا ئەژی (مەردۆخ).

[**سەمەندەر**:Samandar = سالامەندرا = سەمەندور = سەمەندول. وشەیەکی یۆنانی‌یە، گـــیـــان لەبەرێکە لەوشکایی‌و لەئاودا ئەژی، کلک دارە، ئەوپەڕی ـرێژایی‌یەکەی ئەگاتە (٢٥) سانتیمەتر. پێستەکەی مەیلەو ڕەش‌و پەڵەی زەردی ـۆخی پێوەیە، لەشوێنی شێ‌دارو تاریکو ئەشکەوتەکاندا ئەژی، کرم‌و جرجانەوەر ـەخوات، لەشی کەمێ قەڵەوەو بەکلکێکی خڕ کۆتایی دێت، گیان لەبەرێکی بێ ـازارە، پێستەکەی شتێکی لینجی سووتێنەر دەرئەدات، ئەڵێن، لەناو ئاگردا ـاسووتی، بەڵام ئەمە ڕاست نی‌یە. (فرهنگ معین. د.محمد معین)].

حەمدی ئەڵێ:

گەر صەحنی چەمەن بێتوو ئەگەر کووره‌یی ئاگر

ئەبڕێتەوە هەردوو چ لەبلبل چ (سەمەندەر)[94]

کاکەی فەلاح ئەڵێ:

منیان زیندە بەچاڵ ئەکرد

لەئاگردا

منیان بە (کۆی زوخاڵ) ئەکرد

بەو هەموو خاکو خۆڵەوە

وەك (سەمەندەر)

لەپشکۆ هێلانەم ئەکرد[95]

(سەمەندەر)وەش میانی ئاتەشی عیشق

یەکی پەرکەندە مورغی بی پەرستەم

(با.بەیتی۱۰ ل۱۷۳).

● سو = سوو: سوی (ف). بەرەو، لای.

دلّدار ئەڵێ:

جا لەرێیەوە ئاوازی زەمین (سوو)یی سروور[96]

بسووتە ئەم کولی ئالالە بی سەر

(سوو)ی مو تە کەمان باران چ حاصیل

(با.ژ۸٤ ل۱۱۸).

نەخور نەخواب دیرەم بی تە کووئی

کەمرتەن هەر (سوو) مو خەنجەرستەم

(با.بەیتی۲ ل۱۷۳).

● سوتە = سووتە: سوختە، اتش زنە(ف).

سووتاو، چەخماخ، بەردە چەخماخ.

سووتە: د.شتی سووتاو (خاڵ).

سووچێو: مەقەڵی (خاڵ).

سووتە: سووتیاگ (مەردۆخ).

سووچیا (هە) = سووتاو

(دلّزار) ئەم بەیتەی خوارەوەی بابای کردووە بەسۆرانی:

لەکەڵ (سووتە) دڵانم چۆن نەناڵم

لەتەك بێ حاصلّانم چۆن نەناڵم[97]

بەیەك ئاهی سەحەرکاە ئەز دلی تەنگ

هەزاران مودەعی را (سووتە) دیرەم

(با.ژ۱۱۸ ل۱۲٤).

● سوتنی = سووتەنی: ئەوەی کە بەکار ئەهێنری بۆ ئاگر کردنەوە، سووتەمەنی.

سووتەنیی: سووتەمەنی (خاڵ) و (مەهاباد).

سوچیا (هە) = سووتاو

کوردی، وشەی (سووتن)ی بەکارهێناوە بەواتای (سووتاون):

وەها سووتاوم ئەصلا تا بی فریادم نەما سادەی

ڕەفیقان نیوە (سووتن) ئێوە نامەرد عەرضە هاوارێ«٩٨»

دلی مو زئاتەشی غەم (سووتەنیی) بی

بەجانەم سووزی عیشق ئەفرووتەنی بی

(با. ژ٣٢٧ ل١٦٤).

سەراسەر مالی دنیا (سووتەنیی) بی

نەظەر ئەز مالی دنیا دووتەنی بی

(با. ژ٣٢٨ ل١٦٤).

● **سوجم** = سووجەم: سوزم(ف).

ئەسووتێم. سوچیوم (هە).

بەئاهی گونبەدی خەضرا ب(سووجەم)

فەلەکرا جوملە سەرتاپا ب(سووجەم)

ب(سووجەم) ئەرنە کارەرا بساجی

چ فەرمائی بساجەم یا ب(سووجەم)

(با. ژ٩٩ ل١٢١).

● <u>**سیر** = سەیر:</u> تەماشا.

دووسێ جامی خورمم باشساد کامی

وابم مەست بە (سەیر)ی لالیان شەم

(با. ژ١٢٥ ل١٢٧).

● **سوجە** = سووجە: سوزد(ف). ئەسووتێ.

سوچیو (هە). سووچنای: هـ. سووتان (خاڵ).

دلی عاشق میثالی چووبی تەڕبی

سەری (سووجە) سەری خوونابە ریجە

(با. ژ٢٢٤ ل١٤٣).

دلەم (سووجە) ز غوصصەم بریژە

جەفایی دووسترا خواهان تەرستەم

(با. بەیتی ٦ ل١٧٥).

● **شم** = شەم: شوم، روم(ف).

ئەبم، ئەڕۆم.

بشـــەم وا شـــەم ئەزئـین عـــالەم بـەدەر (شـــەم)
بشـــەم ئەز چـینو مـــاچـین دوورتەر (شـــەم)
بەری دلدار پـەیغـــــامی فـــــرســـــتـــــەم
کـە کـەردووری خـوشـەمـەن دوورتەر (شـەم)

(با .ژ۱۳۲ ل۱۲٦).

● شو = شەو: شب(ف). شەو.

عەلی کەمال باپیر ئەڵێ:

بەجارێ ڕۆژی ڕووناکم لەبەرچاو بوو بە (شەو) ئەمڕۆ
کەدەستی ئەو نیگارەم دی لەدەس بەدکاری سەگ بابا«٩٩»
هەمی (شەو) شەوەد کە مو جوونەم بسووزەد
کـــریبـــان تـا بـەدامـــوونـەم بسـووزەد

(با .ژ۳۱ ل۱۰۹).

چو روز ئایەد بگەردەم کـــــردی کـــوویەت
چو (شـەو) ئایەد بە خـشـتـان وانەهەم سـەر

(با .ژ٤٨ ل۱۱۲).

● شوان و شبان = شەوان و شەبان: شبها(ف). شەوان.

(شـەوان) ئەسـتـارەکـان یـەك یەك شـومـارەم
بووە نیـــمـــە (شـــەبان) کـــوش واتە دارەم
پـەس ئەز نیـــمـــە (شـــەوان) کـــە تـەنـەیایی
بـورانـی ئـەشـك ئـەز دیدە بـبـــــــــارەم

(با .ژ۱۰٤ ل۱۲۱).

● شون = شەوون: شەوان

نەبوو ڕووزەم بـەغـــــەیرەز بیـــقـــــەراری
(شـــەوون) بیـــداریو ئەفـــغـــانو زاری

(با .ژ۳۲۸ ل۱٦٧).

● شون: ایشان(ف). ئەوان

خـــوشـــا ئانان کـــە ئەڵلا یار(شـــان)بی
بەحـــــمـــدو قل هو الله کـــار (شـــان)بی

(با .ژ۳۱٦ ل۱٦۲).

لەباتی (شان) لەهەردوو نیوە بەیتەکەدا. لە:پ ل١٦٢ هرن (شون)ە.

● شهروبشهرو = شەهرو بەشەهرو: شهر بەشهر(ف). شاربەشار.

مــونادی مــیکەرمم (شــەهرو بەشــەهرو)

وەفــایی گــولعــوزاران هەفــتــەیی بی

(با.ژ٢٧٧ ل١٥٣).

● شیدا = شەیدا: دیوانە لایعقل(ف). شێت، شەیدا.

شەیدا: هەردە، شێت، شیفتە (مەردۆخ).

شەیدا: کەسێکە کە لەخۆشەویستی شتێکا شێت بووبێ (خاڵ).

وەفایی ئەڵێ:

وەفـایی بۆ کـوڵێکی سـەرووباڵا شـێتو (شـەیدا)یە

وەکو قومری دەناڵێنێ وەکو بولبول غەزەلخوایە«١٠٠»

مــــــەرا دیوانـەوو (شـــــەیدا)تـە دیری

مـەرا سـەرگـەشـتـەوو ڕیسـوا تەدیری

(با.ژ٣٤٢ ل١٦٨).

● عذار = عوذار: رخسارە وصورت و...(ف). ڕوومەتو دەموچاو.

ئەم وشەیە عەرەبییەو لەکوردیدا بۆ ناوی ئافرەت بەکار ئەهێنرێ لەگەڵ وشەی گوڵ دا وەکو: (گولعوذار یا گوڵعوزار) وشەی (عذار) لەعەرەبیدا عەینەکەی ژێری هەیە.

دڵدار ئەڵێ:

زەدەی تیری نیگاهی فیتنە پەردازی نیگارێکم

کیرۆدەی داوی زولفی مشکباری گوڵ (عوزار)ێکم«١٠١»

فــــەلـەك زارو نـەزارمم کــــەردی ئاخــــر

جــودا ئەزگــول (عــوذار)مم کــەردی ئاخــر

(با.ژ٤٧ ل١١٢).

● فتی = فوتی: افتی، بیفتی(ف). بکەوی.

(کەفتن) کەوتن، (کەفتوو) کەوتوو، (کەفتە) کەوتوو. (خاڵ).

ئەگــەر دەســتــەم رەســەد خــوونەت بریجــەم

بە مـــو دایم بەجــــەنگی ئەی دل ئەی دل

(با.ژ٨٠ ل١١٨).

له: پ ل ١١٨ هرن‌و، ن خ ف، نیو بەیتی یەکەم بەم جۆرەیە:
ئەگەر دەستەم (فوتی) خونەت وریژەم.
● قدك = قەدەك: جامەء رنگین ابریشمی(ف).
جلو بەرگی ڕەنگاوڕەنگی ئاوریشمی.
(قەدەک) قوماشێکی ئێرانی ڕەنگ کراوە ئەکرێ بەکەوا (خاڵ).

بـبـەنـدەم شـال و بپـووشـەم (قـەدەك)را
بـنـازەم گـەردشی چـەرخ و فـلـەكـرا

(با .ژ٣ ل١٠٣).
● قفایه = قەفایە: قـفـایـست (ف). وشـەکـە عـەرەبی‌یەو لێرەدا واتە: دواوەوەیە، پشتەوەیە، بەڵام جۆری بەکارهێنانەکەی کوردی‌یە.

تەکت مـوشکینە کـیـسـو دەر (قـەفـایـە)
ئەبی واجی کـەسـەرکـەردان چـرایـە

(با .پ ل١٥١ هرن).
● <u>قصا = قسا</u>: قسه.
قسە: وتە، واتە، گاڵە (مەردۆخ)
حەمدی ئەڵێ:

یەك (قسـە)ی ڕاستیش بکە بەڵکو درۆت بۆ سەرکرێ،
مـەنجـەڵێ ژەك قـەطرەیی شیـرەکـە دەیکاتە فرۆ[١٠٦]،

(قـصـا) پـەیوەسـتـە دەرکـووشـەم بـواج
کـەئـێن دەردی دلی تـو بـی عـیـلاج

(با .ژ١٨ ل١٠٦).
● کایم = کایەم: کە ایم (ف).
کەیەم، کەدێم، کەیێم.

کـەرەم دەس ڕەس نـەبی (ئـایـەم) تـە ویـنـەم
بشـەم ئانان بـویـنـەم کـە تـە ویـنـەند

(با .ژ٢٤ ل١٠٧).
لەباتی (ئایەم) لە: (ب ل١٠٧)دا (کایەم)ە.

● کت = کەت: کەترا(ف). کەتۆ.

هەمی جــورمــەم کــە مــو تە دووست دیرمم

نەهەر (کــەت) دوست دیره حـــالەش ئینه

(با.ژ۲٥۷ ل۱٤۹).

تە(کـەت) نازنده چەشـمـون سـورمـەسـایه

تــە (کــت) بــالــنــده بــالا دلــرو بــایــە

تە (کــەت) مــوشکینه کـیـسـو دمر قـەفـایه

ئەبی واجی کـــەســـەر کـــەردون چرایه

(با.پ ل۱٥۱ هرن).

● <u>کر</u>: کرد.

پەرتوی هەکاری ئەڵێ:

یـەك نـور چـراغ تـێ ئـەشـەر (کـــــــــــر)

ئێکی کـــول باغ با خـــەبەر (کـــر)[۱۰۳]

● کرم = کەرەم: کنم(ف). ئەکەم. کەرووش(هە).

کەر: بکەر (قسەکەر، فرمان کەر). بکەرەو بەتەنهایی بەکارنایەت (مەردۆخ).

تە کـــە ذوونی بە مـــوو چارە بیـــامـــووز

کـەئین تـیـره شـەوان واکـە (کــەرەم) رووز

(با.ژ٦٤ ل۱۱٥).

بشــــەم ئالالە زاران دل (کـــــەرەم) شـــــاد

دیم ئـــالالـــە هـــەم داغـــی تـــەدیـــره

(با.ژ۲۳۹ ل۱٤٦).

● کری = کەری: بودەباشیو بنمایی (ف).

ببویتایەو بکەی. کەری(هە)= ئەکەی.

بێسارانی ئەڵێ:

ئەکـــەر کـــوناهـێ ومنەم (کــــەری)بار

یەســر یەشـمـشـێـریه تەناف یەدار[۱۰٤]

ز دوو شـــەم باری ئەرباری نەکـــیـــری

(کـــەری) ســـەرباری بارەم تاکـــەی و چەند

(با.ژ٤٤ ل۱۱۱).

بـنـازمم دەسـت و بـازووی تـە جـــــــەلـلاد
ئەگـــەر قـــەتـلـەم (کـــەری) وەڵلا ئەوابە
(با .ژ٢١٥ ل١٤١).

● کرە = کەرە: ئەکا، بکە.
صەیدی ئەڵێ:
شـــەمـــاڵ وێت (کــــەرە) بە زوانوو من
واچە بەشـــیـــرین ســـۆی چەمـــانو من^(١٠٥)
ئەگـەر چەشـمـەم بەمـاهی نەو (کـەرە) مـەیل
نـەظـەر بـەر طـاقـی ئـەبـروویـی تـەداره
(با .ژ٢٣٣ ل١٤٥).

طەبیـــبـــەم کــــەر بوینە بەر مـــوی زار
(کــــەرە) دەرمـــوونـی دەردەمرا بە ناچار
(با .ژ٥٦ ل١١٣).

● کریم = کەریم: کنیم(ف). بکەین.
غولام شاخان ئەڵێ:
وە بەیان بەیان مـــەقـــصـــەد (کــەریم) طەی
وەرنە ئەی دلی طیـفل ئاسـاو خـود رەی^(١٠٦)
بورە ســــــووتە دلان گـــــردی هـەم ئـایـیم
ســوخـــەن واهەم (کـــەریم) غــەم وا نمائیم
(با .ژ١٦٣ ل١٣٢).

● کرن = کەرەن: کنند(ف). ئەکەن.
کەردەن (هە) = کردوویەتی.
بەدەردەش خـــوو (کــەرەن) ســـالان و مـــاهان
بەدەردی خـــویشـــتـــەن دەرمـــان نەدانەند
(با .ژ٢٢ ل١٠٧).

● کرو = کەروو: کنند(ف). ئەکەن.
کەرو (هە): ئەکەم.
هەروەها (کەرۆ) بەشێوەی هەورامی واتا (ئەکا)و (کەروو) واتا ئەکەم.
مەولەوی ئەڵێ:

چون ڕەنگ (کـــــەرۆ) زام تـازە زامـــــانم

ئاو مـــــەزۆ ئەو دەم کـــۆنـە زامـــانم«١٠٧»

ڕەنجووری ئەڵێ:

باپێت عـــەرض (کـــەروو) نـامـی نامـــداران

کـۆگـای گـەنجی فـەرد تەوار ئەطواران«١٠٨»

بـەلابـی دل خـــــــــــودایـا دل بـەلابـی

گـونەی چەشـمـان (کـەروو) دل مـوبتـەلابی

(با ز٨٣ ل١٥٥).

● **کرون = کەروون**: ئەکەن. کەرۆش (هە) = ئەیکا.

بــــەلایـــــە دل بـــــەلایـــــە دل بــــەلایـــــە

گـونەی چەشـمـون (کـەروون) دل مـوبتـەلایە

(با پ ل١٥٥ هرن)

● **کشیمون = کوشیموون**: کشی مارا(ف).

ئەمان کوژی. کوشیما(هە) = ئەمان کوژی.

(کـوشـیـمـان) کـەر بەزاری ئەز کی تەرسی

بروونـی کـــەر بەخـــواری ئەز کی تەرسی

(با ز٣٤٥ ل١٦٨).

لەباتی (کوشیمان) لە: پ ل١٦٨ هرن (کوشیموون)ە.

● **کم = کەم**: کەمرا(ف). کەمن، (لەحاڵەتی مەفعوولیدا)

● **کنده = کوندە**: پای بند اسیران‌و گریز پایان(ف).

پێوەندی دیلەکان‌و هەڵاتووەکان. کۆت.

هەر ئان کەس عاشقەست ئەز جون نەتەرسەد

عـاشق ئەز (کـوندە)و زیندون نەتەرســەد

(با ز٢٣ ل١٠٧).

● **کنشت = کنیشت**: اتشکده، معبد یهودیان(ف).

پەرستگای زەردەشتیان، پەرستگای جوولەکەکان.

تاکـەی بۆ مـزگـەوت یا بۆ (کنیـشت) چوون

تـاکـەی بۆ بەهەشت لەدۆزەخ دەرچوون«١٠٩»

(کنیـــشت)و کـــەعـبـــەوو بوتخـــانەوو دەیر

ســــەرایی خــــالی ئەز دلبــــەر نەدانەند

(با.ژ۲٦ ل۱۰۸).

● **کە:** بکە، کە. پیرەمێرد ئەڵێ:

خــۆت خــوێندەواریت کــوڕیشت فــێــر(کــە)

نانی کـــەم بخـــۆ، برسییەك تێـــر(کـــە)«۱۱۰»

بەمـــو واجـــەن کـــە تەرکی یاری خـــود(کـــە)

کـــەســـیس یارەم کـــە تەرکـــەش واتەنی نە

(با.ژ۲٥٤ ل۱٤۹).

● **کیا:** مخفف کیان(ف). واتە چ کەسانێ.

کیا: پێک هاتووە لە: کی + ا

کی: واتە، کی

ا: ئامرازی کۆیەو کورتکراوەی (ان) لەوشەی (واکیاشەم) باسی دێت.

بەئین بی ئاشنایی بەر(کـــیـــا) شــــەم

بەئین بی خـــانمان بەر(کـــیـــا) شــــەم

هەمــــە کــــەر مـــو بروونەن واتە ئایەم

تە ئەز دەرکـــەر بروونی وا(کـــیـــا)شــــەم

(با.ژ۱۳۰ ل۱۲٦).

● **کیان:** کەها (جمع). (ف). چەکەسانێ.

تەیادی مـــو دەرئین مـــوودەت نەکـــونی

نەزوونەم وا (کـــیـــان) بی ســـەروکـــارەت

(با.ژ۱۲ ل۱۰٥).

● **کسیس:** کەسیس: کسیست(ف). کەسێکە.

بەمـــو واجـــەن کـــەتەرکی یاری خـــودکـــە.

(کـــەســـیس) یارەم کـــە تەرکـــەش واتەنی‌نە

(با.ژ۲٥٤ ل۱٤۹).

● **کذارە:** گوذارە: گذارد (ف). لێرەدا واتا، واز ئەهێنێ.

فـــەلەك ئەز کـــینەوەرزی کـــەی (گـــوذارە)

دەرە خـــوون ئەز دلی غـــەمـــدیدەیی مـــو

(با.ژ۲۰۲ ل۱۳۹).

● **كرده**: گەردە: گردد(ف). ببێ.

بسازمم خەنجەری نیشەش ز فوولاد

زمنەم بەردیدە تا دل (گەرد) ئازاد

(با.ژ ۲۰ ل ۱۰٦).

● **كشايه = كوشايه**: گشايد(ف). بكاتەوە.

وشەیەکی هاوبەشە لەنێوان کوردیو فارسیدا، ئەگەر فارسییەکەی بەرێنووسی کوردی بنووسرێ بەم جۆرەیە: (گوشایەد)، و پیتی (د) بەکار نەهێنان لەزۆر وشەدا تایبەتییە بەزمانی کوردیو ئەمە شتێکی ئاساییە.

بێتە هەرکەس بەشادی لەب (کوشایە)

لەبەش ئەزخوونی دل هەرکیز مەشوویا

(با.ژ ۲ ل ۱۰۲).

● **كلخن**: گولخەن: آتشگاه حمام(ف). توونی گەرماو، شوێنی ئاگر، یا شوێنی گەرم کردنی حەمام.

حەمدی ئەڵێ:

مەنظەرەی کوڵزارە وەك من (کوڵخەن)یش بێ مەسکەنی

ئەو کوڵە عەکسی لەچاوی هەر کەسێکا نێژرا»[۱۱۱]

چ دەرکولشەن چ دەر(کولخەن) چ صەحرا

چو دیدە واکەرەم جوز تە نەوینەم

(با.ژ ۱۵۷ ل ۱۳۱).

چو(کولخەن) تارو تاریکە بە چەشمەم

کولستان بی نە زیندان خوشتەرەم بی

(با.ژ ۳۰۹ ل ۱٦۰).

● **كيژ**: گیج(ف). گێژ.

گێژ: گیانداری وڕی کەم هۆش (خاڵ).

پیرەمێرد ئەڵێ:

بەهار بۆیە پیاو لەبەر خەو (کێژ)ە

چونکە شەو کورتەو ڕۆژکار درێژە»[۱۱۲]

● **كيج**: پریشان، پراکندە خاطر(ف).

پەرێشان، سەرلێ شێواو، گێژ.

کیج: حۆل، وڕ (مەردۆخ).
گێج: گێژی، وڕ (خاڵ).
صەیدی ئەڵێ:

سەودای عەشقی یار هانە کەللەمدا
وستەناش نە (کیج) دەریای ماتەم دا[۱۱۳]

کیج و ویجەم کەکافر کیج میراد
چونان (کیج)م کە کافر هەم مەویناد
(با.ژ۳٦ ل۱۱۰).

هەر کە ڕازی دلەش واجە بەمەردوم
یا ئەز دیوانەکی بوو یاز (کیج)ی
(با.ژ۳۲۰ ل۱٦٥).

● کیج و ویج: دنگ و منگ و پریشان خاطر(ف).
گێژو وێژو سەرلێ شێواو.

دلەم ئەز عیشقی خووبان (کیج و ویج)ە
مووژە بەرهەم زەنەم خوونابە ریجە
(با.ژ۲۲٤ ل۱٤۳).

زەنەم ئەز بەهری یاری (کیجو ویج)ی
شەوانەم ئاوە ئەز چەشمان بریجی
(با.ژ۳۲۰ ل۱٦٥).

● لاوە: لابە(ف).
ناتەوانیو نیازو زاریو داخوازیو دڵنەوایی. لەوە ئەچێ وشەی (لاواندنەوە)، لەگەڵ وشەی (لاوە)دا یەک ڕیشەبن.
لاوە: دڵنەوایی (خاڵ) و (مەردۆخ).

سەحەرکاهان کە ئەشکەم (لاوە) کیرە
ز ئاهەم هەفت چەرخ ئالاوە کیرە
(با.ژ۲٤۰ ل۱٤٦).

سەحەرکاهان کە ئەشکەم (لاوە) کیری
بەکیتی سەربەسەر سەیلاوە کیری
(با.ژ۳٤٤ ل۱٦۸).

● **لنگر = لەنگەر:** جایگاه و خانقاه (ف).
شوێنو خانەقا.
دیسان (لەنگەر) بەو ئامێرە چنگدارە ئەوترێ کە لەئاسن دروست کراوەو زنجیر یا گوریسی پێوەیەو ئەبەسترێ بەکەشتی‌یەوەو ئەیگیریننە شوێنێ بۆ ڕاگرتنی کەشتی هەروەها بەڕاوەستانو ڕاگرتنیش ئەوترێ.
حەمدی ئەڵێ:

بێ تەئەمــول زەحــمــەتە دۆزینەوەی ڕێگەی نەجــات
ناخووا ئەم مـیـصرەعەی نووسی لەکێژی (لەنگەر)«١١٤»

مــو ئان ڕیندم کــە نامــەم بی قــەلەندەر
نەخــــان دیرەم نەمــــان دیرەم نە (لەنگەر)

(با.ژ٤٨ ل١١٢).

● **لو = لەو:** لێو.
لەو: لێو (خاڵ).
لەواشە: دارێکی دووفاقە ئەکرێتە لچی کەرو ئێسترەوە لەکاتی ناڵ کردنیا، سەرەکەی توند شەتەک ئەدرێ. (خاڵ)
ئەگەر وشەی (لەواشە)شیٰ بکەینەوە، بەم جۆرەیە:
لەو + اشە
لەو: لێو، لچ
اشە: پاشگرە، چۆتە سەر (لەو) کەناوەو ناوێکی تری دروست کردووە.
● **لوان = لەوان:** لێوان، لێوەکان.

نەوایـی کــــەز (لـەوان)ی ئـان گـــــول ئـایـو
بە مـو خــوشــتــەر ز صــەوتـی بولبـول ئایو

(با.ژ١٩ ل٩٢٠).

● **لوط = لووط:** ڕووت.
هەندێ جار تیپی (ل) و (ر) لەزمانی کوردی‌دا جێگای یەکتری ئەگرن. وەک:
لووت: لات، ڕووت، قووت (مەردۆخ).
هەروەها پیتی (ط) لەزمانی کوردی‌دا نی‌یەو لەژێر کارتێکردنی زمانی عەرەبی‌دا نووسراوەو بەڵام هەر بە (ت) ئەخوێنرێتەوە.

نەزوونەم [نەذوونەم] (لووط)و عوریانەم کی کەرده

خودمم جەللادو بیجانەم کی کەرده

(با.ژ۲۲٦ ل١٤٤).

● **لوك:** شتر کم‌موی اب کش(ف).

حوشتری کەم مووی ئاوکێش.

لۆک: حوشتری ڕەسەن (ز) حوشتری نێر. (خاڵ).

لۆک: من الابل النجیب ومن الانسان الشجیع (الهدیه الحمیدیه)

غەمی عالەم هەمە کەردی بەبارم

مەکەر مو (لوك) مەستی سەر قەطارم

(با.ژ۱۰۹ ل١٢٢).

● **مان** : خانەو اسباب منزل و...(ف)

خانوو شتو مەکی ناوماڵ.

مان: ناوماڵ (ئەسپاو ماڵ). (مەردۆخ).

شێخ یوسف ئەڵێ:

خانەیی وێرانە ئەم وەك خانو(مان)ی عەنکەبووت

رزقی ڕۆژم تاشەوی وڵڵاهی قووتی لایەمووت[115]

مو ئان ڕندم کە نامەم بی قەلەندەر

نەخان دیرمم نە(مان) دیرمم نە لەنگەر

(با.ژ٤٨ ل١١٢).

● **مارون** = **ماروون:** ماران(ف). ماران، مارەکان.

هەمە (ماروون)و مووران لانە دارند

مەنی دیوانەرا ویرانەیی نە

(با.ژ۲٥۱ ل١٤٨).

● **مبتلایه** = **موبتەلایە:** مبتلایست(ف).

موبتەلایە، گیرۆدەیە.

هەرچەندە وشەکە عەرەبی‌یە بەڵام چۆتە قاڵبێکی کوردی‌یەوە.

(دڵزار)کردوویە بەسۆرانی:

بەلایە دڵ خودایا دڵ بەلایە

کەچاو تاوان ئەکا دڵ (موبتەلایە)[116]

بــــەلایـــــە دل بــــەلایــــە دل بــــەلایــــە

گـونەم چەشـمـوون کـەروون دل (مـوبتـەلایە)

(با.پ ل١٥٥ هرن).

● مبو = مەبوو: مبادا، نباشد(ف).

نەبادا، نەبێ. مەبۆ(هە).

بەعــالـەم کــەس مــەبادا چون مــەن ئائین

مــو ئائین کــەس (مــەبوو) دەر دینو ئائین

(با.ژ٨٩ ل١٣٧).

● مغ = موغ: اتش پرست و...(ف)

ئاگر پەرستو...

شاعیرە کۆنەکانمان ئەم زاراوەیان زۆر بەکارهێناوە، وەلێرەدا مەلای جزیری ئەڵێ:

(موغ) بەچەیێن مەی فرۆش هەرسەحەرێ تێن سەما

بادە خـوران نووشی نووش، مـانە ل دوورێ جـەمـا[١١٧]

دەرئێن دیرەم چونان مەهمووم و مەغمووم

تـو پەنداری چو(مــوغ) دەرئاذرەســـتـــەم

(با.بەیتی١ ل١٧٤).

● مکره = مەکەرە: مکن(ف). مەکە.

مەکەرە(هە) = مەکە، لێی بگەڕێ.

میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

ئاســمـــان وەســـەن نوکـــتـــە پەردازی

هـەن(مــــــەکـــــــەرە) زوان درازی[١١٨]

مـوسـەلسـەل کـیـسووان پوڕتاب (مـەکـەرە)

خـومـارین نەرکسـان پوڕخـواب (مـەکـەرە)

هەمی خـواهی کـە مـیـهـر ئەزمـو ببـوڕی

بەرینە رووزگـار ئیـشـتـاب (مــەکـەرە)

(با.ژ٢٤٢ ل١٤٧).

● مکە = مەکە: مکن(ف). مەکە.

مەکەرە، مەکە (هە)

ناری ئەڵێ:

چاوەکەم دیسان نیشانەی تیری موژگانەم(مەکە)

حەیفە بی سووچو قەباحەت تیرە بارانەم(مەکە)[119]

هەمە ئەز باغو بوستان یاد (مەکە)

دل ئەز زیندانی غەم ئازاد (مەکە)

مەکانی دیگەرو مولکی دیگەر [دکەر] جووی

وەطەن دەرئین خەراب ئاباد (مەکە)

(با.ژ٢٤٩ ل١٤٨).

● مل = مول: شراب(ف). شەراب.

حەرامەم بی ئەگەر بی تە نشینەم

کەشەم دەریای گولبون ساغەری (مول)

(با.ژ٨٦ ل١١٩).

● منو = مەنو: من(ف). من.

(مەنو) واجەن کەیارەت خوابی نازە

چونو خوابە کەبیداری نەدارە

(با.ژ٣٤ ل١٠٩).

● منە : منە.

هەمە کویەند طاهر کەس نەدارە

خودا یاری (منە) چ حاجەتی کەس

(با.ژ٦٧ ل١١٥).

● مو: من(ف). من.

شەبی تاریك و سەنگستان و (مو) مەست

قەدەح ئەز دەستی (مو) ئوفتادو نەشکەست

(با.ژ٦ ل١٠٤).

(مو) کە یارەم سەری یاری نەدارەد

(مو) کە دەردەم سەبوك باری نەدارەد

(با.ژ٣٤ ل١٠٩).

● موش و مش: من اورا، مراورا(ف).

من ئەوم، مەگەر ئەوم.

هەر ئان کە حالی (موش) باوەرِ نەمی بوو

مو ئائین بی، مو ئائین بی، مو ئائین

(با.ژ١٨٩ ل١٣٧).

پ ل ١٣٧ ن خ ف، لەنیو بەیتی یەکەمدا وشەی (مش) لەباتی (موش) هاتووە.

● **موورون**: موران(ف). مێروان، مێروولەکان.

هەمە مارونو (موران) لانە دیرەن

مەنی دیوانەرا ویرانەیی نە

(با.ژ٢٥١ ل١٤٨).

لەباتی وشەی (موران) لە: پ ل١٤٨ن و چاپی چوارەم وشەی (موورون)ە.

● **مهل = مەهیل**: نگذارد(ف). ناهێڵێ، مەهێڵە.

بورە یەك شەو مونەوومرکون ویثاقەم

(مەهیل) دەرمیحنەتو دەردو فیراقەم

(با.ژ١٣٦ ل١٢٧).

● **میکرە = میکەرە**: میکند(ف). ئەکا.

دو پا دەر قیلەو جان دەر بیابان

تەنەم با مارو موران (میکەرە) جەنگ

(با.ژ٧٥ ل١١٧).

● **میکرم = میکەرەم**: میکنم(ف). ئەکەم

مونادی (میکەرەم) شەهرو بەشەهرو

وفایی کولعوزاران هەفتەیی بی

(با.ژ٢٧٧ ل١٥٣)

● **میمند = مەیمەند**: موضعی است از مضافات غزنین(ف).

شوێنێکە لەبەشەکانی غەزنین.

وەرەم بەر سەر نەهی ئەلوەندو (مەیمەند)

نەمیوازەم خودا زانی تە زانی

(با.ژ٣٥١ ل١٦٩)

● **ناسوتە = ناسووتە**: نسوزانیدە، ناسوختە(ف)

نەسووتاو. نەسووجیاو(ه).

مـەرا دەردی (ناسـووتە) دەرمـان چ حـاصل

مـەرا مـەرگی نامـەوتە گـریان چ حـاصل

(با.ژ٨٤ ل١١٨).

● **ناموتە = امەوتە:** نكشتە، نمیرانیدە(ف).

نەكوژراو، نەمرێنراو.

مـەرا دەردی ناسـووتە دەرمـان چ حـاصل

مـەرا مـەرگی (نامـەوتە) دەرمـان چ حـاصل

(با.ژ٨٤ ل١١٨).

● **نایە:** نیاید، نگوید(ف).

نایە، نایەت، نالێت.

بەیتێكی فۆلكلۆری:

شـاخـەكـەی قـەڵا كـونا كـونایە

یارم چاو ڕەشـە بەسـەراو(نایە)«١٢٠»

یـەكـی (نـایـە) فـولانـی زیـندەوا بـی

هەمی كـویەند فـولانی بنی فـولان مـرد

(با.ژ٣٠ ل١٠٨).

شـەوی (نایە) كـەز ئەشكەم دیدە تەڕنی

ڕووزی (نایە) كـەخـوونینەم جگەرنی

(با.ژ٣٥٦ ل١٧٠).

● **نبو = نەبوو:** نباشد(ف). نابێ، نەبوو.

شیخ ضیائوددین ئەڵێ:

بەصـیـرەتیـان (نەبوو) تاحـەق بزانن

حـەق و باطیل جـوێكـەن یا بزانن«١٢١»

بـەدل دەردی غـەمـت باقی هـەنووزەم

كـەسی واقـیف (نەبوو) ئەز دەردی سـووزەم

(نەبوو) یەك بولبـولی سـووتە بەكـولشـەن

بەسـووزی مـو (نەبوو) كـافـر بەڕووزەم

(با.ژ١٢٦ ل١٢٥).

● **نبوە = نەبووە:** نبود(ف) نەبوو، نەبووە.

مەلا وەسمان ئەڵێ:

تا لوئالی ئاوی صافی دیدەمان (نەبووە) بەخوون

ڕەنگ زەردیمان بەیاقووتی بگێڕ سورخ ڕوو[١٢٢]

● **نبی = نەبی**: نبود، نباشد، نباشی(ف).

نەبوو، نەبێ، نەبی.

فەقێ قادر ئەڵێ:

چون ئاشکار (نەبی) جە بەین عمووم

هەم جە دەرکای تۆ من نەبیم موغمووم[١٢٣]

کەرەم دەسڕەس (نەبی) ئایەم تە وینەم

بشەم ئانان بوینەم کە تەوینەند

(با.ژ٢٤ ل١٠٧).

ز دەستی مو کەشیدەن باز دامان

ز کردارەت (نەبی) یەك جو بەشیمان

(با.ژ١٨١ ل١٣٥).

● **نذانی = نەذانی**: ندانی(ف). نەزانی، مەزانی(هە) = نازانی.

تو کەسوودو زیانی خود (نەذانی)

بەیاران کەی ڕەسی هەیهات هەیهات

(با.ژ٤ ل١٠٣).

● **نذانن = نەذانەن**: نەزانن.

(بوەدئین) ڕەسمی عیشق و عیشقبازی

کە کوستاخانە ئایەندو تە وینەند

(با.ژ٢٥ ل١٠٧).

پ ل ١٠٧ ن خ ف: (نەذانەن) هاتووە لەجیاتی (بوەدئین)

● **نذونم = نەذوونەم**: نازانم.

دل و دلبەر بەهەم ئامیتە وینەم

(نەذوونەم) دل کیو دلبەر کوداو ئەست

(با.ژ٥ ل١٠٣).

نەزوونەم [نەذوونەم] قەصدی جان کەردمن بەناحەق

بەجوز بەر سەر زەدەن چارە نەداردەم

(با.ژ١١١ ل١٢٢).

● نذونی = نەذوونی: ندانی(ف). نەزانی.

● نرویو = نەڕوویو: نروید(ف). ناڕوێ. مەڕویو(هە).

بەکیشتی خاطیرەم جوزغەم (نەڕوویو)

بەباغەم جوز گولی ماتەم (نەڕوویو)

بەصەحرایی دلی بیحاصلی مو

گیاهی نائومیدی هەم (نەڕوویو)

(با.ژ٢١٣ ل١٤١).

● نزانی = نەزانی: ندانی(ف). نەزانی.

بەیتێکی فۆلکلۆری:

ڕەشم پۆشیوە، ڕەشتر لەبانی

تازێ باری تۆم ناشێ (نەزانی)«١٢٤»

توکە سوودو زیانی خود (نەزانی)

بەیاران کەی ڕەسی هەیهات هەیهات

(با.ژ٥ ل١٠٣).

پ ل١٠٣ لەباتی (نەذانی)، لەهەڵبژاردەکانی فروغی: نەدانی، نوسخەی وەحید (نەزانی).

● نسوتە = نەسووتە: نەسووتێ.

تە کە هەرکیز (نەسووتە) جانەت ئەز غەیر

کوجا ئەز سووتە جانانەت خەبەر بی

(با.پ ل١٥٨، ن‌وش٠٢٤٠: زبویت: ش٢٢٤)

تە کە ئەز غەم دلەت هەرکیز (نەسووتە)

کوجا ئەز سووتە دلها باخەبەر بی

(با.ژ٣٠٠ ل١٥٨).

● نسوجە = نەسووجە: نسوزد(ف). نەسووتێ.

دلەت ئەی سەنگ دل بەرما (نەسووجە)

عەجەب نەبوەد ئەگەر خارا (نەسووجە)

بسووجەم تا بسووجوونەم دلەترا

دەر ئاتەش چووبی تەڕ تەنها (نەسووجە)

(با.ژ٢٢٣ ل١٤٣).

● نش = نەش: نەاورا(ف). ئەونا (لەحاڵەتی مەفعوولیدا).

دلـی دارمم کـــە بیـــهـــبـــوودەش نەمـــیـــبـــو

نەصـیـحـەت مـیکەرەم سـوودەش نەمـیـبـو

بەبادەش مـــیـــدەهەم (نەش) مـــیـــبـــەرەد باد

دمر ئاتەش مـــینەهەم دوودەش نەمـــیـــبـــو

(با.ژ۱۹٥ ل۱۳۸).

● نشمرتە = نەشموورتە: نشمردە(ف). نەژمێراو.

هەزاران داغـی ویش ئەز ویشـــەم ئەشـــمـــور

هەنی (نەشـــمـــورتە) ئەز ئەشـــمـــورتە ویشـــە

(با.ژ۲٤۷ ل۱٤۸).

● نشیناد: نشیند(ف). بنێشێ، بکەوێ.

دوچەشـــمـــەم دەردی چەشـــمـــوونی تو چیناد

نەوا دەردی بە چەشـــمـــوونەت (نشـــیـناد)

(با.ژ۲۱ ل۱۰٦).

● نشینن = نشینەن: نشینند(ف). دائەنیشن.

خـــوشـــا ئانان نە سـر دارمند نە ســـامـــان

(نشـــینەن) هەردو پا پـــیـــچـــەن بە دامـــان

(با.ژ۱۷٥ ل۱۲٤).

● نشییا = نەشی یا: نمیشود(ف). نابێ، ناشێ.

نەشیا(هە) = نابێ.

● نمازن = نمازەن: نمازند(ف)، نوێژن.

ئەمە بەتەنها نایەت، کە بابا ئەڵێ (دەرنمازەن) واتە (خەریکی نوێژن)

نماز: نوێژ (خاڵ). هەورامانی تەخت بەنوێژ ئەڵێن (نماز).

خـــــوشـــــا ئانان کـــــەدایم دمر (نمازەند) .

بەهەشـــــتـی جـــــاویدان بازار شـــــان بی

(با.ژ۳۱٦ ل۱٦۲)

پ ل۱٦۲هرن، (نمازەن) بەکارهاتووە لەباتی (نمازەند)

● نموین = نموویەن: نمایند(ف). بکەن.

ئەگـەر دەردی دلەم قـیـسـمـەت (نمایەند)

دلـی بـی دەرد دەر عــــالەم نـەمـــــوونـە

(با.ژ٢٥٥ ل١٤٩).

پ ل١٤٩ هرن،: نیو بەیتی یەکەم بەم جۆرەیە:

ئەگەر دەردی دلەم قیسمەت (نموویەن).

● نمیبو = نەمیبو: نمی باشد(ف). نابێ. نەمەبۆ(هە): نابێ.

دلـی دیرەم دەمـی خـــورەم (نـەمـــیـــبـــو)

غـەمـی دیرەم کـە هەرکـیـز کـەم (نـەمـیـبـو)

ئەگـــەر باوەر نەداری ســـووی مــەن ئای

بـوین دەردی کــە دەرمـــانەش (نـەمـــیـــبـــو)

(با.ژ١٩٧ ل١٣٨).

● نوا = نەوا: مبادا(ف). نەوا، نەوەک، نەبادا.

نەوا (هە).

نەوا: مەبادا (مەردۆخ).

مەلا پەرێشان ئەڵێ:

ژ عــەینی مــەســتی بەڵکم یاریم کـــەی

(نـەوا) بـلـەغـــزم نـیـگـەهداریم کــــەی«١٢٥»

دوچەشـمـەم دەردی چەشـمـوونـی تو چیناد

(نـەوا) دەردی بەچـەشـمـــوونـەت نشــیـناد

(با.ژ٢١ ل١٠٦).

● نوم = نووم: نام(ف). ناو.

ئەگـــەر دل دلبـــەرە دلبـــەر کـــدوومـــە

ئـەگـــــەر دلـبــــــەر دلـە دلرا چ (نـووم)ە

(با.ژ١ ل٩٩)

ئەگـــەر دل دلبـــەرو دلبـــەر کـــدوومـــە

وەکـــــەر دلـبـــــەر دلودلـرا چ (نـووم)ە

(با.ژ٥ ل١٠٠).

● نوی = نەوی: نەبی، نەوی.

بەیتێکی فۆلکلۆری:

یاری من یار (نەوی) نەوشـــیـــروانی بی

ئەسلش بەکـزادەی حـەمـەخـانی بی«۱۲۶»

کـــەرەم دەســـپەس (نەبی) ئایەم تەوینەم

بشــــەم ئانان بوینەم کـــە تە وینەند

(با.ژ۲٤ ل۱۰۷).

لەباتی (نەبی) لە: پ ل۱۰۷ ن خ ف، (نەوی)یە.

● نوینا = نەوینا: نبیند(ف)، نەبینێ. نەوینۆ(هە) = نەبینێ

دوچەشـمـەم دەردی (چەشـمـوونی تو چیناد)

نەوا دەردی بەچەشـــمـــوونەت نشـــیناد

(با.ژ۲۱ ل۱۰٦).

پ ل۱۰٦ ن خ ف، لەنیـوبەیتی یەکـەمدا (چەشـمـانەت نەوینا)یە، نیـو بەیتی دووەمیش بەم جۆرە هاتووە:

مەباد ئان رو کە چەشمی تە(نەوینا)

● نە: نیست(ف)، نی‌یە. نیا(هە).

بەعـالـەم هەمـچـو مـو پەروانەیی(نە)

جـیـهـانرا هەمـچـو مـو دیوانەیی(نە)

هەمـــــە مـــاران و مـــووران لانە دیرەن

مـــــــەنی دیـوانـەرا ویـرانـەیـی (نـە)

(با.پ ل۱٤۸).

● نوینم = نەوینەم: نەبینم، نەوینم.

وینایی = بینایی (مەردۆخ).

مـوکـــە ئەز ئاتەشـــەت کـەرمی (نەوینەم)

چرا ئەز دوودی مـــیـــحنەت کـوور باشـــەم

(با.ژ۱۲۹ ل۱۲٥).

بەدنیـــا مـــو (نەوینەم) کـــام بی‌تە

بەدەس هەرکـــیـــز نەکـــیـــرەم جـــام بی‌تە

(با.ژ۲۱۹ ل۱٤۲).

● نوینە = نەوینە: نابینێ.

صەیدی لەم بەیتەی خوارەوەدا وشەی (نەوینی) بەواتای (نابینی) بەکارهێناوە:

خــجـڵـــیـــای بەدمرد چەرخی پوڕســـتـــەم

هەرکـــیـــز ڕۆی شـــادی (نـەوینـی) وەچەم[١٢٧]

(نـەوینە) خـــوڕەمـی هەرکـــیـــز دلـی مـــو

مـــەگـــەر ئان دەم کــە ڕوخـــســاری تو وینەم

(با.ژ١٥٨ ل١٣١).

● نوین = نەوینەن: نەبینن. نەوینا (هە).

ئەگــەر چەشـــمـــون (نەوینەن) ڕووی زیبـــا

چ زوونو دل کـــەخـــــووبان دەر کـــوچایە

(با.پ ل١٥٥ هرن).

● نهله = نیهیلی: نمیگذارد، نگذارد(ف). نەهێڵێ، ناهێڵێ.

غـەمـــەم (نیـــهـیلی) کـە مـو تەنهـا نشینەم

مـــەریزا، بارەکـــەڵلا، مــەرحـــەبا غـــەم

(با.ژ١٠٢ ل١٢١).

● نهله = نەهلی: تشنەو بمعنی سیراب هم امده. از اضداداست(ف)

تینو، دیسان بەواتای تێرئاویش دێت. لەو وشانەیە کە دوو واتای پێچەوانەی یەکتری هەیە.

خـــــوونـابە بـار دیرەم ئـەرغــــــەوان وار

درەخـــتـی (نەهلی) بارەش خـــوونی دل بی

(با.ژ٢٠٧ ل١٦٠).

● نیا: نایە، نایەت.

(نیـــا) مـــوطلەق بەکـــارەم ئین دلـی مـــو

بەجـــوز خـــوونابەئەش نەحـــاصـــیلی مـــو

(با.ژ٢٠٥ ل١٣٩).

● وا: وا، بەم جۆرە، بەم شێوە، وەها، ئاوا، ئاواهی.

وا: وەها (مەردۆخ).

بێکەس ئەڵێ:

شـــــەرابێکی (وا) بـەتـەنـهـــــا جـــــامێ

تەکـــــامـــــول بکا خـــــامێ، نەفـــــامێ[١٢٨]

(وا) بیـــدەم پیـــرو بوڕنائیم نەمـــونده

بەتەن تووشو تەوانائیم نەمـــــونده

(با.ژ٢٥٥ ل١٤٤).

● وابم: وابم.

پیرەمێرد ئەڵێ:

بەڵام کـــە (وابم) لێـــرە هەڵناکـــەم

زەحمەت بێ غەیبەت ڕەفیق پەیداکەم«١٢٩»

دوسێ جـــامی خـــورەم باشـــادکـــامی

(وابم) مـــەست و بەســـەیری لالەیان شـــەم

(با.ژ١٣٥ ل١٢٧).

● وابو = وابوو: وابوو.

عەلی کمال باپیر ئەڵێ:

من و جـامی شـەراب و زاهیدو ئەندیشـەیی کـەوثەر

بەدەستی کەس نی‌یە حوکمی قەڵەم (وابوو) لەتەقدیرا«١٣٠»

هەمی تەرســەم کـە کـەشـتی غـەرق (وابوو)

دەریـــن دەریـــای بـــی پـــایـــان بمـــانـــەم

(با.ژ١٤٦ ل١٢٩).

غـــەریبیو ئەســـیـــری ســـەهل (وابوو)

غـــەمی یار مـــوشکیلە تاچون شـــەوەدکـــار

(با.ژ٥٠ ل١١٢).

● وابی: بشود، بازشود، شد(ف).

ببێ، بکرێتەوە یاگەش بێتەوە، بوو.

وشەی (وا) واتەکراوەو کورتکراوەی وشەی (واز)ە،

وەکو وەفایی ئەڵێ:

نەوبـەهار نۆبەرەی شکۆفـــەو کـــوڵن

یا غونچەی دوکمەکەی سینەکەی (واز)ن«١٣١»

کـــەهی واژدم کـــە کـــەی بی رووز (وابی)

کـــەهی واژم کـــە هەرکـــیـــز وا نەبی رووز

(با.ژ٦٤ ل١١٥).

بەســــووی باغ و بوســــتـــان لالە (وابی)

هەمــــە مــــووها مـــیــــثــــالی ژالە (وابی)

(با.ژ٢٨٥ ل١٥٥).

لەبەیتی دووەمدا ، کە ئەڵێ (لالە وابی) واتە گوڵاڵە کرایەوە، یا دەمی کرایەوە، یا گەش بووەوە.

(وابی) و (وابوو)، واتە گش بوو.

وا = کراوە، گەش

بی، بوو = بوو.

وشەی (وابوو)ە، واتە، کرایەوە، گەش بووەوە،

وەکو شێخ حسین قاضی ئەڵێ:

[.... درمخت ســووربوون، کـانیو حـەوض پڕ بوون،

غونچە دەمی «وابووە»، کانی وشك ژیبایەوە...][١٣٢]

وا: شتی کراوە، دەرگاکە [وا]یە. با [د] (خاڵ).

وا: کردنەوە، دەرگام واکرد (مەردۆخ).

وشەی (وانەبوو) واتە نەکرایەوە، لەحاڵەتی نەفیدا.

نالی ئەڵێ:

تا نـەکــریا ئـاســمــان و تەم وڵاتـی دانەکـرت

کوڵ چەمەن ئارا نەبو، هەم لێوی غونچە (وانەبوو)[١٣٣]

● **واتم**: گفتم(ف) وتم. واتم(هە).

میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

ها (واتم) ومتۆ کـــــفتو کــــۆم تـەمــــام

جــواویت چێــشــەن هامن کـۆشــەوام[١٣٤]

هەروەها ئەحمەد خانی کۆماسی ئەڵێ:

(واتم) ئەی دڵســـۆز قــەیسی لۆنگ لە کـــۆڵ

مـــــەبارەکت بۆ یانەی تـەنیــــای چۆڵ[١٣٥]

دیدەم ئـالالـەیی دەردا مـــــــەنی خـــــار

(واتم) ئـالالـە یـاکــــــەی چینەمــــــەت بـار

(با.ژ٥٤ ل١١٣).

● **واتنی** = **واتەنی**: گفتنی(ف). واتەنی. واتەنی (هە).

بەكس دەردی دلی مو (واتەنی)نە

كە سەنگ ئەز ئاسمان ئەنداتەنینە

بەمو واجەن كەتەركی یاری خودكە

كەسیس یارەم كە تەركەش (واتەنی)نە

(با.ژ ٢٥٤ ل١٤٩).

● واتە: باتو(ف). لەگەڵ تۆ، بەتۆ، بۆتۆ.

شەوان ئیستارەكان یەك یەك شومارەم

بووە نیمەشەبان كووش (واتە) دارەم

(با.ژ ١٠٤ ل١٢١).

ز شەرمی رووی تە مو دەرجیجابەم

نەدانەم عەرضی حالەم (واتە) كەردەن

(با.ژ ١٨٣ ل١٣٦).

● واج: گفتارو كلام و سخن، بی نهایت گرسنە(ف).

وتاروقسەو وتە، ئەوپەڕی برسێتی.

واچە(هە) = وتار، بڵێ.

● واجم = واجەم: گویم(ف). ئەڵێم، واچو(هە).

دلەم دەردین و نالین چ (واجەم)

ڕوخەم كەردین و خاكین چ (واجەم)

بگەردیدەم بەهەفتادو دو میللەت

بەصەد مەزهەب مو نادین چ (واجەم)

(با.ژ ٩٦ ل١٢٠).

● واجن = واجەن: بازگویند(ف). ئەڵێنەوە.

مەنو (واجەن) كەیارەت خوابی نازە

چو نو خوابە كەبیداری نەدارە

(با.ژ ٣٤ ل١٠٩).

سیەچالی كونەن نامەش نەهەن كوور

بەمو (واجەن) كە ئینەت خانمان بی

(با.ژ ٣١٤ ل١٦١).

● **واجە:** بڵێ، واچە(هە).

عەبدوڵڵا حەسەن ئەڵێ:

(واچـە) لـەیـاران مـــــــــووچـە بـەشـكـەرم

لەپیـــغـەمــبــەران كـشت بێ خـــەبەرم(١٣٦)

هـەركــــە ڕازی دلـەش (واجـــە) بـەمــــەردوم

یـا ئـەز دیـوانـەكـی بـوو یـاز كـــــیـــــچـی

(با .ژ٢٣٠ ل١٦٥).

● **واچی:** واگو، بگو(ف). ئەڵێی، بڵێ.

واچی(هە): ئەڵێی.

میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

نـــە(واچـــی) وەدەم یـــە ریـــوایـــەتـــەن

(مـــــاء طـهــــــورا) نـەصـص ئـایـەتەن(١٣٧)

تە كـــەمـــوشكین دو كـیـــســوو دەرقــەفـائی

بەمـــو(واچی) كـــە ســــەركـــەردان چرائی

(با .ژ٢٦٦ ل١٥١).

● **واژم = واژەم:** گویم(ف). ئەڵێم، واتم(هە).

ناوچەی شارەزوور ئەڵێن: یەژم.

نـەمـــــیــــــدانـەم كــــە ڕازەم واكی (واژەم)

غـــــەمی ســـــووزو كـــــودازەم واكـی (واژەم)

چ (واژەم) هـەركــــــە زوونـە بـنـگـەرە فـــاش

دیـگـەر ڕازو نــیـــــــــــــازەم واكـی (واژەم)

(با .ژ١٢٧ ل١٢٥).

● **واژن = واژەن:** گویند(ف). ئەڵێن.

ناوچەی شارەزوور ئەڵێن: یەژن.

بەیتێكی فۆلكلۆری:

(یـەژن) لـەم خـــــوارە كـــــەنم وە جـــــۆیە

ســـەڵتـــەی تاقـــمــدار قـــابیل وەتۆیە(١٣٨)

هـەمـــــە (واژەن) بـە مـــــو بـی نـام و نـەنگی

كـەسـی كـە عـاشـقـە چش نـام وچش نـەنگ

(با .ژ٧٣ ل١١٦).

● واژە: گوید(ف). ئەڵێ.
ناوچەی شارەزوور: یەژی
واژە:واتە، واچە، گوفتار (مەردۆخ).
بەیتێکی فولکلۆری:

ئەومنەم مـــاوە بمنێنە قــــەفــــەس
نەچاو تێـر ئەخـوا نەدڵ (یەژێ) بەس[139]
ئەگـــــەر دەردی دلەم (واژە) بـەکــــووهان
دیگەر دەر کـــوهســـارون کـــول نەڕووئی
(با .ژ٢٧٦ ل١٥٣).

● واژی : ئەڵێی. ناوچەی شارەزوور: یەژی
واژی = هەمی واژی.

هەمی (واژی) کــە جــانیمـــو فــیـدایەت
چ (واژی) عـاشــقــانرا جـان نەمـیـبـو
(با .ژ١٦ ل٩٢٠).

● واژە: گوید(ف). بڵێ. واچە(هە).
ناوچەی شارەزوور: بێژێ.
حەمدی ئەڵێ:

چاوی لێ سوور بوو لەکەف لێوی کەپڕبوو دیجلە
مــەلەوان هارە لەوێدا قــســەیی کــەر (بێـژێ)[140]
ئەگـــــەر دەردی دلەم (واژە) بـەکـــــووهان
دیگەر دەرکــووهســـارون کـــول نەڕووئی
(با .ژ٢٧٦ ل١٥٣).

● واکرم = واکەرەم: ئەیکەمەوە.
وا: شتی کراوە. دەرگاکە [وا]یە. با[د] (خاڵ).
کەرەم: ئەکەم، کەرووش (هە).

چ دەرکـولشـەن چ دەرکـولخـەن چ صـەحـرا
چو دیدە (واکــــەرەم) جـــوز تە نەوینەم
(باژ١٥٧ ل١٣١).

● **واشم = واشەم:** بازشوم، بروم(ف).

بڕۆمەوە، بڕۆم.

شی(هە) = ڕۆیشت.

بشـــەم (واشـــەم) کـــە تا یاری کـــەرە دل

بەبەخـــتـــەم کـــریەوو زاری کـــەرە دل

(با.ژ٨٢ ل١١٨).

● **واکرە = واکەرە:** واکند(ف). لێی بکاتەوە، بکاتەوە، دابماڵێ.

ئەگـەر قـەصـابەم ئەز تەن (واکـەرە) پووست

جـودا هەرگـیز نەکـەردە جـوونەم ئەز دووست

(با.ژ٨ ل١٠٤).

● **واکە = واکی:** باکە(ف). لەگەڵ کێ.

نـەمـــیـــدانەم کـــە ڕازەم (واکی) واژەم

غـــەمی ســـوورزو کـــودازەم (واکی) واژەم

(با.ژ١٢٧ ل١٢٥).

● **واکیاشم = واکیاشەم:** باچەکسانی باشم یا بروم(ف).

لەگەڵ چ کەسانێکا بم یا بڕۆم.

لێرەدا کە ئەڵێ: (کیا)، شی کردنەوەکەی بەم جۆرەیە:

کی + ا، کی: کێ، واتە چ کەسێ.

ا: لێرەدا بۆ کۆیە.

کە ئەڵێ: (وا کیا)، واتە لەگەڵ چ کەسانێک دا وەیا لەگەڵ چ کەسانێکا.

لەشێوەی هەورامیدا ئەلف(ا)، بۆ (کۆ) بەکارئەهێنرێ، لێرەدا، (کاردۆخی) لەوشەی (کاوا)و (وەرواوا)دا، ئەلفی (ا)ی بۆ کۆ بەکارهێناوە.

وشەی (کاوا)، واتە: شوێنە سەختەکانی شاخ.

وشەی (وەرواوا)، واتە: بەفراوەکان.

تـەمـــاشـــا کـــەردەو، چەنوورو (کـــاوا)

هەوای بێ کـــەردو، هاژەو (وەرواوا)«١٤١»

لەوەیش نەچێ کە (واکیا) بەواتای: لەگەڵ کێا، لەگەڵ کێدا، هاتبێ و واتاکەیشی زۆر نەگونجێ لەم بەیتەی باباتاهیردا، و ئەمڕۆیش لەزمانی کوردیدا زۆر ئاساییە.

ئیلاهی (واکیا شەم) (واکیا شەم)

مو کە بی دەستو پایەم (واکیا شەم)

(با.ژ١٣١ ل١٢٦).

● وانواجم = وانەواجەم: بازنگویم(ف). ناڵێمەوە، ناڵێم.

بەکەس حەرفی زجەورەت (وانەواجەم)

کە حەرفی جەور پەنهان ریتە ئەولا

(با.ژ٣٤٨ ل١٦٩).

● وامو: بۆمن.

کولی کیشتەم پەی ئەلوەند دامان

ئەوەش ئەز دیدە دادەم صوبح و شامان

وەقتی ئان بی کەبوویەش (وامو) ئایی

بەرەبادەش بەرەسامان بەسامان

(با.ژ١٧٦ ل١٣٤).

● وانواژم = وانەواژەم: وانوازم(ف). دڵت ڕائەگرم، دڵت ئەدەمەوە، میهرەبانیو دڵ نەرمیت لەگەڵدا ئەکەم.

ئەکەر ئایی بەجانەت (وانەوازەم)

وەکەر نائی زهیجرانەت کودازەم

(با.ژ١٢٥ ل١٢٥).

لەباتی (وانەوازەم) لە: پ ل١٢٥ هرن و نخف، لەنیوبەیتی یەکەمدا (وانەواژەم)ە

● وتم: گویم(ف). ئەڵێم.

بەڵام ئەمڕۆ بەواتای ئیستاو داهاتوو نایەت، بەڵکو بەواتای ڕابوردووی سادە دێت.

شێخ عومەر ضیائوددین ئەڵێ:

کەدیم قەوسی برۆی لەیلا (وتم) هاوار یەقین بوو لێم

وەکو مەجنوونی خێڵی حەی دەکەومە ناو سەرابێ زوو[١٤٢].

سەرنج: ئەم وشەیە تەنها لەفەرهەنگی وشەو زاراوەکانی باباتاهیر، لاپەڕە(١٨٣)ی (شرح احوال واثار باباطاهر، د.جواد مقصود)دا هاتووە، بەڵام لەچوارینەکانیدا نییە.

● وریژم = وڕیژەم: بریزم(ف). بڕێژم.

لەشێوەکانی زمانی کوردیدا زۆرجار پیتی (و) و(ب) جێگای یەکتری ئەگرن.
وڕیژەم = وڕێژم = بڕێژم. ڕێژنو(هە).

ئەگەر دەستەم فوتی خوونەت (وڕیژەم)

بوینەم تا چ رەنگی ئەی دل ئەی دل

(با.ژ.٨٠ ل١١٨).

● **وریژن = وڕیژەن**: بریزند(ف) بڕێژن.

وای ئان ڕووزی کە دەرگوورەم کەرەن تەنگ

(وڕیژەن) بەرسەرەم خاك و خەس و سەنگ

(با.ژ٧٦ ل١١٧).

● **ورگ = وڕگ**: خاربیابان (ف) دڕکی بیابان، دڕک.
وەڕەک: وەرەق، دڕک (مەردۆخ).

شەوی تارو بیابان پوڕ (وڕگ)بی

هەمە صەحرا پوڕ ئەز خارو خەسەك بی

(با.ژ٢٠٣ ل١٥٩).

● **ورینە = وەرینە**: براین است، قطع میکند(ف).
لەسەر ئەمەیە، ئەبڕێ.

● **وریني = وەریني**: براین هستی، قطع میکنی(ف).
لەسەر ئەمەی، ئەبڕی.

(وەرینی) تە کە میهر ئەز ما (وەرینی)

بەرینە رووزکار ئیشتاو مەکە

(با.پ ل١٤٧ هرن).

● **وسی هند = وەسی هەند**: بسی هستند(ف).
زۆر هەن، گەلێ هەن.
وەسی = زۆر ، گەلێ.
هەند = ئەمڕۆ لەکرمانجی خوارووداپیتی (د)ی کەوتووەو ئەوترێ: هەن.
هەن: هەس (هەورامی)یە. (مەردۆخ).

(وەسی هەند)و وەسی شەندو وەسی یەند

هەمان کووە و هەمان هامون هەمان دەشت

(با.ژ.١٠ ل١٠٤).

● **وسی شند = وەسی شەند:** بسی باشند(ف).
زۆر هەن، گەلێ هەن.

وەسی هەندو (وەسی شــەند)و وەسی یەند
هەمـان کـووە و هەمـان هامـون هەمـان دەشت
(با.ژ.١٠ ل١٠٤).

● **وسی یند = وەسی یەند:** بسی ایند(ف).
زۆردێن، گەلێ یێن، زۆریەن.
ئەمڕۆ لەباتی ئەوەی بوترێ (یەند)، ئەوترێ: (دێن، یێن، یەن).

وەسی هەندو وەسی شــەندو (وەسی یەند)
هەمـان کووهـ و هەمـان هامون هەمـان دەشت
(با.ژ.١٠ ل١٠٤).

● **وش = وەش:** مانندو شبیە(ف). وەک، وەکو.
بێخود ئەڵێ:

کەم سینە چاکی غەمزەیی خووبانی بێ وەفام
کـاهێ کـەتانی پەرتـەوی ڕوخـسـاری مـەه (وەش)م[١٤٣]
وەش: (ماوەش = ماه وەش). (مەردۆخ).
ماوەش، ماه وەش = وەک مانگ.

سـەمـەندەر (وەش) مـیـانی ئاتەشی عـیـشق
یەکی پەڕکـەندە مـورغی بی بەڕەسـتــەم
(با.بەتی.١٠ ل١٧٣).

● **وشم = وشوم:** بشوم، بروم(ف). ببم، بڕۆم.

(بشـوم) واشـوم ئەزئین عـالەم بەدەرشـەم
(بشـوم) ئەزچین و مـاچین دوورتەر شـەم
(با.ژ.١٣٢ ل١٢٦).

لەباتی هەردوو (بشەم)لە: پ ل١٢٦ برون. (وشەم)ە.
● **ووینم = ووینەم:** بەبینم(ف). ببینم، وینەم(هە).
وینایی = بینایی، (خاڵ)و (مەردۆخ).

ئەگـەر دەسـتـەم ڕەسـەد خـوونەت بریجـەم
(بـویـنـەم) تـا چ ڕەنـگـی ئـەی دل ئـەی دل
(با.ژ.٨ ل١١٨).

وشەی (بوینەم) لەنوسخەی، هرن، برون، لەنیو بەیتی دووەمدا، لە: پ ل١١٨ بەم جۆرەیە: (ووینەم).

● **ویژە**: ویج است(ف). ئەمڕۆ لەکرمانجی خوارووداُ لەگەڵ وشەی (گێژ)دا دێت، ئەڵێن: **گێژو وێژە**.

(دڵزار) **ئەم بەیتەی** بابای کردووە بەسۆرانی:

لەعەشقی جوانان دڵ گێژو (وێژە)

برژانگ کە لێڵدەم خوناوە ڕێژە[١٤٤]

● **ویج**: **سرگشتەو** پریشان(ف). سەرگەردانو پەرێشان.

بەرئین ئائین کە مورا جان و دل داد

شەمع و پەروانەرا پورِ (ویج) میداد

(با.ژ٣٦ ل١١٠).

● **ویشە، ویشی**: بیش است(ف). زۆرە، گەلێکە.

هەزارمت دل بەغارمت برتە (ویشە)

هەزارانەت جگەرخوون کرتە (ویشە)

هەزاران داغی ویش ئەزویشەم ئشمور

همنی نەشمورتە ئەز ئشمورتە (ویشە)

(با.ژ٢٤٧ ل١٤٨).

هەزارمت دل بەغارمت ورتە (ویشی)

هەزارانەت جگەرخون کەردە (ویشی)

هەزاران داغیو ریش ئەرسینەم ئشمورت

همی نەشمورتە ئەز ئشمورتە (ویشی)

(با.ژ٣٤٧ ل١٦٩).

● **وینم = وینەم**: بینم(ف). ئەبینم.

بەشەهرو کووە و صەحرا هەرکە (وینەم)

زمبانی دل بەوەصلەت کەرم دارمد

(با.ژ٣٩ ل١١٠).

موژەکەردەم بەکردی دیدەپورچین

کەتا (وینەم) جەمالەت دەرشەبی تار

(با.ژ٤٩ ل١١٢).

● ويند = وينەند: بيند(ف). ئەبين، ئەوين. وينا(هە).

خوشا ئانان كە هەر شامان تە (وينەند)

سوخەن واتەكەرمن واتە نشينەند

(با.ژ٢٤ ل١٠٧).

● هاروت = هارووت نام يكى از دوفرشتە اى كە نگونسار درچاە بابل بعذاب الهى گرفتاراست(ف).

ناوى يەكێكە لەو دوو فريشتەى كە بەسەر بەرەوخوارى لەبيرى بابل دا گيرۆدەى ئەشكەنجەى خوايە.

گەلێ لە شاعيرەكانمان وشەى (هارووت) يا (هارووت و مارووت) يان لەهۆنراوەكانيان دا بەكارهێناوە، كە دوو فريشتەن، وەكو باسى يەكەميان كرا. لێرەدا (نالى)، ناوى هەردووكيانى لەم بەيتەدا هێناوە:

ڕەقيب و موددەعى فيتنەو عەلاقەى چاوى جادووتن

لەكۆشەى كۆشەوارمت نائيبى (هارووت)و (مارووت)ن«١٤٥»

ز جادووئى دەرئان چاهى زەنەخدان

دلى (هارووت)ڕا ئاويتە ديرى

(با.ژ٣٤٠ ل١٦٧).

● هيشتن: هێشتنەوە، هێشتن.

هێشتنەوە، هێشتن.

هەمى كيشتو هەمى گوفت ئەى دريغا

كەبايەد كيشتەن و(هيشتن) دەرئين دەشت

(با.ژ١٤ ل١٠٥).

● همائى = هومائى: مرغ هماى يا شبيە بەهماى(ف).

باڵندەى هوماى يا، وەكو هوماى، هوما.

(هوما): باڵندەيەكى گەورەى گۆشت خۆرى كێوييە كەپێشى ئەڵێن [پيرۆزە]. (خاڵ).

(هوما): ڕوخ ، پيشەخورە. (مەردۆخ).

مەردۆخ كە ئەڵێ: پێشەخۆرە، واتە: ئێسقان خۆر، مەبەستى باڵندەى هومايە، كە ئەڵێن گوايا هەر ئێسقان ئەخوات.

سالم ئەڵێ:

نانوێنێ بێ بەسەرما کەر موصیبەتهایی چەرخ

تا لەسەر سەرمە لەسایەی زوڵفی تۆ باڵی (هوما)[١٤٦]

غەمی عیشقی تەکەی دەرهەر سەر ئایو

(هومائی) کەی بەهەر بووم و بەر ئایو

(با.ژ٢١١ ل١٤١).

● همایون: هومایون: مرغ همای، که استخوان میخوردو..(ف).

باڵندەی هومای کە ئێسقان ئەخوات و...

(هومایون)م سەری کووهەم وەطەن بی

سەیری عالەم کەرەم هەرجا چەمەن بی

(با.ژ٢١٩ ل٣١٩).

● هنی = هەنی: هنوز(ف). هێشتا.

هەنووکە: ئێستا (خاڵ).

هەنیی : ئێستە (خاڵ).

هەنی: حالا، الحال. هەنی نەهاتی‌یە = لم یات بعد. (مەهاباد).

هەنی: ئیسە، ئیتر (مەردۆخ).

میرزا ئۆلقادر ئەڵێ:

باقی والسلام ساحیب ئیختیار

وەدەسی وێتەن، (هەنی) رۆزکار[١٤٧]

هەزاران داغی‌ویش ئەز ویشەم ئشمور

(هەنی) نەشمورتە ئەز ئەشمورتەویشە

(با.ژ٢٤٧ ل١٤٨).

(هەنی) لاتقنطوا خوانی عەزیزم

مەکەر یا ویلتا ناخواندنی بی

(با.ژ٣٢٩ ل١٦٥).

● یە/ ئەمە.

یە(هە) ≠ ئەمە (خاڵ).

یە: ئەمە، یەمە، ئیە (مەردۆخ).

بێسارانی ئەڵێ:

قـیـبلەم (یە) حـەیفـەن وێنەی تۆ شـایـی
بکیـــرۆنە دڵ خـــەشـــمی کـــەدایی
ئەگـــەر گـــوناهـێ ومنەم کـــەری بار
(یە) سـەر (یە) شـمـشـێـر (یە) تەناف (یە) دار«١٤٨»
(یە) دوو رووزی بەناکـامی سـەر ئاریم
باشـە رووزی کـە گـول چینەم بەدامـان
(با.ژ.١٨٠ ل١٣٥).

● یلدا = یەلدا«١٤٩»: شب اخر پائیزو شب اول زمستان کەدرازترین شبهای سال است(ف).

شەوی کۆتایی پایزو شەوی سەرەتای زستانە، کە درێژترین شەوانی ساڵە.

یەلدا: شەوی زۆسان (مەردۆخ).

وەفایی ئەڵێ:

کـەدمگـریم بۆ جـەمـالی تۆ دیارە ئەشك و ئاهـی من
لەخورشیدی دمداتن دمم ستارەی شامی (یەلدا)کەم«١٥٠»
شـەوم ئەز شـامی (یەلدا) تیـرمتەر بی
مـوکـە دمردمم ز بـوو دمردا بەتـەر بی
(با.ژ.٢٩٠ ل١٥٦).

(پــەراوێزەكـــان)

١- شرح أحوال وآثار دوبيتی‌های بابا طاهر عريان - چاپ دوم بەكوشش دكتر جواد مقصود
نشريه شمارە (١١٣) انجمن اثار ملی كە درتيرماە (١٣٥٤) خورشيدی انتشار يافت. ص٢ - ص٥
٢- هەمان سەرچاوە ل ١١ -ل١٢.
هەروەها بۆم ئەم بەیەك گەیشتنەی طوغرول بێگو بابا تاهیر، بڕوانە ڕۆشنبیری نوێ - ژمارە (١٠٨)سالی ١٩٨٥ ل١١٢، ل١١٣.
٣- بەكتاشيە: كۆمەڵە صۆفیيەكی توركیيە، ئەدرێتە پاڵ (سيد محمد ابن ابراهيم اتا) كە ناسراوە بە حاجی بەكتاش(؟ - ١٣٣٦)، كەوەلیيەكی توركی بووەو لەموريدەكانی(ئەحمەديە سەوی)يە، لەخورەسانەوە هاتووە بۆ ئەناضۆل(ق ١٣)، خانەقای (پيرئاوی) دانا لەشاری(صوليجە قارا اويوك)،تەريقەتەكەی تێكەڵێكە لەتەريقەتی: قەلەندەری، يەسەوی،حەيدەری. كتێبێكيشی هەيە ناوی(مقالات)ـە.
بەكتاشيەكان(يەسەوی)يان بەڕابەری خۆيان دائەنا.
الموسوعه العربيه الميسره -ا -س (١)
دارالنهضة لبنان ١٩٨٠ - باشراف محمد شفيق غربال ص٢٨٨
٤- شرح احوال وآثار ..... دكتر جواد مقصود
ص ١٣، ١٤، ١٥
٥- هەمان سەرچاوە. ل١٦
ئەفيسی دانی بەوە داناوە كە (كوڕی فەرەيدوون = بابا تاهير) كورد بووە، بەڵام نازانم بۆچی وەكو زۆربەی زۆری ئەوانەی كە لە بارەی بابا تاهيرەوە

لێکۆلینەوەیان هەیە، نەیوتووە بەشێوەی (لوڕ)دووبەیتی یا چوارینەکانی داناوە، کەیەکێکە لە شێوەکانی زمانی کوردی.
بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە: ڕۆشنبیری نوێ، سالّی ١٩٨٥، ژمارە (١٠٨)، ل١٢٧، ١٢٨.
٦- شرح احوالو اثار .... ص٩١٠ - ص٩١١
٧- تاريخ ادبيات ايران - تاليف دكتر رضا زاده شفق انتشارات امير كبير ١٣٤١ ص١٠٩.
٨- شرح احوالو اثار دوبيتى هاى .... ص٥ - ص٦.
٩- هەمان سەرچاوە .... ل٧ - ل٨.
١٠- هەمان سەرچاوە ....ل٨ - ل٩.
١١- هەمان سەرچاوە ل٩١٠
سەرنج: ئەوە صوفی‌یانەی کە ناو بران(بابا) یان پێ ئەلّێنو لە ناوچەیەکدا ژیاون کە بەشێکە لەکوردستانی ئیرانو ئیستایش لەکوردستانی عیراقدا وشەی(بابا)ئەخرێتە سەر هەندێ ناو بەتایبەتی لەخێزانە ئاینیّکاندا، وەکو بینیمان بابا شیء الله لە دێی(اسفند اباد)ە وەبەشێکە لەخاکی کوردستانی ئیران، هەروەها بابا پەریشان لەخاکی(گەروس)و بابا رون لەخاکی (مەلایر)ە.
١٢- هەمان سەرچاوە .... ل ٩، ١٠، ١١.
١٣- لەکاتێکدا کەهەمان سەرچاوە ماوەیەکی زۆر بوو لەژێر چاپدا بوو ئەم کتێبانەی خوارەوە لە لایەن باباتاهیرەوە چاپ کرا:
١/ سوته دل سخن‌مى‌گويد - تاليف محمد مهر رئوفى. تهران، اذرماه (١٣٤٠).
٢/ سرودەهاى باباطاهر همدانى- پيراستە،م. اورنگ. تهران شهريورماه(١٣٥٠).
٣/ ديوان بابا طاهر عريان- بەكوشش دكتر سيد اسد الله مصطفوى / تهران- شهريورماه (١٣٥٢).
« بڕوانە هەمان سەرچاوە. ل٩١٦»
١٤- گەنجینە- بەشێکە لەچوارینەکانی باباتاهیر هەمەدانی-دلّزار کردوویە بە سۆرانی- ١٩٦٠- چاپخانەی الوفاء.

ئەم کتێبە پێک هاتووە لە حەفتاو حەفت(٧٧) چوارینەی بابا بەهەمان شێوەی لوڕی خۆیو، دڵزار کوردوونی‌یە بەسۆرانی‌و لەژێر هەر چوارینەیەکدا سۆرانی یەکەیشی لەگەڵدا چاپ کراوە. هەروەها زۆر جار چوارینەکانی بابا تاهیر لەشێوەی لوڕی‌یەوە کراون بەکرمانجی خواروو لەڕۆژنامەو گۆڤارە کوردی‌یەکانی کوردستانی عیراقدا چاپ کراون.

١٥- ئەگەر لێکۆڵەرەوەیەکی زاناوشارەزا، ژمارەیەکی زۆری لە دیوانە دەستنووسە هەرە کۆنە باشەکەنی بابا تاهیری دەست بکەوتایە، لەگەڵ ئەو سەرچاوە کۆنانەی کە چوارینەکانی بابایان تێدایەو لەو بارەیەوە شتێکی بەکەڵکیان نووسیوە،ئەیتوانی بەشێوەیەکی باش دیوانەکەی چاپ بکاو، رزگاریشی بکات لە بەشێکی زۆر لەو وشە فارسی‌یانەی کە چوونەتە ناو چوارینەکانی‌یەوە.

١٦- بڕوانە هەمان سەرچاوە ل٩٨ . ٩٩ . ١٠٠.

١٧- هەمان سەرچاوە. ل٩١٤.

١٨- تجليات عرفان در ادبيات فارسى.

دكتر لطفعلى صورتگر- تهران ١٣٤٥ ص٩٠.

١٩- شرح احوال وآثار دوبيتى هاى بابا طاهر عريان- بكوشش دكتر جواد مقصود. ص٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٧.

٢٠- هەمان سەرچاوە ل٩١٤.

ژمارەو شوێنی دەستنووسەکانی پیشان نەداوە.

٢١- هەمان سەرچاوە. ل٩١٥.

٢٢- ئەمە بەشێکی کەم بوو لەو دەستنووسانەی کە چوارینەو هۆنراوەکانی باباتاهیری تێدابوو، ئاخۆ چەندەها دەستنووسیش هەیە لە کتێبخانەکانی جیهانداو تائێستا ئێمە لێی بێ ئاگاین، خۆ ئەگەر ئەو دەستنووسانەی کەناوبران، دەستمان بیانگاتێو لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکەین، ئاخۆ چەند لایەنی تاریکمان لەلایەن باباوە بۆ ڕوون ئەکاتەوەو چەند چوارینەو هۆنراوەی گوم بویمان دەست ئەکەوێو چەندەها وشەو زاراوەی شێوەی لوڕی ئەدۆزینەوە ....

٢٣- بڕوانە ئەمانەی خوارەوە کە بەشێکی کەمن لەسەرچاوەکان:

* شرح احوالواثار دوبيتى هاى بابا طاهرى عريان - بەكوشش دكتر جواد

مقصود.

ص ٢٦، ٣٧، ٣٨.

* ديوان بابا طاهر عريان - تصحيح مرحوم وحيد دستگردی

مؤسسه مطبوعات اميركبير - تهران ١٣٢٣ چاپ دوم، مقدمه ص٢.

* رباعيات بابا طاهر - باهتمام تيمور برهان

انتشارات كاويان - تهران ١٣٥٧ ص الف

٢٤- له(فەرهەنگی خاڵ)دا (سپە)بەواتای سەگ هاتووەو لە(فەرهەنگی مەردۆخ)یشدا (سپلۆت) بەواتای سەگ هاتووە.

٢٥- تاريخ ادبی ايران - جلد اول- تاليف پروفيسور ادوارد براون.

ترجمەو تحشيەو تعليق علی پاشا صالح - از نشريات كتابخانەی ابن سينا، چاپ دوم، تهران ١٣٣٥ ص٤٢

٢٦- مەبەست لە(چەند شێوە زمانێکو ڕۆژئاوای ئێران واتە ماد)، زمانی کوردیو کوردستانی ئێرانە.

٢٧- تاريخ ادبی ايران، جلد اول تاليف پروفسور ادوارد بروان.

ترجمەو تحشيەو تعليق علی باشا صالح، چاب دوم .... ص٤٣ - ص٤٤

٢٨- هەمان سەرچاوە ل ١٣٠، ل١٣١

٢٩- زبان شناسی - از پروێزناتل خانلری/ چاپ سوم، فروردين ماه ١٣٤٧، چابخانه محمد علی علمی، ص٧٥

٣٠- شرفنامه - تاليف الامير شرف خان البدليسی

الناشر فرج الله ذكی الكردی- بوسته الازهر بمصر، ص٢٣، ٢٤

٣١- تاريخ مردوخ - تاليف ايت الله شيخ محمد مردوخ كردستانی جلد اول،ص٨٠

٣٢- هەمان سەرچاوە،ل١٠٩.

٣٣- فەرهەنگی خاڵ - جزءی یەکەم - شیخ محمد خاڵ

سلێمانی،چاپخانەی کامەران- ١٩٥٩ -ل٢٦.

٣٤- چەپکێ لەگوڵاڵە سوورەی شاردزوور - کۆمەڵە گۆرانییەکی فۆلکۆری کوردیی ناوچەی شارەزوورە - کۆکردنەوەو ڕیزکردنی- عەند شاردزووری، ل٢٦.

٣٥- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحیبقران- لەژێر چاودێری جەما

خەزنەدار چاپخانەی ئەسعەد -بەغدا ١٩٥٧- ل٢٢٧.
٣٦- میرزا ئۆلقادر- محەمەد ئەمین هەورامانی- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٤- ل١٩٤.
٣٧- شیرین وخوسرەو -خانای قوبادی، محمدی مەلاکریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥ ل٥.
٣٨- دیوانی صەیدی -محمد امین کاردۆخی، چاپخانەی کامەران - سلێمانی ١٩٧١ ل١٣٧.
٣٩- ڕازی تەنیایی - ئەحمەد هەردی، چاپی دووەم ١٩٨٤ چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، ل٧٠.
٤٠- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران -چاپی یەکەم- جەمال خەزنەدار، چاپخانەی ئەسعەد- بەغدا ١٩٥٧، ل١٧٩.
٤١- دیوانی صەیدی - محمد امین کاردۆخی، چاپخانەی کامەران - سلیمانی ١٩٧١، ل١٠١.
٤٢- دیوانی بێخود - محمدی مەلاکریم ١٩٧٠، ل٥٠.
٤٣- ڕازی تەنیایی - ئەحمەد هەردی، چاپی دووەم ١٩٨٤، ل٥٩.
٤٤- دیوانا پەرتویی هکاری - بەرهەڤکرن وتویژاندنا صادق بهاءالدین، دار الحریه للطباعه - بغداد١٩٧٨، ل١٧٦.
٤٥- دیوانی مەلا وەسمان - دوکتۆر امین موتابچی - مطبعه الاداب - النجف الاشرف ١٩٧٣، ل١٦٧.
٤٦- دیوانی صەیدی - محمد امین کاردۆخی - چاپخانەی کامەران سلێمانی ١٩٧١، ل١٠٨.
٤٧- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد - عبدالخالق علاءالدین، دار افاق عربیه - بەغدا١٩٨٥، ل١٩١.
٤٨- دیوانی سالم - کوردیو مەریوانی - چاپخانەی ئەیتام - بەغدا ١٩٣٣، ل١٢.
٤٩- دیوانی گۆران - محەمدی مەلاکریم- چاپخانەی کۆڕی زانیاری، بەغدا ١٩٨٠، ل٨٤.
٥٠- دیوانی مەلاوەسمان -دوکتۆر امین موتابچی- مطبعە الاداب، النجف الاشرف ١٩٧٣، ل١٤٩.

٥١- دیوانی حاجی قادری کۆیی -لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی سەردار حەمید میران و کەریم شارەزا ١٩٨٦، ل٦٩.
٥٢- چەپکێ لەگوڵاڵە سوورەی شارەزوور -کۆکردنەوەی عەلی شارەزووری مطبعه الحوادث -بغداد ١٩٨٢، ل١٥٢.
٥٣- هەمان سەرچاوە، ل٦٠.
٥٤- هەمان سەرچاوە، ل٦٠.
٥٥- شیرین وخوسرەو-خانای قوبادی، محمدی مەلاکریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥، ل١٧٧.
٥٦- دیوانی مەلاوەسمان، دوکتۆر امین موتابچی ١٩٧٣، ل١٣٧.
٥٧- هەڵبژاردەیەک لەهۆنراوەی فۆلکلێری ناوچەی گەرمیان، بەرگی یەکەم، هەردەوێڵ کاکەیی، چاپخانەی (الحوادث) بغداد ل٥٥.
٥٨- هەمان سەرچاوە، ل١١٩.
٥٩- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی - محەمەد عەلی قەرەداغی- بەرگی دووەم، ١٩٨٢، ل١٥٠.
٦٠- تێکستی ئەدەبی کوردی- هۆنراوە، د.محمد نوری عارف، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی ١٩٨١، ل٢٥٦.
٦١- هەمان سەرچاوە، ل٢٥٦.
٦٢- میرزا ئۆلقادر -محەمەد ئەمین هەورامی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٤، ل٩٢.
٦٣- دیوانی نالی -مەلا عبدالکریمی مدرس- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی -بەغدا ١٩٧٦، ل٣٥٩.
٦٤- دیاری شارەزوور -عەلی کەمال باپیر، چاپخانەی ژین ١٩٦٦، ل٨.
٦٥- لەیلێ و مەجنوون -لێکۆڵینەوەو پشکنینی محەمەد ئەمین هەورامی. لەبڵاوکراوەکانی ئەمانەتی گشتی رۆشنبیریی لاوان ١٩٨٥، ل٢٣٠.
٦٦- احمد خانی -مم و زین- م.ب.رودنکو. مسکو١٩٦٢، ل١٩.
٦٧- دیوانی صەیدی -محمد امین کاردۆخی -سلیمانی ١٩٧١، ل١٢١.
٦٨- دیوانی بێ کەس -محەمەدی مەلاکریم -چاپی دووەم- بەغدا، چاپخانەی (الادیب) ١٩٨٠، ل١٦٦.
٦٩- هەمان سەرچاوە، ل١٣٧.

٧٠- شیرین و خوسرەو -خانای قوبادی -محمدی مەلاکریم چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥، ل١٧٨.
٧١- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی -محەمەد عەلی قەرەداغی، بەرگی دووەم، ١٩٨٢، ل٨٣.
٧٢- لەیلی و مەجنون -لێکۆڵینەوەو پشکنینی محەمەد ئەمین هەورامانی ١٩٨٥، ل١٠٨.
٧٣- میرزا ئۆلقادر -محەمەد ئەمین هەورامانی، بەغدا ١٩٨٤، ل١٦١.
٧٤- دیوانی مەلا وەسمان. دوکتۆر ئەمین موتابچی ١٩٧٣، ل٢٣٥.
٧٥- لێرەدا (د.مقصود)، وشەی (خوی)، لەسەر وەزنی (می) خوێندۆتەوە، کە ئەبێ بە(خی)، لەسەر دەستووری زمانی فارسی کە (خویش)و (خویشتن) بە (خیش)و (خیشتن) ئەخوێنرێتەوە چونکە ئەگەر پیتی(و) بکەوێتە نێوان (خ-ی)وە، ئەوا ئەو (و)ە ناخوێنرێتەوە، بەڵام لەڕاستیدا، ئێمە بەڵگەمان بەدەستەوە نییە کە ئەمە ساغ بکاتەوە، چونکە شێوەی (لوڕ)، فارسی نییە بەڵکو کوردییە، ئەگەر وشەی (خوی) لەدەستنووسە کۆنەکانی چوارینەکانی باباتاهیردا هەبووبێ (و)ەکەی، بەزۆری بەیەکی لەم تیپانە خوێنراوەتەوە: (و، وو، ۆ).
٧٦- دیوانی مەولەوی -مەلا عبدالکریمی مدرس- بەغدا ١٩٦١، ل٤١٢.
٧٧- چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر -هیمدادی حوسێن، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٦، ل١٥.
٧٨- لەدیوانی باباتاهیر، چاپی، تیمور برهان، چوارینەی ژمارە(١٥٥)، ل٥٢، بزوێنی بۆر (ضمە) لەوشەی (دیرم)دا، کەوتۆتە سەر تیپی(ر)، و ئەمڕۆ بەڕێنووسی کوردی (دیروم) ئەنووسرێ، وەکو لەم بەیتەی چوارینەی ناوبراودا ئەیبینن:

دلی (دیروم) دەمی خوڕەم نەمیبوو
غەمی (دیروم) کە هەرگیز کەم نەمیبو

٧٩- میرزا ئولقادر -محەمەد ئەمین هەورامانی ١٩٨٤، ل٨٩.
٨٠- شیرین و خوسرەو -خانای قوبادی- محمدی مەلاکریم ١٩٧٥، ل٣.
٨١- ڕۆجیار، ڕۆچیار: هەردووکیان بەواتای ڕۆژگار بەکاردێن‌و پێک هاتوون لە:

ڕۆج + یار و ڕۆچ + یار
ڕۆج = ڕۆچ: واتە ڕۆژ.
یار: پاشگرەو لێرەدا بۆ مەبەستی کات بەکارهاتووە.
هەروەها لەوشـــەی (بەربەڕۆچکە)دا، (ڕۆچ) بەهەمـــان واتـای (روج = ڕۆژ) بەکارهاتووە. لێرەدا وشەکە شی ئەکەینەوە:
بەربەڕۆچکە = بەر + بە + ڕۆچ + کە.
بەر: ناوی شوێنە واتا: بەرامبەر، کە ئەڵێن (بەرهەتاو) واتا بەرامبەر بەهەتاو.
بە: حەرفی ئیزافەیە.
ڕۆچ: ناوە، واتە ڕۆژ.
کە: لەوە ئەچێ کەبۆ ناسراو بەکارهاتبێو ئێستا بووە بە بەشێ لەوشەکە، کە ئەوترێ (بەربەڕۆچکە) واتا: بەرهەتاوەکـە، ئێســتـا بەواتای (بەرهەتاو)و (بەرخۆر) بەکاردێ. گۆران ئەڵێ:
کام (بەربەڕۆچکە)ی زۆر با سەفایە
چەشنی دڵی شاد دێیە، ئاوایە
دیوانی گۆران -محمدی مەلاکریم- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا، ١٩٨٠، ل١٢٩.
٨٢- لەوە ئەچێ کە وشەی (ڕۆڵە)، لەڕابوردوودا بەم شێوانە بووبێ:
ڕۆدڵە: ڕۆد + ڵە.
ڕۆدۆڵە: ڕۆد + ۆڵە.
ڕوودڵە: روود + ڵە.
ڕوودۆڵە: ڕوود + ۆڵە.
وشەی: (ڕۆد)و (ڕوود)، بەواتای فەرزەند هاتووە.
پاشگری: (ڵە) و (ۆڵە) بۆ مەبەستی بچووک کردنەوەو خۆشەویستی بەکاردێن وەکو:
دیزەڵە، گۆزەڵە و کیژۆڵە، مەمکۆڵە.
لەزمانی کوردی‌دا بەتایبەتی لەشێوەی کرمانجی خوارووداا زۆر جار پیتی (د) ئەکەوێ، ئەگەر، لەو وشانەی کە شیمان کردنەوە پیتی(د) لابەرین بەم شێوانە ئەمێننەوە:
ڕۆڵە، ڕۆ وڵە، ڕوو ڵە، ڕوو وڵە.

وەکو باس کرا دوای کەوتنی (د)و سووانی، بووە بە (ڕۆڵە)و پاشگرەکەیشی بووە بەبەشێ لەوشەکە.
هەروەها لەفەرهەنگی خاڵ دا وشەی:
ڕووله: مناڵێکه، که هێشتا لەسکی دایکیا بێ (خاڵ)
کەواتە وشەی (ڕووله) = ڕوو + له.
ڕوو: واته مناڵو پیتی (د)ی کەوتووه.
له: پاشگره بۆ بچووک کردنەوه، وەکو لەوشەی (براله)و (ماسیله)دا هەیه.

٨٣- دیوانی ڕەنجووری -لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی- چاپخانەی (افاق عربیه) بەغدا ١٩٨٣، ل٧٥.
٨٤- دیوانی وەفایی -محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٨، ل١٧٠.
٨٥- گەنجینه، بەشێکه لەچوارینەکانی باباتاهیری هەمەدانی. دڵزار کردوویه بەسۆرانی ١٩٦٠، ل٩٢.
٨٦- دیوانی حاجی قادری کۆیی -سەردار حەمیدو کەریم شارەزا ١٩٨٦، ل١٧١.
٨٧- چەپکێ لەگوڵاڵه سوورەی شارەزوور -عەلی شارەزووری ١٩٨٢، ل١٩.
٨٨- مەلا محمدی خاکی -شێخ محمدی خاڵ- بەرگی شەشەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری، بەغدا ١٩٧٨، ل١٥.
٨٩- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران -چاپی یەکەم- جەمال خەزنەدار، چاپخانەی ئەسعەد، بەغدا ١٩٥٧، ل٣٢٠.
٩٠- هەمان سەرچاوه، ل٢٣٦.
٩١- یادی مەردان - بەرگی دووەم -مەلا عبد الکریم مدرس - چاپخانەی کوردی زانیاری عیراق - بەغدا ١٩٨٣ ل١٧٢.
٩٢- دەستنووسی مەولەوود نامه - کتێبخانەی مامۆستا صالح ڕەشید ،مامۆستا له کۆلیجی ئاداب - زانکوی صلاحەددین ل١٨ - ل١٩.
٩٣- دیوانی حاجی قادری کۆیی - سەردار میرانو کریم شارەزا ١٩٨٦ ل٦٩.
٩٤- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ - صاحبقران - جمال خزنەدار ١٩٥٧ ل٢٢٣
٩٥- کلاکەی فەلاح - چابخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٠ ل٢١٥

٩٦- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد - عبدالخالق علاء الدین، دار افاق عربیە - بەغدا ١٩٨٥ ل١٧٩.
٩٧- گەنجینە : دڵزار کردوویەتی بە سۆرانی١٩٦٠ ل ٣٠.
٩٨- ئەنجومەنی ئەدیبان - ئەمین فەیضی بەگ - چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق - بەغدا ١٩٨٣ ل٩٣.
٩٩- دیاری شارەزوور - عەلی کەمال باپیر - چاپخانەی ژین - سلێمانی ١٩٦٦ ل١٣.
١٠٠- دیوانی وەفایی - محەمەد عەلی قەرەداغی - چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد -بەغدا ١٩٧٨ ل١٤٢
١٠١- دڵدار شاعیری شۆڕشگێری کورد - عبدالخالق علاءالدین، بەغدا ١٩٨٥، ل٢١٠.
١٠٢- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران - جمال خەزنەدار ١٩٥٧ ل٣٢٨.
١٠٣- دیوانا پەرتویی هکاری - صادق بهاءالدین ١٩٧٨ ل٤٦.
١٠٤- مێژووی ئەدەبی کوردی - علاءالدین سجادی ، چاپی دووەم ١٩٧١ ل٢٠٩.
١٠٥- دیوانی صەیدی - محمدامین کاردۆخی - ١٩٧١ ل ١٤٠.
١٠٦- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی - محەمەد عەلی قەرەداغی بەرگی دووەم ١٩٨٢ ل١٣٩.
١٠٧- دیوانی مەولەوی - مەلا عبدالکریمی مدرس - بەغدا ١٩٦١ ل٩٣.
١٠٨- دیوانی ڕەنجووری - محەمەد عەلی قەرەداغی - ١٩٨٣ ل٦٩.
١٠٩- ڕوباعیاتی خەییام - شێخ سەلام کردوویەتی بە کوردی - چاپی سێیەم،چاپخانەی کاکە فەلاح - سلیمانی ١٩٨٠ ل٥٦.
١١٠- پەندەکانی پیرەمێرد - بەرگی چوارەم - کۆکردنەوەی کاکەی فەلاح ، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٠ ل١٣٣.
١١١- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران - جمال خەزنەدار ١٩٥٧، ل١٧١.
١١٢پەندەکانی پیرەمێرد - بەرگی چوارەم -١٩٨٠ ل ٦٠.
١١٣- دیوانی صەیدی - محمدامین کاردۆخی ١٩٧١ ل١٩٤.

١١٤- ديوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران - جمال خەزنەدار ١٩٥٧ ل١٧٣.
١١٥- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی - محەمەد عەلی قەرەداغی ،بەرگی دووەم ١٩٨٢ ل٨٣.
١١٦- گەنجینە- دڵزار کردوویە بە سۆرانی ١٩٦٠ ل٦٤.
١١٧- العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری - تالیف احمد بن الملا محمد البهتی الزفنگی - الجزءالاول - مطبعه الرافدین - القامشلی عام ١٩٥٨ ص ٢١.
١١٨- میرزا ئوڵقادر - محەمەد ئەمین هەورامانی - چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٤ ل١٧٠.
١١٩- دیوانی ناری - کاکەی فەلاح - سلیمانی - چاپخانەی کاکەی فەلاح ١٩٨٤ ل٨٩.
١٢٠- هەڵبژاردەیەک لە هۆنراوەی فولکلۆری کوردی ناوچەی گەرمیان، بەرگی یەکەم - هەردەوێڵ کاکەیی - بەغدا١٩٨٥ ل١٨.
١٢١- یادی مەردان - بەرگی دووهەم - مەلا عبدالکریمی مدرس ، ١٩٨٣ ل١٧٤.
١٢٢- دیوانی مەلا وەسمان - دوکتۆر امین موتابچی - ١٩٧٣ ل١٧١.
١٢٣- فەقێ قادری هەمەوەند - مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم بەغدا ١٩٨٠ ل٤٣.
١٢٤- چەپکێ لە گوڵاڵە سوورەی شارەزوور - عەلی شارەزووری بەغدا ١٩٨٢ ل١٠٢.
١٢٥- تێکستی ئەدەبی کوردی - بەشی دووەم، د. محمد نوری١٩٨١ ل٣٦٠.
١٢٦- هەڵبژاردەیەک لە هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی ناوچەی گەرمیان، بەرگی یەکەم - هەردەوێڵ کاکەیی - بەغدا ١٩٨٥ ل٩٨.
١٢٧- دیوانی صەیدی : محەمەدامین کاردۆخی - چاپخانەی کامەران - سلیمان ١٩٧١ ل٨٦.
١٢٨- دیوانی بێ کەس - محمدی ملاکریم - چاپی دووەم ١٩٨٠ ل١٢٩.
١٢٩- بەرگی چوارەم لە پەندەکانی پیرەمێرد ، کاکەی فلاح بەغدا ١٩٨٠ ل١٩٣ .

١٣٠- دیاری شارەزوور - عەلی کەمال باپیر - ١٩٦٦ ل٨.
١٣١- دیوانی وەفایی - محەمەد عەلی قەرەداغی - بەغدا ١٩٧٨ ل٨٨.
١٣٢- مەولوودنامەی شێخ حسێنی قاضی - دەستنووسی ژمارە «٣٣٢»،ل٢١، کتێبخانەی ناوخۆیی زانکۆی صلاحەددین.
١٣٣- ئەنجومەنی ئەدیبان - ئەمین فەیضی بەگ - چاپخانەی کۆری زانیاری عیراق -بەغدا ١٩٨٣ ل٦٧.
١٣٤- میرزا ئۆلقادر - محەمەد ئەمین هەورامانی - بەغدا ١٩٨٤ ل١٦٧.
١٣٥- گەلاوێژی ژمارە «٩»سالّی «٥» ایلول ١٩٤٤. مرثیەی «احمەد خان »ی کۆماسی.بەقەڵەمی ف. مینورسکی. وەرگێڕانی ناجی عباس ل١ - ل١٦.
١٣٦- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی - محەمەد عەلی قەرەداغی ، بەرگی دووەم ١٩٨٢ ل١٩٤.
١٣٧- میرزا ئۆلقادر - محەمەد ئەمین هەورامانی - بەغدا ١٩٨٤ ل١٥٦.
١٣٨- چەبکێ لەگوڵاڵە سوورەی شارەزوور - عەلی شارەزووری ، بەغدا ١٩٨٢ ل١٧٤.
١٣٩- هەمان سەرچاوە ، ل٢٨.
١٤٠- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران چاپی یەکەم - جەمال خەزنەدار - بەغدا ١٩٥٧ ل٣٩١.
١٤١- دیوانی کاردۆخی - بەشی یەکەم ، محمدامین کاردۆخی ،چاپی یەکەم ١٩٧٨ - بەغدا ، ل٥٨.
١٤٢- یادی مەردان - بەرگی دووهەم - مەلا عبدالکریمی مدرس ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق ، بەغدا ١٩٨٣ ل١٦٩.
١٤٣- دیوانی بێخود - محمدی مەلا کریم ١٩٧٠ ل٤٩.
١٤٤- گەنجینەی - بەشێکە لە چوارینەکانی بابا - دڵزار کردوویە بە سۆرانی ١٩٦٠ ل٩٢.
١٤٥- دیوانی نالی - مەلا عبدالکریمی مدرس - چابخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، بەغدا ١٩٧٦ ل٣٢٦.
١٤٦- دیوانی سالم - کوردیو مەریوانی - چاپخانەی ئەیتام ، بەغدا - ١٩٣٣ ل١١.
١٤٧- میرزا ئۆلقادر - محەمەد ئەمین هەورامانی - بەغدا ١٩٨٤ ل١٢٢.

١٤٨- مێژووی ئەدەبی کوردی - علاءالدین سجادی - چاپی دووەم ، ١٩٧١ ل٢٠٨- ل٢٠٩.

١٤٩- یلدا = یەلدا : وشەیەکی سریانی یە، واتە میلاد ، کاتی لە دایک بوون ،هەرووەها کاتی لە دایک بوونی حەزرەتی عیسا، درێژترین شەوە،کەشەوی کۆتایی پایزو یەکەمین شەوی زستانە .(فرهنگ عمید - تالیف حسن عمید ، انتشارات امیر کبیر -تهران ١٣٥٧).

١٥٠- دیوانی وەفایی - محەمەد عەلی قەرەداغی - بەغدا ١٩٧٨ ل٧٥.

(سەرچاوەکـــان)

١- شرح احوالو اثار دوبيتی های باباطاهر عريان ،سلسله انتشارات انجمن اثار ملی ١١٣ چاپ دوم،بەکوشش دکتر جواد مقصود - ١٣٥٤ خورشيدی.
٢- ديوان باباطاهر عريان- تصحيح مرحوم وحيد دستگردی، مؤسسە مطبوعات امير کبير- تهران ١٣٣٣ چاپ دوم.
٣- رباعيات باباطاهر- باهتمام تيمور برهان،انتشارات کاويان، تهران ١٣٥٧.
٤-تاريخ مردوخ - تاليف ايت الله شيخ محمد مردوخ کردستانی-جلد اول.
٥- تاريخ ادبی ايران - جلد اول، تاليف پروفسور ادوارد برون، ترجمەو تحشيەو تعليق، علی پاشا صالح، ازنشريات کتابخانه ابن سينا - چاپ دوم، تهران ١٣٣٥.
٦- شرفنامه - تاليف الامير شرف خان البدليسی، الناشر فرج الله ذکی الکردی- بوسته الازهر بمصر.
٧- تجليات عرفان درادبيات فارسی- دکتر لطفعلی صورتگر، تهران ١٣٤٥.
٨- زبان شناسی- از دکتر پرويز ناتل خانلری، چاپ سوم،فروردين ماه ١٣٤٧.
٩- فەرهەنگی خاڵ- شێخ محمدی خاڵ، چابخانەی کامەران، سلێمانی چاپی يەکەم- جزمی يەکەم ١٩٥٩ ،جزمی دووهەم ١٩٦٤ ،جزمی سێهەم ١٩٧٤.
١٠-فەرهەنگی مردوخ- تاليف ايت الله شيخ محمد مردوخ کردستانی.
١١-فەرهەنگی مەهاباد- چاپی يەکەم- گيوموکريانی- هەولێر ٢٥٧٣ کوردی.
١٢- الهديه الحميديه فی اللغه الکرديه- ضياء الدين باشا الخالدی المقدسی حققه الدکتور محمد مکری- بيروت ١٩٧٥.
١٣- قاموسی زمانی کوردی- عبد الرحمن محمد امين زەبيحی، چاپخانەی

کۆڕی زانیاری کوردی- بغدا ١٩٧٧.
١٤-فرهنگ معین- تالیف دکتر محمد معین.
١٥- فرهەنگ عمید- تالیف حسن عمید - انتشارات امیر کبیر ١٣٥٧.
١٦- دیوانی مەولەوی- ملا عبد الکریمی مدرس، بەغدا ١٩٦١.
١٧- دیوانی حاجی قادری کۆیی- لێکۆلینەوەو لێکدانەوەی سەردار حەمید میرانو کەریم مستەفا شارەزا ١٩٨٦.
١٨- دیوانی کاردۆخی- بەشی یەکەم- محمد امین کاردۆخی- چاپی یەکەم،١٩٧٨ بەغدا.
١٩- دیوانی نالی- ملا عبد الکریمی مدرس- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی - بەغدا ١٩٧٦.
٢٠- دیوانی ئەحمەد حەمدی بەگ صاحبقران-چاپی یەکەم، جەمال خەزنەدار، چاپخانەی ئەسعەد- بەغدا ١٩٥٧.
٢١- دیوانی بیخود- محمدی ملاکریم ١٩٧٠.
٢٢-دیوانی سالم- کوردیومەریوانی- چابخانەی ئەیتام -بەغدا ١٩٣٣.
٢٣-دیوانی گۆران-محمدی ملا کریم -چاپخانەی کۆڕی زانیاری بەغدا ١٩٨٠.
٢٤- دیوانی رەنجوری-لێکۆڵینەوەی محەمەدی علی قەرەداغی- چاپخانەی (أفاق عربیة)، بەغدا ١٩٨٣.
٢٥- دیوانی وەفایی-محمد علی قەرەداغی-چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد،بەغدا ١٩٧٨.
٢٦- دیوانی بێکەس -محمدی مەلاکریم -چاپی دووهەم- بەغدا چاپخانەی (الادیب) ١٩٨٠.
٢٧- دیوانی مەلاوەسمان، دوکتۆر امین موتابچی -مطبعه الاداب النجف الاشرف، ١٩٧٣.
٢٨- دیوانی صەیدی -محمدامین کاردۆخی- چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٧١.
٢٩- دیوانی ناری -کەکەی فەلاح- سلێمانی، چابخانەی کاکەی فەلاح ١٩٨٤.
٣٠- دیوانا پەرتویێ هەکاری -بەرهەڤکرنو تویژاندنا، صادق بهاءالدین دار الحریة للطباعة، بغداد ١٩٧٨.
٣١- کاکەی فەلاح، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٠.

٣٢- دڵدار شاعیری شۆرشگێڕی کورد -عبدالخالق علاءالدین دار آفاق عربیة، بەغدا ١٩٨٥.
٣٣- احمدی خانی -مم و زین. م.ب. رودنکو - مسکو ١٩٦٢.
٣٤- شیرین و خوسرەو -خانای قوبادی- محەمدی مەلا کریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٥.
٣٥- چەپکێ لەگوڵاڵە سوورەی شارەزوور -عەلی شارەزووری، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٢.
٣٦- میرزا ئۆلقادر -محەمەد ئەمین هەورامانی -چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٤.
٣٧- پەندەکانی پیرەمێرد - بەرگی چوارەم، کۆکردنەوەی کاکەی فەلاح، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٠.
٣٨- ئەنجومەنی ئەدیبان -ئەمین فەیضی بەگ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٣.
٣٩- فەقێ قادری هەمەوەند -مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٠.
٤٠- دیاری شارەزوور -عەلی کەمال باپیر- چاپخانەی ژین ١٩٦٦.
٤١- ڕازی تەنیایی -ئەحمەد هەردی، چاپی دووەم ١٩٨٤، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین.
٤٢- لەیلیو مەجنوون -لێکۆڵینەوەو پشکنینی- محەمەد ئەمین هەورامانی، لەبڵاوکراوەکانی ئەمانەتی گشتی ڕۆشنبیریو لاوان ١٩٨٥.
٤٣- کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی -محەمەد عەلی قەرەداغی بەرگی دووەم ١٩٨٢.
٤٤- هەڵبژاردەیەک لەهۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی ناوچەی گەرمیان، بەرگی یەکەم، هەردەوێڵ کاکەیی- چاپخاتەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٥.
٤٥- چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر -هیمدادی حوسێن، چاپخانەی «الحوادث» بەغدا ١٩٨٧.
٤٦- مەلا محمدی خاکی -شیخ محەمەدی خاڵ- بەرگی شەشەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٨.
٤٧- یادی مەردان، بەرگی دووهەم، مەلاعبدالکریمی مدرس، چاپخانەی کۆڕی

زانیاری عیراق، بەغدا ١٩٨٢.
٤٨- روباعیاتی خەیام -شێخ سەلام کردوویەتی بەکوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی ١٩٨٠.
٤٩- گەنجینە -بەشێکە لەچوارینەکانی باباتاهیری هەمەدانی- دڵزار کردوویەتی بەسۆرانی/١٩٦٠.
٥٠- مێژووی ئەدەبی کوردی -علاءالدین سجادی- چاپی دووەم ١٩٧١.
٥١- تێکستی ئەدەبی کوردی -بەشی دووەم- د.محمد نوری عارف، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی/١٩٨١.
٥٢- گۆڤاری گەلاوێژ -ژمارە(٩) ساڵی (٥) ئەیلوول ١٩٤٤.
٥٣- مەولوودنامەی شێخ حسینی قاضی -دەستنووسی ژمارە(٣٣٢) کتێبخانەی ناوخۆیی زانکۆی سەلاحەددین.
٥٤- مەولوود نامە (ناوی دانەری لەسەر نییە) ئەم دەستنووسە (٤٦) لاپەڕەیە، کتێبخانەی مامۆستا صالح ڕەشید -کۆلیجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
٥٥- العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری -تالیف احمد بن الملا محمد البهتی الزڤنگی، مطبعه الرافدین -مدینه القامشلی ١٩٥٨.
٥٦- الموسوعه العربیه المیسره - دار النهضه لبنان ، باشراف محمد شفیق غربال/١٩٨٠.

ناوەڕۆک